

**You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Studia nad składnią łemkowską

Author: Henryk Fontański

Citation style: Fontański Henryk. (2014). Studia nad składnią łemkowską.
Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja
ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach
niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci
(nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

HENRYK FONTAŃSKI

STUDIA
NAD SKŁADNIĄ ŁEMKOWSKĄ

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu śląskiego
KATOWICE 2014

**Studia
nad składnią łemkowską**

NR 3159

Henryk Fontański

**Studia
nad składnią łemkowską**

Redaktor serii: Językoznawstwo Słowiańskie
Henryk Fontański

Recenzent
Emil Tokarz

Projekt został sfinansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki
(grant nr 3888/B/H03/2011/40)

Spis treści

Przedmowa	7
Rozdział pierwszy	
Koncepcja gramatyki funkcjonalno-komunikacyjnej jako baza metodologiczna opisu	11
Rozdział drugi	
Łemkowskie syntaktemy rzeczownikowe (zarys słownika składniowego)	19
MIANOWNIK (s. 21); DOPEŁNIACZ BEZPRZYIMKOWY (s. 23); БЕЗ + DOPEŁNIACZ (s. 29); B + DOPEŁNIACZ (s. 30); B МІСЦЕ + DOPEŁNIACZ (s. 30); B НАШЛИДСТВИ + DOPEŁNIACZ (s. 31); ДЛЯ + DOPEŁNIACZ (s. 31); ДО + DOPEŁNIACZ (s. 32); З(О) + DOPEŁNIACZ (s. 37); ЗА + DOPEŁNIACZ (s. 43); 3-ЗА + DOPEŁNIACZ (s. 43); КОЛО + DOPEŁNIACZ (s. 44); НАПЕРЕД + DOPEŁNIACZ (s. 45); ОД + DOPEŁNIACZ (s. 46); ОКРЕМ + DOPEŁNIACZ (s. 50); ПО ПЕРЕДІ + DOPEŁNIACZ (s. 50); СЕРЕД + DOPEŁNIACZ (s. 51); CELOWNIK BEZPRZYIMKOWY (s. 52); ІУ + CELOWNIK (s. 57); ДЯКУВАТИ + CELOWNIK (s. 59); ДЯКУЮЧЫ + CELOWNIK (s. 60); ЗАВДЯКЫ + CELOWNIK (s. 60); ПРОТИВ + CELOWNIK (s. 60); BIERNIK BEZPRZYIMKOWY (s. 61); B + BIERNIK (s. 64); ЗА + BIERNIK (s. 67); З(О) + BIERNIK (s. 70); НА + BIERNIK (s. 70); НАД + BIERNIK (s. 74); О + BIERNIK (s. 74); ПЕРЕД + BIERNIK (s. 75); ПІД + BIERNIK (s. 75); ПО + BIERNIK (s. 76); ПОЗА + BIERNIK (s. 77); ПЕРЕД + BIERNIK (s. 77); ПЕРЕЗ + BIERNIK (s. 77); ПРО + BIERNIK (s. 80); ЧЕРЕЗ + BIERNIK (s. 80); NARZĘDNIK BEZPRZYIMKOWY (s. 81); З(О) + NARZĘDNIK (s. 84); ЗА + NARZĘDNIK (s. 86); МЕДЖЕ + NARZĘDNIK (s. 87); НАД + NARZĘDNIK (s. 88); ПЕРЕД / ПЕРЕД + NARZĘDNIK (s. 89); ПІД + NARZĘDNIK (s. 90); B + MIEJSCOWNIK (s. 91); НА + MIEJSCOWNIK (s. 93); О + MIEJSCOWNIK (s. 96); ПО + MIEJSCOWNIK (s. 96); ПОПРИ + MIEJSCOWNIK (s. 99); ПРИ + MIEJSCOWNIK (s. 100); WOŁACZ (s. 102)	
Rozdział trzeci	
Znaczenia i funkcje czasowników łemkowskich	103

Rozdział czwarty	
Predykatywy łemkowskie – znaczenia kategoryjne i funkcje składniowe	116
Rozdział piąty	
Podstawowe typy zdań monopredykatywnych w języku łemkowskim	123
Rozdział szósty	
Modyfikacje fazowe i modalne w łemkowskich zdaniach monopredykatywnych .	140
Rozdział siódmy	
Modyfikacje podmiotowe w łemkowskich zdaniach monopredykatywnych . . .	147
Rozdział ósmy	
Ramy modalne i autoryzacja	152
Rozdział dziewiąty	
Środki kauzacji	163
Rozdział dziesiąty	
Stosunki współrzędności	175
Rozdział jedenasty	
Typy zdań złożonych w języku łemkowskim	188
Źródła materiału językowego	199
Literatura	201
Summary	205
Резюме	206

Przedmowa

Przedmiotem studiów zawartych w tej monografii są jednostki i konstrukcje składniowe współczesnego języka łemkowskiego, będącego jednym z języków słowiańskich używanych w Polsce i oficjalnie uznanych za język mniejszościowy.

Język Łemków – grupy etnicznej górali karpackich, do roku 1947 w zwartej populacji zamieszkujących obszar w Beskidzie Niskim zwany Łemkowszczyzną, a obecnie, po wysiedleniu, rozproszonej w różnych regionach Polski i poza jej granicami – od wielu lat jest przedmiotem zainteresowania lingwistów. Do niedawna mowa Łemków opisywana była – a przez niektórych językoznawców także obecnie jest tak traktowana – jako zespół dialektów języka ukraińskiego. Proces unifikacji, standaryzacji i kodyfikacji języka łemkowskiego ma już trwającą wiele dziesięcioleci historię.

Dobrze opisane zostały: fonetyka i fonologia, słownictwo i nazewnictwo łemkowskie, historia języka¹, ale na uzupełnienie i pogłębienie czeka opis gramatyczny.

Język łemkowski jest twórczym bogatej piśmienności – artystycznej i użytkowej (prozy beletrystycznej i artystycznej, poezji, dramaturgii, publicystyki, tekstów naukowych i innych). Różnorodne formy komunikacji społecznej, nie tylko ustnej, ale również pisemnej, oderwane już obecnie od konkretnego terenu, kształtują realną, ponaddialektalną normę językową, silnie integrującą i wyodrębniającą społeczność łemkowską, stanowiąc jedną z ważniejszych podstaw jej samoświadomości etniczno-kulturowej. To wszystko sprawia, że język Łemków może być traktowany jako język literacki *in statu nascendi*.

---

¹ Zob. m.in. Z. Stieber: *Dialekt Łemków. Fonetyka i fonologia*. Wrocław 1982; Idem: *Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny*. Zeszyty 1–8. Łódź 1956–1964; J. Rieger: *Słownictwo i nazewnictwo łemkowskie*. Warszawa 1995; Б. Струминський: *Про походження лемків з мовознавчої точки бачення*. In: *Symbolae in honorem Volodymyri Janiv*. Monachii 1983, s. 839–848.

Język łemkowski (nazywany też rusińskim lub rusińsko-łemkowskim) był przedmiotem nauki szkolnej w Polsce międzywojennej. W roku 1935 wydano drukiem pierwszy elementarz języka łemkowskiego², a w ostatnim czasie, w roku 2003 opublikowany został nowy elementarz łemkowski autorstwa Petra Murian-ki³. Opracowano kilkadziesiąt podręczników szkolnych do nauki języka łemkowskiego⁴, który nauczany jest w szkołach na wszystkich poziomach nauczania – od szkoły podstawowej do średniej, a nawet jest przedmiotem nauki praktycznej i badań filologicznych jako specjalizacja w szkole wyższej. W roku 2004 ukazał się drukiem słownik łemkowsko-polski i polsko-łemkowski autorstwa Jarosława Horoszczaka⁵. Naturalną konsekwencją tego stanu rzeczy jest potrzeba szczegółowego opisu gramatycznego języka łemkowskiego.

Próbę w miarę pełnej prezentacji systemu gramatycznego języka łemkowskiego stanowi *Gramatyka języka łemkowskiego*⁶, obejmująca opis fonetyczno-fonologiczny, morfologiczny i zarys opisu składniowego. Gramatyka ta znalazła uznanie w środowisku łemkowskim. Sformułowany w niej opis form gramatycznych stał się podstawą normatywną dla wielu wydawnictw łemkowskich.

Opis składni w *Gramatyce łemkowskiej* z roku 2000, oparty na tradycyjnych założeniach, nie uwzględniał najnowszych ogólnoteoretycznych osiągnięć nauki

² [M. Трохановскій]: *Буквар. Перша книжечка для народних шкіл*. Львів 1935 [na stronie tytułowej brak nazwiska autora].

³ П. Мурянка: *А Я ЗНАМ АЗБУКУ. Лемківскій буквар*. Warszawa–Legnica 2003 [prawdziwe nazwisko autora: Piotr Trochanowski; Петро Мурянка jest jego literackim pseudonimem, pod którym opublikował wiele tekstów w języku łemkowskim].

⁴ M.in. M. Chomiak: *Вчыме ся і бавиме*. Warszawa 2004; Eadem: *Бесідуєме по лемківскы*. Cz. 1. Warszawa 2004; Cz. 2. Warszawa 2006; *По лемківскы о языку, літератури і культуры*. Warszawa–Legnica 1998; Eadem: *Школны словник тематичны (польско-łemkowski)*. Cz. 1: *Школа*. Cz. 2: *Хыжа. Чловек*. Warszawa–Legnica 1999; Eadem: *Лемківскій язык. Kurs podstawowy*. Warszawa–Legnica 2003; Eadem: *Лемківскій язык*. Cz. 2. dla gimnazjum. Warszawa 2005; Eadem: *Лемківскій язык*. Cz. 2. dla gimnazjum. Warszawa 2005; Eadem: *Лемківскій язык*. Cz. 3. dla gimnazjum. Warszawa 2008; M. Chomiak, B. Matała: *Язык łemkowski z komputerem*. Warszawa–Legnica 2003; M. Chomiak, M. Wanca-Szawluk, A. Kwoka: *Школны словник тематичны (польско-łemkowski)*. Cz. 3: *Природа*. Warszawa–Legnica 1999; M. Chomiak, M. Górka: *Словничек тематичны. Дом. Чловек. Природа*. Warszawa 2004; M. Chomiak, M. Górka: *Словничек тематичны. Школа*. Warszawa 2003; M. Chomiak, M. Górka, W. Sandowicz-Bąkowska: *Словничек тематичны. Праца*. Warszawa 2006; H. Duć-Fajfer: *Literatura łemkowska w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku*. Kraków 2001; M. Chomiak, J. Henzel: *Poradnik metodyczny dla nauczycieli języka łemkowskiego*. Legnica 2012. Obszerną informację na temat szkolnictwa na Łemkowszczyźnie od czasów najdawniejszych do współczesności można znaleźć w artykule H. Duć-Fajfer: *Szkolnictwo na Łemkowszczyźnie*. „Rocznik Ruskiej Bursy”. Gorlice 2006, s. 51–67, zob. też M. Chomiak: *O nauczaniu języka łemkowskiego w Polsce*. „Języki Obce w Szkole” 2001, nr 6, s. 164–166.

⁵ J. Horoszczak: *Словник лемківско-польскій, польско-лемківскій / Słownik łemkowsko-polski, polsko-łemkowski*. Warszawa 2004.

⁶ H. Fontański, M. Chomiak: *Gramatyka języka łemkowskiego / Граматыка лемківського языка*. Katowice 2000; M. Chomiak, H. Fontański: *Граматыка лемківського языка / Gramatyka języka łemkowskiego*. [Wyd. 2. zmienione i uzupełnione]. Warszawa 2004.

składniowej. W wydaniu z 2004 roku wprowadzono częściowo metodologię stosowaną w ramach teorii składni funkcjonalno-komunikacyjnej. Dotyczy to jednak tylko kilku elementów opisu.

Proponowany tu opis składniowy oparty będzie na założeniach wypracowanych głównie przez rosyjską szkołę językoznawstwa funkcjonalno-komunikacyjnego, której teoretykiem jest Galina Zołotowa⁷. Oprócz zatem podstawowego celu tego książki, czyli opisu składniowego języka łemkowskiego, realizowany będzie też drugi cel: przybliżenie lingwistyce polskiej godnej uwagi metodologii opisu składniowego, która może być zastosowana do opisu wielu języków.

Podstawę materiałową opracowania stanowią współczesne łemkowskie teksty pisane, opublikowane drukiem głównie w okresie od drugiej połowy XX wieku do chwili obecnej, oraz pewna liczba tekstów wcześniejszych, uznawanych jednak przez współczesnych twórców literatury i publicystyki łemkowskiej za reprezentatywne, a niektóre – za wzorcowe dla standardu literackiego współczesnego języka łemkowskiego, takie jak m.in. utwory poetyckie, teatralne i prozatorskie Iwana Rusenki. W podstawie materiałowej znalazły się więc m.in.: antologia powysiedleńczej literatury łemkowskiej, zredagowana przez Olenę Duć-Fajfer *Ци то лем туга, ци надія* (Legnica 2002), antologia poezji dziecięcej *Мамко, куп ми книжку*, zredagowana przez Piotra Trochanowskiego (Nowy Sącz 1995), zbiory poezji tegoż autora *Jak sokół wodę z kamienia* (Warszawa 1989) oraz *Планетники* (Krynica–Legnica 2001), poezje Władysława Grabana *Rozsypane pejzaże* (Krynica 1995) i *На колпаку гір* (Kraków 1991), Heleny Duć *W modelitewnym bluźnierstwie* (Nowy Sącz 1985), zbiory poezji Pawła Stefanowskiego *Łemkowski pejzaż* (Warszawa 1985), *Лем* (Warszawa 1991), *Лемківська ікона* (Warszawa 1985), zbiór poezji Nestora Repęły *Місце при столі*, zbiór bajek łemkowskich *Як Липняне сонце до міха імали* (Legnica 2010), zbiór bajek Miłkołaja Buriaka *Байковий світ Миколая Буряка* (Zyndranowa 2011), opracowany przez Piotra Trochanowskiego wybór twórczości Iwana Rusenki *Русенко. Выбране* (Krynica–Legnica 2010), elementarz łemkowski Piotra Trochanowskiego *А Я ЗНАМ АЗБУКУ. Лемківській буквар* (Warszawa–Legnica 2003), książki Adama Barny *Кавальчык тернистої історії села Чорне на Лемковині* (Le-

⁷ Г.А. Зоłотова, Н.К. Онипенко, М.Ю. Сидорова: *Коммуникативная грамматика русского языка*. Москва 2004. Wybór tej teorii oraz metodologii opisu gramatycznego wynika z przekonania o jej walorach objaśniających. Obecnie w badaniach lingwistycznych konkuruje kilka wersji oraz szkół gramatyki funkcjonalnej, funkcjonalno-komunikacyjnej lub komunikacyjnej; zob. m. in.: M. Halliday: *An Introduction of Functional Grammar*. London 1985; S. Dik: *Functional Grammar*. North-Holland 1978; A.B. Бондарко: *Функциональная грамматика*. Ленинград 1984; М.В. Всеволодова: *Теория функционально-коммуникативного синтаксиса*. Москва 2000; А. Мустаюки: *Функциональная грамматика русского языка. От семантических структур к языковым средствам*. Москва 2006 (tam też omówienia innych gramatyk funkcjonalnych – s. 112–148); A. Kiklewicz: *Podstawy składni funkcjonalnej*. Olsztyn 2004 (na s. 14–41 omówienie kilku koncepcji składni funkcjonalnej); A. Awdiejew, G. Habrajska: *Wprowadzenie do gramatyki komunikacyjnej*. T. 1. Łask 2004; T. 2. Łask 2006.

gnica 1996) oraz *Хмары і сонце над Лемковином* (Legnica 2008), *Semana Ma-dzelana Смак доли* (Krynica 2000), zbiór opowiadań i humoresek łemkowskich Teodora Kuziaka *Давно, то были часы...* (Krynica 1999), zbiór wspomnień Petra Fecicy *Старый Лемко оповідат* (Kraków–Tarnopol 2004), sztuki teatralne P. Stefanowskiego *Любов неволю леме* (Nowy Jork 1960), P. Telepa *Муж умер* (Cleveland 1934), Petra Murianki *Млинскы камені* („Наше Слово” 1990), teksty zamieszczone w kalendarzu łemkowskim (zwłaszcza *Лемківскій календар* z 1993 i 1997 roku), w „Roczniku łemkowskim” (przede wszystkim *Лемківскій Річник* 2007 i 2011), teksty literackie i publicystyczne z czasopism „Бесіда”, „Загорода”, „Лемко”, „Річник Руской Бурсы”, teksty opublikowane na łamach czasopisma „Наше Слово” w dziale „Лемківска сторінка”, z łemkowskiego działu czasopisma „Русин” oraz teksty z internetowych stron poświęconych Łemkom i Łemkowszczyźnie (m.in. <http://lemko.org>; www.stowarzyszenielemkow.pl).

W przytaczanych tekstach łemkowskich dokonałem pewnych korekt ortograficznych, zgodnych z normą przyjętą m.in. w publikacjach książkowych wydawanych przez Stowarzyszenie Łemków⁸ i w czasopiśmie „Besida”, takich jak np. zunifikowanie pisowni końcówki *-ий* w formie mianownika liczby pojedynczej rodzaju męskiego przymiotników twar-dotematowych oraz ujednolicenie pisowni sufiksu (kończówki) czasu przeszłego *-л*, również na końcu wyrazu. Czytelnik spotka jednak zapisy wariantowe. Dotyczy to, jeśli chodzi o części tematyczne słów, kilku, może kilkudziesięciu wyrazów, a w nich pisowni *i / u* (średniego), np. *ніч / нич* oraz oznaczania miękkiego *ś, ź*, np. *світ / съвіт, звіданя / зьвіданя* oraz paru innych wyrazów. Jeśli chodzi o pisownię morfemów gramatycznych, to warianty pisowni dotyczą końcówki 3. osoby liczby mnogiej rzeczowników rodzaju męskiego *-ів / -ив*. W drugim wydaniu *Gramatyki języka łemkowskiego*⁹ zaproponowany został zestaw reguł pisowni tej końcówki, jednakże w praktyce okazuje się on zbyt skomplikowany i w przytoczonych przykładach drugi wariant prawie w ogóle nie występuje. Nie niwelowałem więc różnic ortograficznych budzących dziś wśród piszących i publikujących Łemków zażarte kontrowersje. Pozostawiam zasadniczo zapisy takie, jakie spotkałem w tekstach, przede wszystkim dlatego, że te drobne różnice ortograficzne nie mają najmniejszego znaczenia dla składni.

---

⁸ Por.: *Ци то лем туга, ци надія / Czy to tęsknota, czy nadzieja. Antologia powysiedleńczej literatury łemkowskiej w Polsce*. Wybór, redakcja, teksty wstępne H. Duć-Fajfer. Legnica 2002, s. 7.

⁹ M. Chomiak, H. Fontański: *Граматыка лемківського языка / Gramatyka języka łemkowskiego...*, s. 44–49. Za pisownią tej końcówki (w szczególności *-ив* po [s], [z]), uwzględniając jej wymowę przez wielu Łemków, pochodzących zwłaszcza z terenów zachodniej i środkowej Łemkowszczyzny, opowiedział się także Jarosław Horoszczak; zob.: Я. Горощак: *О наший лемківскій писовни*. „Бесіда”, № 1 (58): 2001, s. 13–14; zob. też: H. Fontański: *Aktualne problemy języka łemkowskiego (normalizacja pisowni)*. W: *Русинський язык межді двома конгресами*. Red. А. Плішкова. Пряшів 2008, s. 50–56.

Koncepcja gramatyki funkcjonalno-komunikacyjnej jako baza metodologiczna opisu

Podstawowe założenia gramatyki funkcjonalno-komunikacyjnej wyłożone zostały przez Galinę Aleksandrownę Zołotową w opublikowanej w 1973 roku monografii *Очерк функционального синтаксиса русского языка (Zarys składni funkcjonalnej języka rosyjskiego)*¹. Przedmiotem opisu w tej i w innych pracach G. Zołotowej jest język rosyjski, jednakże zaproponowany przez tę uczoną sposób pojmowania struktury gramatycznej języka ma wymiar uniwersalny.

W swojej pierwszej monografii G. Zołotowa koncentruje się na składni jako „centrum organizacyjnym gramatyki”: na opisie struktury zdań pojedynczych, obejmującym – poza strukturami zdaniowymi – także „przedkomunikacyjne” jednostki języka oraz wypowiedzi ponadzdaniowe, aż do rozbudowanych kompozycyjnie tekstów.

Za kluczowe dla opisu składniowego G. Zołotowa uznaje pojęcie **funkcji**. W miejsce dychotomicznych formuł: środek – cel (forma – funkcja), *signifiant* – *signifié* (forma – znaczenie) proponuje ujęcie pozwalające rozgraniczyć funkcję i znaczenie.

Wychodząc od ogólnej komunikacyjnej funkcji składni, Galina Zołotowa definiuje funkcję jednostek składniowych jako ich rolę w budowie jednostki komunikacyjnej, czyli zdania². Podstawową funkcją zdania pojedynczego jest właśnie wyrażenie aktu komunikacyjnego. Jednostka składniowa w tym wypadku równa się więc jednostce komunikacyjnej. Zdanie pojedyncze może też funkcjonować jako element struktury zdania złożonego lub – kiedy jest zamiennikiem formy wyrazowej – jako składnik innego zdania pojedynczego.

Analogiczne możliwości udziału w budowie jednostki komunikacyjnej – zdania – mają jednostki składniowe poziomu „przedkomunikacyjnego”. Za mini-

¹ Г.А. Зо́лотова: *Очерк функционального синтаксиса русского языка*. Москва 1973; Wyd. 2. poprawione. Москва 2005.

² Ibidem, s. 9 i nn.

malną, elementarną jednostkę składni G. Zołotowa uznaje składniową formę wyrazu, krócej – **syntaktem**.

Pojedynczy syntaktem może być predykatywnie odniesiony do rzeczywistości. Wówczas funkcjonuje jako jednostka komunikacyjna (pol. *Śpisz?*, łemk. *Спиш?*). W takiej samodzielnej funkcji występują formy osobowe czasowników i rzeczowniki w formie mianownika (pol. *Spokój!*, łemk. *Спокиї!*). Rzeczowniki w przypadkach zależnych i połączenia przyimkowe używane są jako swego rodzaju zdania nominatywne, np. tytuły, nagłówki (np. pol. *Po północy*, łemk. *По пілночы*). Te same formy składniowe wyrazów mogą być elementami konstrukcji zdania, np.: *Чом, смаркатий, не спиш дома, лем по півночы волочыш ся по селі [...]?* (С. Мадзелян); *Хоц гнес най буде од нього спокиї* (Т. Кузяк).

Inne składniowe formy wyrazu (imiesłowy przymiotnikowe i przysłówkowe, przymiotniki, niektóre formy przypadkowe rzeczowników i wyrażenia przyimkowe), niezdolne do samodzielnego występowania w roli jednostek komunikacyjnych, funkcjonują jako części składowe zdania lub rozszerzenia jego części składowych, np.: *Drogi nie widać. Дорогы не видно; O pracę trudno. O роботы тяжко*.

Formy składniowe trzeciego typu występują jedynie w roli rozszerzeń wyrazu, bez którego nie mogą być włączone do zdania. Cechą ich funkcjonowania składniowego jest niemożność występowania w roli samodzielnej jednostki komunikacyjnej ani w charakterze jej części składowej. Dotyczy to m.in. form rzeczowników w związkach rekcji, które w zdaniach różnych typów pojawiają się tylko w ślad za „swoim” czasownikiem jako uzupełnienie jego relacyjnej semantyki, a nie jako samodzielne konstruktywne części zdania,

Jednostki składniowe – zarówno poziomu przedkomunikacyjnego (syntaktemy), jak i komunikacyjnego (zdania) – mogą więc występować w następujących trzech podstawowych funkcjach składniowych:

- I – samodzielnie;
- II – jako konstruktywne części (komponenty, składniki) zdania;
- III – jako zależne komponenty konstruktywnych składników zdania³.

Dla zdań podstawową funkcją jest funkcja I, natomiast II i III – są funkcjami wtórnymi, okazjonalnymi. Składniowe formy wyrazu (syntaktemy) występują, ogólnie biorąc, we wszystkich trzech funkcjach, jednakże każdy typ syntaktemu różni się od pozostałych własnym zestawem funkcji podstawowych i wtórnych. Przynależność syntaktemów do określonego typu determinują więc ich funkcje składniowe.

Następnym kluczowym pojęciem prezentowanej teorii składni funkcjonalnej jest **forma**. Galina Zołotowa uznaje za niezadowalające dla opisu składniowego ujmowanie formy jako informacji jedynie morfologicznej. Mankamentem takiego sposobu przedstawiania struktur składniowych jest nieuwzględnianie osobliwości

³ Ibidem, s. 11.

leksykalnych składników występujących w zdaniach. Zołotowa odrzuca koncepcję rozróżniania dwóch struktur zdania: formalnej i semantycznej, a w związku z tym także przeciwstawiania „strukturom powierzchniowym” „struktur głębokich”⁴. Zauważa przy tym, że bardziej odpowiadająca realiom wydaje się interpretacja konstrukcji „powierzchniowych” i „głębokich” jako synonimicznych modeli zdania, różniących się sposobem odzwierciedlenia zjawisk pozajęzykowych⁵.

Za zadanie składni G. Zołotowa uznaje poszukiwania takich powiązań pomiędzy formą a treścią, takich środków wyrażania treści, takich znaczeń form i sposobów wyrażania znaczeń, których nierozzerwalny związek realizuje się w konstrukcji składniowej⁶.

Głównym członem zaproponowanej przez G. Zołotową koncepcji opisu jest określenie elementarnej jednostki składniowej. Chodzi o jednostki, z których formowane są zdania i na które zdania się dzielą, jednostki niosące elementarną treść (sens), a jednocześnie charakteryzujące się dystynktywnymi (odróżniającymi) cechami składniowymi. Ten ostatni warunek, tzn. różnice dotyczące właściwości *stricte* składniowych, powinien – zdaniem G. Zołotowej – stanowić kryterium określające niezbędny poziom abstrakcji. Takiego warunku nie spełnia ani wyraz, ani część mowy. Nie odpowiada też temu kryterium forma wyrazu pojmowana jedynie w sensie morfologicznym, np. N₅ (rzeczownik w formie narzędnika) „w oderwaniu od jej napełnienia leksykalnego”⁷.

Elementami składniowej formy wyrazu – według G. Zołotowej – są znaczenie kategoryjalno-semantyczne wyrazu i środki fleksyjne, w tym także przyimki.

G. Zołotowa zwraca uwagę na wzajemne relacje pomiędzy kategoriami semantycznymi i formami morfologicznymi wyrazów. Przyczyną ograniczeń semantycznych jest konieczność zgodności znaczenia wyrazu z daną formą składniową. Przykładowo, nie wszystkie rzeczowniki w formie narzędnika mogą mieć znaczenie trasy przemieszczenia (jak pol. *drogą*, *lasem*, ale nie: *ołówkiem*, *siekierą*), podobnie jak nie wszystkim rzeczownikom w narzędniku właściwe jest znaczenie narzędzia czynności czy sposobu czynności (por. pol. *stadem*, *brygadą*) itp. Analogiczne pod względem morfologicznym połączenia wyrazowe⁸ *jechać na wieś* i *jechać na rozkaz* różnią się składniowo, jako że zawierają różne formy składniowe rzeczowników: *na wieś* – znaczenie kierunku i punktu końcowego ruchu; *na rozkaz* – znaczenie przyczyny czynności. Znaczenia te tworzą rzeczowniki różnych grup semantycznych: jedną – rzeczowniki konkretne, drugą – abstrakcyjne. Zamiana nie jest tu możliwa.

⁴ Ibidem, s. 17–18.

⁵ Ibidem, s. 18, przypis 20.

⁶ Ibidem, s. 18,

⁷ Ibidem, s. 20, cytata odsyła do artykułu N. Szwedowej o potencjale składniowym formy wyrazu. Н.Ю. Шведова: *О синтаксических потенциях формы слова*. „Вопросы языкознания” 1971, № 4.

⁸ Podaję własne przykłady polskie.

Jak słusznie zauważa G. Zołotowa, pojęcia „forma morfologiczna wyrazu” i „forma składniowa wyrazu” mają tylko jedną wspólną krawędź – fleksję tego lub innego przypadku w tym lub innym wyrazie. Kategorie te kształtowane są odmiennymi zespołami cech i lokują się na innych płaszczyznach. Jednolite pojęcie przypadku rozpada się na poziomie składni⁹.

Przedstawianie współdziałania leksyki i gramatyki jako „napełnienia leksykalnego” konstrukcji składniowej jest nieściśle. W składni nie napełniamy formy treścią, ale bierzemy komponenty sensu już ukształtowane w jednej z potrzebnych nam form.

Dla składni istotne są nie indywidualne znaczenia leksykalne wyrazów, ale ogólniejsze **znaczenia kategoriałne**. Podklasy semantyczno-gramatyczne zgodne z centralnym znaczeniem kategoriałnym danej części mowy nazwane zostały przez G. Zołotową izosemicznymi¹⁰. Izosemiczne są rzeczowniki ze znaczeniami kategoriałnymi osoby (istoty żywej), rzeczy i miejsca, a więc ze znaczeniami zgodnymi z podstawowym znaczeniem kategoriałnym rzeczownika, tzn. znaczeniem przedmiotowości. Rzeczowniki należące do podklas peryferyjnych tej części mowy, oznaczające czynności, zdarzenia, właściwości, stany, jak np. łemk. *мороз* ‘mróz’, *грім* ‘grzmot’, *весіля* ‘wesele’, *молодість* ‘młodość’, są rzeczownikami nieizosemicznymi, analogicznie do wyrazów innych części mowy. Izosemiczne są np. łemkowskie czasowniki czynnościowe *молоти* ‘mleć’, *варити* ‘gotować’, *возити* ‘wozić’, *принести* ‘przynieść’, a nieizosemiczne – czasowniki należące do klas nieakcjonalnych, np. statualne *боліти* ‘boleć’, *печы ся* ‘piec się’, *квітнути* ‘kwitnąć’, *змістити ся* ‘zmieścić się’ czy egzystencjalne *нести ся*, *розходити ся* ‘nieść się, rozchodzić się – o dźwiękach, zapachach’ itd.

Rozróżnienie wyrazów izosemicznych i nieizosemicznych przejawia się w budowie zdań. Elementarne modele zdaniowe konstituowane są ze składników (syntaktemów) izosemicznych. Wyrazy nieizosemiczne występują w modyfikacjach modeli podstawowych oraz w zdaniach polipredykatywnych.

W koncepcji Galiny Zołotowej system składniowy języka rosyjskiego przedstawia się – w najogólniejszym ujęciu – następująco: Na poziomie przedkomunikacyjnym składnia rozporządza określonym zestawem składniowych form wyrazu (syntaktemów) jako środków oznaczania elementarnych sensów. Każdy syntaktem charakteryzuje się przy tym określonymi własnościami funkcjonalnymi, kombinatorycznymi (syntagmatycznymi), ma też – ze względu na sens i funkcje – swoje miejsce w określonych szeregach paradygmatycznych, co daje mówiącemu możliwość wyboru.

Zjawiska rzeczywistości uogólniane są w ludzkiej zbiorowej świadomości w określonych kategoriach – osoby, rzeczy, zdarzenia, czynności, stanu, właści-

⁹ Г.А. Зо́лотова: *Очерк функционального синтаксиса...*, s. 24.

¹⁰ Eadem: *Коммуникативные аспекты русского синтаксиса*. Москва 1982, s. 127.

wości, ilości, czasu, miejsca, przyczyny itd., z którymi skorelowane są rubryki elementarnych sensów. Nieskończona mnogość zjawisk rzeczywistości odzwierciedlona jest i uogólniona w skończonym zestawie środków językowych, z których każdy ma swoje miejsce w systemie języka.

Odpowiednio do kategorialnego charakteru wypowiedzianej myśli mówiący dobiera potrzebne mu składniowe formy wyrazów, zespalać je w celu komunikacji w ramach określonego modelu zdania. Składniowa forma wyrazu, realizująca w modelu zdaniowym swoje właściwości funkcjonalne, uzyskuje status strukturalno-sensowego komponentu zdania. Specyfika struktury składniowej polega na tym, że rola składników zdeterminowana jest ich wzajemnym związkiem. Każdy komponent staje się ogniwem łańcucha składniowego tylko wtedy, kiedy wchodzi w relacje z innymi jego ogniwami.

Model zdaniowy, bazę predykatywną zdania, G. Zołotowa definiuje jako minimalnie wystarczające połączenie wzajemnie uwarunkowanych form składniowych, tworzące jednostkę komunikacyjną z określonym typowym znaczeniem. Zarówno znaczenie typowe, jak i model zdaniowy są abstrakcjami składniowymi, będącymi wynikiem uogólnienia tego, co w strukturze określonego zbioru zdań stwierdzanych w użyciu jest istotne i typowe.

Znaczenie typowe to sens, stanowiący wynik predykatywnego zespolenia komponentów strukturalno-sensowych modelu zdaniowego. Stosunek składników strukturalno-sensowych do całościowego pojęcia modelu zdaniowego jest taki, jak części do całości. Dlatego znaczenie typowe to wspólne znaczenie zbioru zdań reprezentujących dany model, a jednocześnie wspólne znaczenie kilku modeli synonimicznych, zespalać składniki równoznaczne, ale różniące się formą.

Przedstawienie struktury zdania w postaci kompleksu predykatywnie zespolonych komponentów strukturalno-sensowych, wyrażonych jednym z obecnych w systemie języka i przeznaczonych dla tego celu sposobów, może stanowić podstawę porównania tych sposobów zarówno w jednym języku, jak i między różnymi językami.

Pojęcie modelu odzwierciedla więc semantyczno-gramatyczną strukturę zdania, a pojęcie typowego znaczenia – semantyczną strukturę zdania. Ponieważ w pojęcie modelu obligatoryjnie wchodzi markery semantyczne, a typowe znaczenie znajduje swój wyraz w określonym zestawie modeli, tzn. nie jest ono do pomyślenia poza środkami językowymi, można twierdzić, że w składni przeciwstawianie tego, co semantyczne, temu, co „czysto gramatyczne”, pozbawione jest sensu. Formy, struktura nie występują w składni w opozycji do semantyki, nie są antysemantyczne, nie są asemantyczne, ale są semantyczne z samej swojej ontologicznej istoty.

Galina Zołotowa postuluje jednoznaczne użycie pojęcia (i odpowiedniego terminu) „субъект” ‘subiekt’ w znaczeniu oznaczanego określonymi syntaktami realnego wykonawcy czynności, nosiciela stanu czy cechy w sytuacji denotatyw-

nej, a pojęcia (i terminu) „объект” ‘obiekt’ w znaczeniu oznaczanego określonymi syntaktemami przedmiotu poddanego czynności w sytuacji denotatywnej. Uchroni to m.in. przed koniecznością stosowania podwójnej terminologii (por. pol. „subiekt” – „podmiot”; „podmiot gramatyczny” – „podmiot logiczny”), za pomocą której różne koncepcje składniowe w zawiły sposób przedstawiają relacje pomiędzy płaszczyzną „gramatyczną” a „semantyczną”.

Według G. Zołotowej, kiedy uwolnimy się od schematyzmu teorii części zdania, to uwolnimy się również od konieczności gwałtu na zdrowym rozsądku w poszukiwaniu czynności i jej wykonawcy w takich zdaniach, jak *Nastał zmierzch; Jej piękno cieszy* itp. Kategorialna, uogólniona semantyka wyrazów pełnoznacznych jest nierozzerwalnie związana z ich funkcjonowaniem w roli strukturalno-sensowych składników zdania. Okaże się, że klasy wyrazów ze znaczeniem czynności, cechy jakościowej, stanu itd. służą w zdaniu właśnie do wyrażania składników ze znaczeniem czynności, cechy jakościowej itd.

Minimum predykatywne zdania, które reprezentuje jego model, może być rozbudowywane i komplikowane na różne sposoby w zależności od typu modelu. Komplikowanie struktury i typowego znaczenia zdania dokonuje się w wyniku współdziałania, powiązania różnych modeli w składzie zdania pojedynczego.

Kiedy zdanie pojedyncze staje się komponentem zdania złożonego, to uzyskuje funkcje konstrukcyjne jako składnik uczestniczący w organizacji większej całości. W budowie zdań złożonych stwierdzamy wiele analogii z zasadami budowy zdania pojedynczego, co nie wyklucza specyfiki zdania złożonego i w pewnym zakresie braku korelacji ze strukturą zdania pojedynczego.

Zasady organizacji zdania pojedynczego i złożonego oraz same te jednostki należą do składni języka. Natomiast w mowie, w spójnym kontekście i konsytuacji pojawia się nowa problematyka badania zdania z punktu widzenia organizacji kompozycyjno-składniowej oraz ekspresywno-intonacyjnej całego tekstu lub sytuacji mownej. Do tego kręgu zadań odnoszą się – zdaniem Galiny Zołotowej – tzw. aktualne rozczłonkowanie wypowiedzenia, różne typy akcentu logicznego, szyku wyrazów, a ściślej mówiąc – rozkładu komponentów strukturalno-sensowych, związków międzyfrazowych itp. Te zagadnienia należą do składni mowy, a zdanie – rozpatrywane w aspekcie jego związków kontekstualnych i dodatkowych funkcji mownych – staje się obiektem składni mowy.

Zaznaczyć wypada, że nie przekonuje mnie pogląd, jakoby podział tematyczno-rematyczny był swoistą nadbudową nad strukturami składniowymi, związaną z aktualnymi zadaniami komunikacyjnymi¹¹. Ten problem zostanie podjęty w rozdziale o podstawowych typach zdań monopredykatywnych w języku łemkowskim.

---

¹¹ H. Fontański: *Modele podstawowe a struktura tematyczno-rematyczna zdań rosyjskich i polskich*. W: *Zagadnienia słowotwórstwa i składni w opisie współczesnych języków słowiańskich*. T. 1. Red. M. Blicharski, H. Fontański. Katowice 1997, s. 126–133.

Idee sformułowane przez G. Zołotową w *Zarysie składni funkcjonalnej języka rosyjskiego* pozostały trwałym fundamentem metodologicznym opisu gramatycznego rozwijanego w kolejnych pracach przez samą Zołotową¹², a od połowy lat osiemdziesiątych ubiegłego wieku także przez jej uczennice i współautorki *Gramatyki komunikacyjnej języka rosyjskiego*¹³ Nadieżdę Onipienko i Marinę Sidorową.

W książce o aspektach komunikacyjnych składni G. Zołotowa przedstawiła nadzwyczaj ważną dla całej koncepcji ideę komunikacyjnych typów mowy, inaczej – **rejestrów komunikacyjnych**. Postulowała rozróżnienie dwóch podstawowych rejestrów: wyobrażającego (изобразительный регистр) i informacyjnego (информативный регистр). Jako kryterium wyróżniania tych typów mowy przyjęła sposób językowego odzwierciedlenia rzeczywistości, a w szczególności, odpowiednio, wyrażenie lub brak konkretnej lokalizacji czasowej cechy predykatywnej¹⁴. Rozwijana i uściślana nadal idea rejestrów komunikacyjnych oraz analizy rejestrowej tekstów stała się jedną z centralnych osi całej koncepcji *Gramatyki komunikacyjnej języka rosyjskiego*. Ostatecznie wyróżnianych jest pięć zasadniczych rejestrów komunikacyjnych: reprodukcyjny¹⁵, informacyjny, generyczny, wolitywny i reaktywny, z podtypami narracyjnym i opisowym w rejestrach reprodukcyjnym i informacyjnym. W niniejszym opracowaniu dotyczącym składni łemkowskiej charakterystyki rejestrowe będą tylko jednym z elementów opisu. Analiza rejestrowa tekstów łemkowskich była przedmiotem innych moich prac¹⁶.

Ważny wkład w rozwój koncepcji gramatyki funkcjonalno-komunikacyjnej wniosła Nadieżda Onipienko, która opracowała problematykę tzw. **subiektowej** (podmiotowej) **perspektywy wypowiedzenia**, a w jej ramach klasyfikację subiektów: subiekt modelu bazowego zdania, subiekt kauzacji (kauzator), subiekt autoryzacji (autoryzator), subiekt mowy (mówiący) oraz subiekt słuchający / czy-

-----
¹² M.in. Г.А. Зо́лотова: *Коммуникативные аспекты русского синтаксиса*. Москва 1982; Изд. 2. Москва 2001.

¹³ Г.А. Зо́лотова, Н.К. О́нипенко, М.Ю. Си́дорова: *Коммуникативная грамматика русского языка*. Москва 1998; Изд. 2. Москва 2004.

¹⁴ Г.А. Зо́лотова: *Коммуникативные аспекты...*, s. 349.

¹⁵ W książce *Anaforyczne przymiotniki wskazujące w języku polskim i rosyjskim* (Katowice 1986) wyróżniłem, z innych inspiracji, dwa typy tekstu, nazywając je „ewokacyjnym” i „nieewokacyjnym”. Pierwszy z tych terminów odpowiada wyróżnionemu przez G. Zołotową rejestrowi wyobrażającemu (изобразительный), nazwanemu przez nią później reprodukcyjnym (репродуктивный). W tej pracy na oznaczenie tego typu tekstu nadal stosuję termin „ewokacyjny”.

¹⁶ M.in. H. Fontański: *Gramatyczne wyznaczniki kompozycyjne opowiadań i humoresek łemkowskich Teodora Kuźiaka*. W: *Gramatyka a tekst*. [T. 1]. Red. H. Fontański, J. Lubocha-Kruglik. Katowice 2007, s. 69–94; Idem: *Elementarz łemkowski z pozycji gramatyki funkcjonalno-komunikacyjnej*. W: *Gramatyka a tekst*. T. 3. Red. H. Fontański, J. Lubocha-Kruglik. Katowice 2011, s. 7–63.

telnik (adresat)¹⁷. Badanie przenikania, nakładania się, współdziałania subiektów stało się istotną sferą opisu zarówno poszczególnych wypowiedzi, jak i szerszych kontekstów.

Interesującą, nowatorską i wpisującą się w założenia całej teorii charakterystykę semantyczno-syntaktyczną przymiotników opracowała Marina Sidorowa¹⁸. Jest ona też autorką utrzymanych w duchu gramatyki funkcjonalno-komunikacyjnej prac dotyczących gramatycznych aspektów tekstów artystycznych oraz języka internetu¹⁹.

Wspomnieć też trzeba o pojęciu **taksis**, przejętym przez G. Zołotową do jej teorii gramatycznej z petersburskiej szkoły gramatyki funkcjonalnej (rozwijanej tam pod kierunkiem Aleksandra Bondarki), twórczo przez Zołotową uściślonym i uczynionym ważnym instrumentem opisu składni zdań oraz tekstu. Termin „taksis” wprowadzony został do lingwistyki przez Romana Jacobsona. Według jego definicji oznaczał jednoczesność lub następstwo między predykatem czasownikowym a imiesłowem przysłówkowym. G. Zołotowa rozszerzyła pojęcie relacji taksycznych, nie ograniczając ich tylko do zależności temporalnych, ale odnosząc je do wszystkich trzech kategorii predykatywnych, a mianowicie do: czasu, modalności i osoby.

Wymienione tu zostały podstawowe pojęcia teorii gramatyki funkcjonalno-komunikacyjnej wybranej – z głębokiego przekonania o jej walorach objaśniających – jako baza metodologiczna opisu składni łemkowskiej.

Niektóre ważne zagadnienia – czy to ze względu na konieczność dokładniejszego ich zbadania, czy też z uwagi na ograniczenia wydawnicze – pozostawiono do późniejszego opisu. Dotyczy to m.in. składni przymiotników i przysłówków (poza predykatywami), tzw. form atrybutywnych czasownika, bezokolicznika i zdań bezokolicznikowych, konstrukcji pasywnych, jak również dokładniejszego opisu zdań złożonych. Dlatego niniejsze opracowanie traktować należy, zgodnie z jego tytułem, jako zbiór studiów dotyczących istotnych, ale wybranych obszarów składni języka łemkowskiego.

---

¹⁷ Г.А. Золотова, Н.К. Онипенко, М.Ю. Сидорова: *Коммуникативная грамматика...*, s. 229–302.

¹⁸ Ibidem, s. 81–101.

¹⁹ М.Ю. Сидорова: *Грамматика художественного текста*. Москва 2000; Eadem: *Интернет-лингвистика. Русский язык: межличностное общение*. Москва 2006; М.Ю. Сидорова, О.Н. Шувалова: *Интернет-лингвистика: вымышленные языки*. Москва 2006.

Rozdział drugi

Łemkowskie syntaktemy rzeczownikowe (zarys słownika składniowego)

Jedną z głównych prac Galiny Zołotowej, a zarazem – jak się wydaje – jednym z najważniejszych osiągnięć lingwistycznych końca XX wieku był opublikowany w roku 1988 *Słownik składniowy*¹, poświęcony składni rosyjskiej, ale w aspekcie teoretyczno-metodologicznym mający znaczenie ogólnojęzykoznawcze.

Tytułowy wyraz „słownik” może być mylący, jako że nie jest to rejestr słów, leksemów, ale elementarnych jednostek składni, składniowych form wyrazów, reprezentowanych wprawdzie przez konkretne manifestacje leksykalne, ale w istocie jednostek uogólnionych, abstrakcyjnych, określonych typów składniowego użycia form wyrazowych.

Pojęcie składniowej formy wyrazu G. Zołotowa zdefiniowała w artykule z 1969 roku². W jej ujęciu składniowa forma wyrazu jest minimalną, niepodzielną dalej jednostką języka, występującą jednocześnie jako nośnik elementarnego sensu i jako komponent bardziej złożonych konstrukcji składniowych, tym samym charakteryzującą się określonym zbiorem funkcji składniowych³. Taką jednostkę – przez analogię do elementarnych jednostek innych poziomów języka – Zołotowa nazwała następnie krótszym i wygodniejszym w użyciu terminem **syntaktem** (синтаксема).

Cechami dystynktywnymi syntaktemu są:

- znaczenie kategoriałne wyrazu, od którego został on utworzony,
- odpowiednia forma morfologiczna,
- wynikająca z dwóch wymienionych powyżej cech zdolność realizacji składniowej w określonych pozycjach⁴.

---

¹ Г.А. Зо́лотова: *Синтаксический словарь. Репертуар элементарных единиц русского синтаксиса*. Москва 1988.

² Eadem: *О синтаксической форме слова*. В: *Мысли о современном русском языке*. Ред. В.В. Виноградов. Москва 1969.

³ Eadem: *Синтаксический словарь...*, s. 4.

⁴ Ibidem, s. 4.

O funkcjach składniowych wyróżnionych przez G. Zołotową mowa była w poprzednim rozdziale. Właściwe im oznaczenia cyframi rzymskimi stosuję również w tym opracowaniu. Bardziej szczegółowe funkcje składniowe – nazywane pozycjami – są oznaczane cyframi arabskimi.

Funkcja I to użycie samodzielne syntaktemu, przede wszystkim jako tytułu, nagłówka, w didaskaliach.

Funkcja II to użycie w funkcji komponentu zdania (modelu zdaniowego), a według szczegółowych pozycji: (1) w funkcji subiektu (składnika, o którym się orzeka, podmiotu); (2) w funkcji predykatu (składnika orzekającego, orzeczenia); (3) w funkcji składnika dodanego, rozszerzającego model zdaniowy (sytuantu, okolicznika); (4) w funkcji półpredykatywnego (wprowadzającego polipredykatywność) komplikatora zdania.

Funkcja III to użycie przywyrazowe w roli składnika połączenia wyrazowego (tj. rozszerzonej nazwy albo związku wyrazowego powstałego w efekcie „zwinięcia”, kompresji zdania). W tym wypadku pozycjami szczegółowymi są: (1) pozycja przy czasowniku; (2) pozycja przy rzeczowniku; (3) pozycja przy przymiotniku lub przysłówku.

Syntaktemy zgrupowane są według trzech funkcjonalnych typów, oznaczonych, odpowiednio, literami: A – syntaktemy luźne, o najszerszych możliwościach użycia, praktycznie we wszystkich funkcjach i pozycjach; B – syntaktemy uwarunkowane składniowo, których użycie ograniczone jest do określonego modelu zdania, poza którym niezdolne są one do wyrażenia właściwego im znaczenia składniowego; C – syntaktemy związane, występujące tylko w pozycji przy czasownikach konkretnych grup leksykalnych.

Układ i sposób opisu syntaktemów łemkowskich zapożyczony został całkowicie ze *Słownika składniowego* G. Zołotowej. Ta decyzja podporządkowana jest realizacji jednego z celów niniejszej pracy, a mianowicie przybliżenia takiej właśnie metodologii opisu struktur składniowych.

Zdaję sobie sprawę zarówno z niekompletności przedstawianego tu zestawu łemkowskich syntaktemów rzeczownika, jak i z nie dość dokładnej charakterystyki każdego z wyróżnianych syntaktemów. Ramy badania określał i ograniczał bowiem korpus tekstów łemkowskich. Uwzględniłem tylko te funkcje i pozycje syntaktemów, których manifestacje w postaci konkretnych użyć udało się zarejestrować w przebadanych tekstach. Przykładowo, w wypadku syntaktemów luźnych brakuje w wielu wypadkach przykładów zastosowania ich w roli tytułów, choćby możliwość takiego użycia była oczywista. Dyskusyjne mogą okazać się też opisy niektórych syntaktemów według ich szczegółowych pozycji składniowych. Wynikają one z przyjętych założeń teoretycznych, których korekta może wpłynąć na kwalifikację funkcjonalną syntaktemów. Prezentowany rejestr elementarnych jednostek składni łemkowskiej – syntaktycznych form rzeczowników i wyrażen przyimkowych – może stanowić punkt wyjścia dla dalszego, poszerzonego opisu.

MIANOWNIK

A. Syntaktemy luźne

1. Mianownik nazwowy (nominatyw):

W tytułach, nagłówkach, etykietkach (rzeczowniki izosemiczne i nieizosemiczne)⁵:

I. *Млин і вітрак* (П. Муryanка); *Хыжа* (А. Копча); *Таємниця* (І. Головчак).

При wyliczeniu:

II.3. *Павлина нотує на папері: капуста, морков, компері, копєр* (П. Муryanка).

W połączeniu z rzeczownikiem rodzajowym:

III.2. *Кавальчык тернистой історії села Чорне* (А. Барна); *Повідали, же о вишитко тото постарал ся михалівчан, пан Василь Дзядик, радний гмінного міста Любін* (С. Мадзелян).

Mianownik nazwowy w funkcji atrybutywnej może być przyłączony do rzeczownika rodzajowego za pośrednictwem wyrażień: *о назві, о назвиску, о прозивці, під назвом*:

III.2. *Жыл в Коростенці лезда по назвиску Сенько* (М. Дзіндзьо); *По дальшых 25 роках на нас Лемках сполнено суд під назвом „акция Вісла 1947 р”* (А. Барна).

B. Syntaktemy uwarunkowane składniowo

1. Podmiot czynności:

II.1. *Дідо Марко оре і оре од рана* (П. Муryanка 26); *Коник іст сіно* (П. Муryanка); *Осиф вытяг пачку папіросів* (І. Головчак).

2. Podmiot stanu:

II.1. *Дідо дома* (П. Муryanка); *Хвостик ма гад* (П. Муryanка); *Рано студене* [nieizosemicznie wyrażony stan chronotopu z uściśleniem czasu] (Т. Курилло / П. Трохановскій); *Парася далі ни жыва, ни мертва* (М. Дзіндзьо).

3. Podmiot kwalifikacji i oceny:

II.1. *Дубина то дровно з дуба* (П. Муryanка); *Сусід боднар* (П. Муryanка), *Любка то таке веретено* (П. Муryanка); *Проза Репелы то головні потрясаючы в простоті безпосереднього выслову емоций і документування подій спомины* (О. Дуць-Файфер); *Дорога была тяжка* (І. Головчак).

4. Podmiot właściwości:

II.1. І *дерева* зелены (П. Муryanка); *Дідо Юстин має вісемдєсят сім років* (П. Муryanка); А *школы* маленькы, *хыжы* деревяны (І. Русенко);

⁵ Cyfry rzymskie oznaczają funkcję składniową, a arabskie – pozycję (bardziej szczegółową funkcję składniową) syntaktemu.

Дівчатко тото було барз вродливе, веселе – але барз неприступне (М. Дзіндзьо).

5. Predykat w modelu identyfikacji (rzeczowniki izosemiczne):
П.2. *То Лемковина* (П. Мурянка); О, *автобус!* (П. Мурянка), *То горы Карпаты* (П. Мурянка); *Моя отчызна, рідне село – то Коростенка під Кычером* (І. Русенко).
6. Predykat nazywający – użycie rzeczownika dowolnej grupy kategorialno-semantycznej w *suppositio materialis*, tj. jako postaci formalnej wyrazu w funkcji nazwy – w kompleksie z pomocniczymi autoryzującymi czasownikami nazywania *звати, называти, прозывати, іменувати, называти ся, звати ся, менувати ся, мати прозвіско*:
П.2. [Теофіл] *не буде знал ани того, же го называють Фильо Трищатий* (П. Мурянка); [...] *Володимирко заснувал місто, яке іменував Галич* (Н. Репела); *Шаліла колиси по нашім краю страшна хворота, тифус ей звали* (П. Мурянка); [газда], *як то всяди быват, мал прозвіско — Гарась* (М. Дзіндзьо).
7. Predykat w modelu charakteryzującym otoczenie poprzez nazwany stan – obecność przedmiotu (izosemiczny) lub zjawiska (izosemiczny / nieizosemiczny):
П.2. *Серед сосен стоїт серна* (П. Мурянка); *На мапах намалюваны сут моря, озера, рікы, горы, ріжны землі і краї* (П. Мурянка); *Там такий гуш шавій росне* (П. Мурянка); *Рано над ріком роса* (П. Мурянка); *В тернинах гмла* (В. Грабан); *На небі звізды* (В. Грабан); *Тепер зима і мороз* (П. Мурянка); *Сіла на село ніч* (П. Мурянка); *Зрана была ладна погода, але пополудни надышла велика буря. Раз-по-раз блискала блискавка і часто гырміл грім. Потім зорвала ся страшна злива* (М. Дзіндзьо); *Наприкінці загороды стояла молода яблін* (В. Грабан).
8. Predykat ze znaczeniem deliberatu postrzegania (rzeczownik izosemiczny):
П.2. *Часом серед гущавины вкажут ся сіры і жолто-червены пірка* (П. Мурянка); *Перед ним вказала ся дорогова таблиця з написом — 3 км* (М. Сандович).
9. Predykat ze znaczeniem obiektu posesywnego w modyfikacji fazowej:
П.2. *На яр яворам выросне листя* (П. Мурянка).
10. Predykat kwalifikacji i oceny (rzeczownik izosemiczny w znaczeniu pojęciowym bądź emocjonalno-charakteryzującym lub nieizosemiczny):
П.2. *То железо* (П. Мурянка); *Дубина то дровно з дуба* (П. Мурянка); *Сусід боднар* (П. Мурянка); *А я гушляр буду* (П. Мурянка); [...] *географія*

то **опис світа** (П. Мурянка); Адам то **кіноман** (П. Мурянка); Сергій то такий **фигляр** (П. Мурянка); Любка то таке **веретено** (П. Мурянка); **Дивак** ся зробил з того гусака (П. Мурянка); Днес **субота** (П. Мурянка); Але про Микытову Євку мушу вам повісти, же то вірутна **чарівниця** (І. Желем).

Pomocniczo jako rzeczownik rodzajowy w synonimicznej modyfikacji modelu z predykatem przymiotnikowym: *Май то найкрасиший ярній місяц* (П. Мурянка); [...] *час то завсе понятия взглядне* (П. Мурянка); *Была то дорога барз долга і тяжка* (К. Бреян).

11. Predykat ze znaczeniem cechy posesywnej, w kontekście z wyrażeniem (не) в голові і z celownikiem posesora – w znaczeniu oceniającym:
 II.2. *Заєдно лем му філі в голові* (П. Мурянка); *Здоровий хлоп, взяв бы ся до даякой порядной работы, але йому лем малюваня в голові* (А. Копча); – *А слухай-ле – гварю му – а може мали даяке страпіня, што і не в голові ім был Новий Рік?* (Н. Репела).
12. Składnik identyfikacyjny w składzie predykatu stanu nazywający część podmiotu stanu, której stan bezpośrednio dotyczy (izosemiczny):
 II.2. *Демка болит зуб* (П. Мурянка); *Серце коле тебе з жалю* (І. Головчак).
13. Predykat-kauzator (zmiany) stanu:
 II.4. *Збудили горы птахів хоры* (П. Мурянка); *Затримує їх голос СЕМАНА* (П. Мурянка).
14. Deliberat percepcji.
 W połączeniach z tranzytywnymi czasownikami percepcji:
 III.1. *Уж ся мі не снит моя Лемковина* (І. Желем).
15. Obiekt-kauzator stosunku emocjonalnego lub oceniającego:
 II.3. *Михалови не іде наука*. (П. Мурянка); [...] *сподабало ся му шварне, молоде дівча* зо сусіднього села (М. Дзіндзьо).

DOPEŁNIACZ BEZPRZYIMKOWY

A. Syntaktemy luźne

1. Dopełniacz daty.
 W nagłówkach lub końcowej formule tekstu:
 I. *Тимель, 28 серпня 1983 р.* (С. Мадзелян).
 W funkcji subiektu charakterystyki predykatywnej (podmiotu):
 II.1. *Першого вересня 1939 р. была то неділя* (А. Барна).
 W funkcji predykatu, także z czasownikami pomocniczymi, jak *принасти*:

II.2. *Нашы Великодны свята в 47-мім припали 3 мая* (С. Мадзелян).

Składnik dodany (okolicznik) w zdaniach różnych typów:

II.3. *Дня 6 марца 1947 р. зо справоздання ситuaцыйнога Коменды Округу Краківскаго до Державной Комісії Безпеки за місяц лютый 1947 р. в справі пропозиції выселіня Лемків з повіту новосанчівскаго чытаме: [...]* (А. Барна); *Наступнога дня стрітили ся з учителем перед Домом Культуры.* (П. Мурынка); *Пятаго грудня 1918 р. на зызіді делегатів з цілой Лемковины (500 осіб) в селі Фльоринка свящ. М. Юрчакевича выбрано на ведучаго Начальнаго Совіту Лемковины* (А. Барна).

W połączeniach z czasownikami oznaczającymi zdarzenia związane z datą:

III.1. *Вродил ся 18 серпня 1923 р. в Білцаревій* (О. Дуць-Файфер); *Вмер 7 червця 2002 р. в Кошаліні* (О. Дуць-Файфер); *Там і дожыл жытя дня 4 вересня 1986 рока* (П. Мурынка).

B. Syntaktemy uwarunkowane składniowo

1. Dopełniacz kwantytatywny.

II.1. Podmiot charakterystyki ilościowej; w orzeczeniu pod akcentem logicznym występuje wyraz ze znaczeniem ilości:

a. w modelu elementarnym: [...] *тых перагород было барз дуже* (Т. Кузяк); [...] *роботы было гарді* (Т. Кузяк); *Было нас дост гарді* (Т. Кузяк); [...] *кликало ся ицы веце такых звычайных кумів* (Т. Кузяк); [...] *вышых учеників ест праві 800* (П. Мурынка);

b. w zdaniu polipredykatywnym, m.in. w zdaniach ze znaczeniem egzystencjalno-fazowym, o pojawieniu się w określonym miejscu przedmiotów lub osób scharakteryzowanych ilościowo (pod akcentem logicznym wyraz ze znaczeniem ilości): *Вечером зышло ся більше хлопців* (Т. Кузяк).

Dopełniacz kwantytatywny jako podmiot charakterystyki oceniająco-ilościowej (ze względu na spełnianie normy lub relację do całości) w kontekście czasownika *бракувати* i wyrazów (*за*) *мало*, *дост*:

II.1. *Комперів, капусты, ярчанаго хліба, а трохи і білого, нам не бракувало* (П. Феціца); *Олію того старчало на зиму аж до Великодня* (А. Барна); [...] *управной землі было за мало на свої потребы* (С. Мадзелян); *Ідла маме дост.* (П. Мурынка); *Лемків в місті мало.* (П. Мурынка).

W składzie predykatu – dopełniacz kwantytatywny, nazwa tego, co jest określane wyrazem ilościowym, przy czasowniku *мати* – posesyw kwalitatywny, rzeczownik parametryczny, nazywający cechę przynależną:

II.2. *Дідо Юстин має вісемдесят сім років* (П. Мурынка).

Przedmiot bytujący w zdaniu egzystencjalno-bytowym; grupa kwantytatywno-substantywna z dopełniaczem bezprzymikowym zajmuje w tym wypadku pozycję mianownika; w tego typu zdaniach występuje rzeczownik ze znaczeniem ilości w mianowniku lub nieodmienny wyraz ilościowy (*пару*, *полно*):

II.2. На стінах **пару почорнілих образів** (Т. Кузяк); [...] на возі **полно бочок** (Т. Кузяк).

Także przy czasowniku pojawienia się:

III.1. На наше пасвиско залізло **стадко увец** (Т. Кузяк).

W wypadku użycia przy oznaczeniu przedmiotu bytującego określonej miary przy kwantyfikacji formę dopełniacza ma zarówno nazwa mierzzonego przedmiotu, jak i wyraz ze znaczeniem miary, np.:

III.2. [...] там было **пару моргів ґрунту** (Т. Кузяк).

W tym samym znaczeniu w składzie predykatu charakteryzującego miejsce (chronotop) lub osobę:

II.2. [...] акуратні в Санкові все в зимову пору бракувало **шнігу і морозу** (А. Барна); Просто, в днешніх часах не старчат **тишынны** (А. Рызданич).

Nazwana rzeczownikiem abstrakcyjnym cecha przynależna przedmiotowi w dużej intensywności (ilości) i przypisana mu z użyciem metaforycznego lub zdeleksykalizowanego przymiotnika *полний*:

II.2. Як чудні природа дыхат / І який **полний таїнства сьвіт** (М. Ковач).

W użyciu przywyrazowym: nazwa przedmiotu określanego wyrazem ze znaczeniem ilościowym (takie połączenie kwantytatywno-substantywne zajmuje w zdaniu różne pozycje składniowe właściwe rzeczownikowi):

III.2. Петро выхилил **погарик палінкы** (Т. Кузяк); **Парунадецт Васьовых увец** и друге тільо ягнят змішало ся на луках з сусідовыма (Т. Кузяк); Двоі руки мам і два **відра воды** несу (П. Мусянка); При дорозі роснут **ряды яворів** (П. Мусянка); Вырубал Ігор **колесо леду** [...] (П. Мусянка); І што кус [діти] выбігають на сцену з **в'язанками квітя** (П. Мусянка); [...] **одтамаль буде видно піл лемківського сьвіта** (П. Мусянка); **Уж половина червця** (П. Мусянка).

2. Dopełniacz przy przeczeniu.

W pozycji subiekta (podmiotu):

II.1. Лем земля была не богата, / Для вишиткых, реку, **хліба ніт** (І. Русенко); [...] **автобуса** як неє, так неє (П. Мусянка); [...] **чогоси такого** не мат ниякій король шыроко-далеко (Байкы).

W pozycji podmiotowej deliberat (treść) percepcji w modyfikacji przeczenia:

II.1. [...] **щыглика** не видно (П. Мусянка); А **дорогы** уж не видно (І. Русенко); [...] уж **совы** не видно, не чути (П. Мусянка).

W pozycji predykatu charakteryzującego środowisko, otoczenie, osobę lub przedmiot ze względu na brak tego, co jest nazwane danym syntaktemem:

II.2. **Перестанте!** – гварит цап – / Зле сидите, неє **ладу!** (І. Русенко); Ты уж одышла од нас Мамо, / Уж неє **слова того святого** (М. Собин); [...] в моім языку **кости** неє / неє і **раціи** (П. Мусянка); І мы все бідны, голы, /

Хоц маме крiпки руки, / Бо нiт в нас **свойой школы** / **І свойой нiт науки** (І. Русенко); *Старают ся небожата, же не маме **лiтературы**. Маме!* (П. Мусянка); *Тота пищалка не мат **жадной чародiйской силы*** (Байкы); *В 1998 роцi на конференцii посьвячених пiдставi праграмавий языкiв менчын тры учителькы языка украiнського старали ся переконати iнчых, же лемкiвскiй ест говiрком языка украiнського i не мае **рацiи быту*** (М. Хомяк / А. Рыдзанич⁶).

W pozycji przywyrazowej, przy czasowniku – obiekt czynności:

III.1. *То **ничого труднiйшого** не мiг єс собі выбрати* (П. Мусянка).

W modyfikacji przeczenia: obiekt-kauzator stosunku emocjonalnego:

II. 4. *Як я не терплю **мастила!*** (П. Мусянка).

3. Kwalitatyw.

Predykat wyrażony rzeczownikiem kategorii ogólnej, zwykle z określeniem, jako charakterystyka osoby lub przedmiotu:

II.2. *На тым прикладi можна собі представити, **якого характеру i твердой волi** были i сут Лемкы-Русины* (А. Барна).

W pozycji atrybutywnej:

III.2. [...] *зъявил ся в Карпатах смок **великой силы*** (Байкы); *Дiло Iвана Попа мам за поважну монографiю **сумаризацыйного характеру*** (Бесiда); *Семан Мадзелян вродил ся 18 лютого 1922 р. в Бiлцаревi, в селi **чудовой красы*** (В. Грабан).

4. Posesyw.

Atrybutywna charakterystyka przedmiotu według przynależności (także z komunikacyjnie istotną przydawką):

III.2. *Гайниця – то было поле, переважнi пасвиско **того газды**, котрий не гнал там худобы пасти, бо хотiл выкосити або продати* (Т. Кузяк); *Отже пiдйшов без перешикiд за Горбок, де были кiпки **Ваньового сусiда** – Лешка Боднаря* (Т. Кузяк); *А то тiн дому* (П. Мусянка); *То куртка **Романа?*** (П. Мусянка); – *Так, то байкы **рiжных народiв*** (П. Мусянка); *На рисунку **Нiны** самы крiскы* (П. Мусянка); *На горi о назвi Баштова сут розвалины **старого замку*** (П. Мусянка).

5. Dopełniacz agentywny.

W użyciu przywyrazowym przy dewerbatywach oznaczających czynności, działalność lub funkcjonowanie:

III.2. *За нима пiшли псы, котры по накормлiню, на **розказ газды**, вертают назад на полонину* (Т. Кузяк); *XVII столiтя – был то барз тяжкiй перiод для цiлого Пiдкарпатя, были то часы военной завірухы за **панування Яна Казимiра*** (Я. Воргач); *Од стороны Зеляркы чути*

⁶ Zapis z ukośnikiem oznacza różne aspekty autorstwa przytaczanego tekstu: autora wypowiedzi i autora wywiadu (jak w tym wypadku) lub autora utworu literackiego i tłumacza.

было зближаючи ся голосы, **крик люди, рык быдлят** (Л. Сук); Під звуки **оркестры** виходит на сцену хор (П. Мурянка).

6. Dopełniacz przedmiotu charakteryzującego się nazwaną cechą.

Przy rzeczownikach abstrakcyjnych ze znaczeniem właściwości, cechy jakościowej przedmiotu nazwanego rzeczownikiem w dopełniaczu:

III.2. Од гаю несе ся міцний, чудовий **запах білих конвалій** (П. Мурянка); [...] золотом яснїє **щирїст, любов, чеснїст, доброта хлопця і його мамы** (О. Дуць-Файфер).

7, Deliberat percepcji – rzeczowniki izosemiczne i nieizosemiczne w połączeniu z czasownikami ze znaczeniem percepcji:

II.1. [Андрій] **Слухат той пісні** [...] (П. Мурянка); Він лем **музики рад слухат**. (П. Мурянка); [...] на полудни і півночы Карпат **чути было гырмоту канонів** (А. Барна).

8. Dymensyw – składnik oznaczający miarę czasu lub przestrzeni, z wyrazami: *што, каждый*, wskazujący na powtarzalność cechy predykatywnej (rzeczownik nieizosemiczny):

II.4. **Што рока** змінят ся час науки (П. Мурянка); Напрядены ниткы **каждого дня** треба было змотати на мотовило (А. Барна).

9. Dopełniacz kauzatywny.

Rzeczownik abstrakcyjny lub konkretny (eliptycznie) przy czasowniku „osiągania”, tu: *глядати*, przy czasowniku lub innym wyrazie ze znaczeniem unikania, a także przy czasownikach nazywających emocjonalno-modalny stosunek do czynności, stanu, obecności kauzatora, wyrażonego dopełniaczem:

II.4. [...] я преці сержант гвардії и вымагам **послуху** – зажартувал Ваньо (Т. Кузяк); [...] Лемкы, якы становили значучу част зобранных перед музеем, не могли ся діждати **милого слова** (Бесіда); – Я был сім років в Гамериці и обїхал цілу Гамерику, бом глялал **роботы** (Т. Кузяк); – Зробило ся мі **го жаль**. Шкода **рідной хыжы**, шкода **Брыся**. (Т. Кузяк); – Думате, бояла бым ся **медведя?** (П. Полянський / П. Мурянка).

Dopełniacz kauzatywny przy czasowniku pomocniczym kauzatywno-perfektywnym, tu: *наробити*:

II.4. Але скоро ся выдало, мама **наробили крику** (Т. Кузяк); Єдного дня груба Орина **наробила такого гравку**, же думали зме – напал ей волк (С. Мадзелян); – Ей, вы пиякы **камініаре!** Там **наробили сте таких балванів**, але то преці **крест** (Т. Кузяк).

Kauzator (rzeczownik zdarzeniowy) przy zaprzeczonym czasowniku modalno-reaktywnym, tu: *не подарувати*:

II.4. [...] я так легко не подарую **мойой кривды!** (Т. Кузяк).

При каузативним часовнику *вымагати* łączącym się z mianownikiem rzeczowników абстрактных dopełniacz nazywa okoliczność pożądaną w związku z tym, co oznacza mianownik:

П.4. *Тот фах вымагат великой докладности і терпеливости* (А. Барна); *Выступліня были высоко інформативны, інтэресуючы, вымагали великой канцэнтрацыі слухаючых* (О. Дуць-Файфер).

Kauzator stanu emocjonalnego przy czasowniku *встыдати ся* i predykatywie *жаль*:

П.4. *Втер рукавом очы і о хвилю, гейбы постыдавши ся **своей слабости**, прибрал зас хмарну позу* (П. Полянський / П. Муryanка); *Тоты родины і особы, котры встыдали ся і дальшие встыдают ся **свого**, тоты сут страчены для своей спільноты так на заході, як і в Карпатах* (А. Барна); [...] *молодые покоління встыдало ся **вандалізму** своїх вітців* (С. Мадзелян); *Жаль му было **няня*** (П. Муryanка).

10. Kauzowana umiejętność, a jednocześnie deliberat (rzeczownik niezosemiczny, nazywający treść przyswajaną) przy czasowniku uczenia się:

П.4. *А **лемківського языка** єс ся повчыл?* (П. Муryanка).

C. Syntaktemy związane

1. Obiekt czynności kontaktowo-lokatywnej (rzeczownik izosemiczny):

П.1. *Волосы [...] дістают **рамен*** (П. Муryanка).

2. Dopełniacz obiektowo-ilościowy przy czasowniku przechodnim:

П.1. *Вытил Петро **кропкы**, в голові ся му закрутило* (Т. Кузяк); *Но, Самуль повіл, же як му принесу **сушених сливок**, то проца буде моя* (Т. Кузяк); [...] *жебы до вечера хоцкі нарізати **січкы*** (С. Мадзелян); *Дідо дадут **меду***. (П. Муryanка), – *Павлино!.. Куп і **соли**!* (П. Муryanка).

3. Obiekt czynności.

При часовниках przechodnich z zaprzeczeniem:

П.1. [...] *не выдал він дотля **ани єдної авторской збіркы*** (П. Муryanка); *Я добрі не познал іщы **Лемковины*** (П. Муryanка); *Як ся вродило дівча – до 18 неділь не полокали **пеленок*** (Б. Горбаль).

При rzeczownikach utworzonych od czasowników przechodnich:

П.2. *Продажом **тых виробів (брусів, дурбаків)** дост масово занимали ся лемкы сусіднього села Фолюша* (Т. Кузяк); – *Та, най ся не щыпают!* – *заверещала Улька, и взяла ся зас за **запрігання наровистого коня*** (Т. Кузяк).

БЕЗ + DOPEŁNIACZ

A. Syntaktemy luźne

1. Cecha – przedmiotowa lub abstrakcyjna, której brak jest charakterystyką przedmiotu, osoby albo sytuacji.

W didaskaliach, tytułach, nagłówkach:

I. *СЦЕНА 2. (Тоты, **без Анны**)* (П. Стефановский).

Predykat w modelu charakteryzującym przedmiot, osobę albo sytuację poprzez brak nazwanej cechy:

П.2. [...] *хыжа была курна, **без комина*** (Т. Кузяк); *І выжнут вас з цілым майном, а я остану **без перины і заголовка*** (А. Копча).

Komplikator modelu zdaniowego, przedstawiający brak nazwanej cechy jako okoliczność warunkującą to, o czym orzeka się w predykatie:

П.4. *Хоц маме крпкы рукы, / Хоц маме добре здравя – / **Без школы, без науки*** / *Мудрійшы нас задавят* (І. Русенко); *Гриц: Я **без ідла** долго не можу лежати...* (П. Телеп); *Але розуміл наш будитель того, што Австрия **без помочы Росіі** не годна буде придусити мадыарску революцыю* (В. Сочка-Боржавин; adaptacja łemkowska redakcji „Бесіды”).

Komplikator modelu zdaniowego, charakterystyka okoliczności sytuacji poprzez brak nazwanej cechy:

П.4. *Навчу ся жыти **без іды**, / Не буде мі никде біды...* (І. Русенко); *Пили зимну воду, **без варихы**, з відра, беручы го обіруч* (Л. Сук); *Люде переносили ріжны болячкы **без ліків і масти*** (Л. Сук); *На луці попри дворі в Домашові ждали зобраны повстанці і без посьніху сідлали гуцульскы коні* (П. Полянський / П. Мурянка);

Użycie przywyrazowe w grupie imiennej:

П.2. *Молодіст / як шафлик **без денця** / порожня / знаку по собі не лишыла / грядущым дням* (П. Мурянка).

B. Syntaktemy uwarunkowane składniowo

1. W konstrukcji z czasownikiem *обыйти ся*, przy wyrażaniu oceny potencjalno-modalnego stosunku do tego, co jest nazwane syntaktemem *без* + dopełniacz:

П.1. – *Бо то, знате – гварит кум Ксандер – **без згорілки** нияк бы ся не дало обыйти* (Т. Кузяк); *Обыйде ся **без вашой заплаты*** (Т. Кузяк).

B + DOPEŁNIACZ

A. Syntaktemy luźne

1. Lokatyw posesywny – nazwa miejsca (domu, mieszkania, miejscowości, regionu, kraju etc.) według osoby (właściciela, gospodarza, mieszkańca), tj. w czyimś domu, rodzinie, posiadłości, miejscu zamieszkania, pochodzenia.
W nagłówkach:
I. **В уйчыны** (Т. Кузяк); **В себе** (Бесіда).
2. Podmiot lokatywny – subiekt charakterystyki predykatywnej miejsca:
II.1. [...] **в Йоска** міця за дуже не было (Т. Кузяк).
3. W funkcji predykatu charakteryzującego przedmiot (osobę) ze względu na miejsce jej przebywania:
II.2. – *То Сафат Кліш в нас?! (Т. Кузяк).*

B. Syntaktemy uwarunkowane składniowo

1. Subiekt stanu fizycznego lub psychicznego:
II.1. [...] **в Микыты** по весілю біды не бракувало, бо бідняк оженил ся з біднячком (Т. Кузяк); Здоровля **в мене** кепске (Т. Кузяк).
2. Subiekt posesywny, przy orzeczeniu charakteryzującym subiekt jako posiadacza obiektu nazwanego mianownikiem:
II.1. **В Йоска** была жена, Рахля, и двоє діти – дванадцетлітня дівочка, Сурка, и о три роки молодший Давид (Т. Кузяк).
3. Subiekt-właściciel zbywanego obiektu w konstrukcji ze znaczeniem zmiany relacji posesywnej:
III.1. *И так борз ріс в Хаїма, з дня на ден (Т. Кузяк).*
4. Wykładnik relacji dzierżawczej – subiekt posesywny w stosunku do obiektu wyrażonego innym syntaktemem, tu: *ножык, пташок*:
II.4. *Мі ся барз сподабал в онучаря* такій ножык „рыбка”, и глиняний пташок, *такій, што як ся му дуло під хвіст, то свистал (Т. Кузяк).*

В МІСЦЕ + DOPEŁNIACZ

A. Syntaktemy luźne

1. Przedmiot zastępowany.
W funkcji składnika rozszerzającego model zdaniowy:
II.3. *Трафляло ся, же жнивярам, котры в місце палюнкы* попивали воду, *тым дост часто не удавало ся вытримати наддунайской спекоты (А. Барна).*

В НАШЛІДСТВІ + DOPEŁNIACZ

В. Syntaktemy uwarunkowane składniowo

1. Kauzatyw – oznaczenie przyczyny.

Jako polipredykatywny komplikator zdania:

II.4. *В нашілдістві такой децизии, 30.IX.1921 р. цілий маєток Бурсы купил Уряд Міста Нового Санча* (А. Барна).

ДЛЯ + DOPEŁNIACZ

А. Syntaktemy luźne

1. Destynatyw (складник ze znaczeniem osoby lub przedmiotu, dla którego przeznaczana jest rzecz lub czynność).

Predykat:

II.2. *А коза? То лем таке для бідняків* (Т. Кузяк); – *Я хочу палінкы – одзывать ся Петрусь, бо повідають, же вино то лем для баб, а я преці хлоп, но нім?* (Т. Кузяк).

W użyciu przywyrazowym przy czasowniku akcjonalnym lub funkcyjnym (metaforycznie):

III.1. *Зберал єм ріжны кольоровы шматкы и ниткы, з котрых робил єм для нього оздобы* (Т. Кузяк); *Часом грає лем сам для себе* (С. Мадзелян); *Бо сонце і для нас засвітит* (І. Русенко).

W grupie substantywnej:

III.2. *Переконал американьского амбасадора, што іде ся дале вчыти і дістал візу для студентів* (Б. Горбаль); *В суботу цілий ден обоє будеме в телевизори обзерати байкы для діти, розрывку і спорт* (С. Мадзелян); *Поклін для неживых* (І. Горощак).

2. Finityw (складник ze znaczeniem celu czynności), realizowany przez rzeczowniki abstrakcyjne lub – eliptycznie – przedmiotowe.

Komplikator modelu zdania:

II.4. [...] *я для приємности хотіл ся перейти ніше* (Т. Кузяк).

W użyciu przywyrazowym przy czasownikach, zwłaszcza ze znaczeniem celu i przeznaczenia:

III.1. *Але діял для добра своїх люди* (Я. Зволінскій); *Свої юридичны знаня і адвокатску практику wykorzystувал для добра бурсы* (П. Феціца).

Przy nazwach przedmiotów przeznaczonych do realizacji celu nazwanego syntaktemem для + dopełniacz:

III.1. *Там, де їх завезли, в декотрых місцях не было навет дерев для охороны перед жаром сонця* (А. Барна).

В. Syntaktemy uwarunkowane składniowo

1. Авторизатор – w wypadku syntaktemu *для* + dopełniacz jest to nazwa istoty żywej, z której punktu widzenia lub w interesie której dokonywana jest ocena subiektu.

П.4. *При регулярным ходженью до школы наука стала ся **для мене** забавом (С. Пыж); Робота тота была барз корыстна **для него** (Б. Горбаль); Трава юж на тільки підросла, же **для увец** старчало (Т. Кузяк); [...] часом як не были дома потрібны, выганяли на пасвиско коні. Была то **для нас** втіха, бо могли зме на них іздити (Т. Кузяк).*

2. Subiekt mimowolnej emocji lub oceny przedmiotu bądź sytuacji nazwanej rzeczownikiem w mianowniku.

П.4. *Я зауважував, же тото озера поля **для няня** было приемным, любим і якысым романтичным (П. Кирпан).*

3. Potensyw – rzeczownik abstrakcyjny ze znaczeniem warunkowej realizacji nazwanej sytuacji – w zdaniach z wyrażeniami oceniająco-modalnymi.

П.4. *Мала она велике значыня **для формування ся свідомости і соціального складу** руской інтелігенції (О. Дуць-Файфер).*

ДО + DOPEŁNIACZ

А. Syntaktemy luźne

1. Dyrektyw – oznaczenie kierunku ruchu.

W tytułach:

І. ***До чорта*** (С. Трохановска / П. Мурянка).

W kontekście dotyczącym przemieszczenia:

І. *З Воли Цеклінської **до Перегримкы**, з Перегримкы през Мрукову, Брезову-Яворье, понад Дошницю **до Святковой Великой**, зо Святковой **до Дошниці, до Мысцовы, до Полян, до Мшаны, Тылявы і Зындрановой*** (С. Пыж).

W rozkazach:

І. *Коте, **до кута!*** (П. Мурянка).

Z czasownikami ruchu:

ІІІ.1. *Од Зиндрановой вернули сме на захід і през Барвінок і Вільшню перешли сме **до Вільхівця**, потім **до Тихані**, з Тихані през Граб **до Радоцины*** (С. Пыж); [...] *гуски дораз потягнули ся **до проруби**.* (П. Мурянка); *Улька [...] летит **до няня** на коліна.* (П. Мурянка).

W znaczeniu dyrektywno-dośrodkowym – z czasownikami ruchu do wewnątrz lub/i z nazwami pomieszczeń, przestrzeni ogrodzonych:

III.1. В полудне зганяло ся **до кошарів** и зас ся доіло (Т. Кузяк); [...] я юж загостил **до хыжы Феця Кузяка** (В. Грабан); А ту як раз идут **до церкви** три дівкы-парадниці (Т. Кузяк); Лідка мусит однести клітки **до стодолы** (П. Мурянка); Ціла Лемковина **до церкви** бы ся ани не змістила... (П. Мурянка).

Z nazwami obiektów publicznych, instytucji – z odcieniem uzualnego działania związanego z nazwanym miejscem (np. *до церкви* ‘молити ся’, *до школы* ‘вчыти ся’):

III.1. Мама высылат Павлину **до склепу** (П. Мурянка); Анна і Ніна идут **до кіна** (П. Мурянка).

Nazwy osób lub zaimki osobowe w znaczeniu miejsca zamieszkania lub pobytu jako punktu docelowego przemieszczenia:

III.1. Няньо пішли **до нанаšky Євкы**, попросили єй за хресну маму, а потім **до нанашка Сандра**, жебы был за хресного вітця (Т. Кузяк); Зимом приходили **до нас** бабы и дівкы, з куделями прясти (Т. Кузяк); Ідеме **до діда** (П. Мурянка).

Składnik nazywający przedmiot, względem którego ma miejsce zorientowanie przestrzenne innego przedmiotu, ukierunkowanie przemieszczenia lub czynności; przy czasowniku oraz w kompleksie z narzędnikiem rzeczownika oznaczającego zorientowaną przestrzennie część przedmiotu:

III.1. Теофіль [...] *вытріщат очы* **до экрану** (П. Мурянка).

III.2. Та сяду / Хоц боком **до нього** (І. Желем).

W połączeniach z rzeczownikami ze znaczeniem ruchu, powierzchni przemieszczenia lub kierunku:

III.2. – А мысліл єм, же то юж остатне місто по дорозі **до своїх** (Т. Кузяк).

2. Dyrektyw dymensywny – oznaczenie granicy przestrzennej jako końcowego punktu przemieszczenia, ukierunkowanej czynności lub miary odległości.

Subiekt w modelu ze znaczeniem charakterystyki lub oceny odległości określonej za pomocą nazwy punktu końcowego:

II.1. **До корчмы** было добре три кильометры (Т. Кузяк).

W użyciu przywyrazowym – składnik ze znaczeniem kierunku i końcowego obszaru przemieszczenia, z odcieniem miary przemieszczenia:

III.1. Видиш, я кошыня лишыл, а иду з тобом аж **до корчмы** (Т. Кузяк); За тото піднесли го **до рангы капраля** (Б. Горбаль).

W parze od + dopełniacz ... do + dopełniacz:

III.1. Ходил єм **од креста до креста** и читал написы (Т. Кузяк).

3. Adresat.

W tytułach, nagłówkach:

I. *До теплого літа* (В. Грабан); *До Редактора „Бесіди”* (Бесіда); *До Петра Мурянки* (І. Желем); *До Краянів в Польщі і за границьом!* (Бесіда); *До вигнаних* (В. Грабан).

W didaskaliach dramaturgicznych:

I. *ВАСИЛЬ (до себе):* [...] (П. Стефановскій); *ПАВЕЛ (до Олени):* [...] (П. Телеп); *ВАСИЛЬ: [...] а ви (до дівчат) жадна того не знате* (П. Стефановскій).

Z czasownikami komunikacji:

III.1. – *Піду там, де тополі, – повідат до потоку трепота.* (П. Мурянка); [...] – *повідат Ганця до учителя.* (П. Мурянка); – *Ты бортаку – гварит до Микыты – жарты си робиш, а ту ягняте шкода* (Т. Кузяк); *Йоско повіл пару слів до Рахлі по жидівскы, а потім до Ульки:* [...] (Т. Кузяк).

Z czasownikami donatywnymi:

III.1. *Воз и дай до костела на „мишу”* (Т. Кузяк).

Z rzeczownikami przedmiotowymi i dewerbatywami ze znaczeniem przekazu adresowanego:

III.2. – *Гей, Гочко, лист до вас!* – крикнул листонош. – *До мене?* – здивил ся *Штефан* (Т. Кузяк); [...] *по оголошынню того факту в „Бесіді” і зверніню ся до вишитых, кому на серци сут sprawy лемківської громадскости, нашло ся гідні офіродавців* (О. Дуць-Файфер); *В справі зверніня маєтку члени Головного Заряду Товаришыня „Руска Бурса” [...] скерували неедно писмо до повітового і воєвідского урядів, до Соймовой Комісії Національных і Етнічных Меншын в Польщі* (О. Дуць-Файфер); *Послано прошыня о авдієнцію до польского амбасадора* (Б. Горбаль).

4. Temporatyw – końcowa granica okresu czasu.

W nagłówkach lub końcowych formułach tekstu:

I. *До змерку* (П. Мурянка); *До наступных книжок!* (П. Трохановскій).

Subiekt (podmiot) ze znaczeniem okresu czasu w zdaniu zawierającym jego charakterystykę lub ocenę:

II.1. [...] *до рана недалеко* (Т. Кузяк).

W składzie predykatu w modelach nieelementarnych, zawierającego charakterystykę co do okresu trwania przypisywanej cechy:

II.2. [*Барвінок буде квітнул*] *Аж до вересня, аж до вчасной осени.* (П. Мурянка); [...] *нашы не бракне для худобы до яри* (Т. Кузяк); *Такій стан тырвал аж до 1921 р.* (О. Дуць-Файфер); *В Італії Пыж пересідил аж до жолтня 1918 рока* (Б. Горбаль).

Jako polipredykatywny komplikator zdania:

II.4. *До 1914 р. бурса функціонувала взірцьово* (О. Дуць-Файфер); [...] *рано, до дня доіло ся уці* (Т. Кузяк); [...] *был такий звычай, же до св. Юрія можна было пасти де ся хтіло* (Т. Кузяк).

5. Kwantytatyw – oznaczenie przybliżonej liczby przedmiotów ze wskazaniem górnej granicy.
Predykat, m.in. z pomocniczym czasownikiem *сігати*:
II.2. *Найменше участництво діти до шкіл видиме в повітах східніх в остатніх чыслах, де сігало оно навет кілька до кільканадцет осіб* (А. Барна).
6. Destynatyw – składnik oznaczający przedmiot/osobę, dla którego/której przeznaczona się jakiś przedmiot lub czynność.
W nagłówkach:
I. *До відомости старшого покоління Лемків* (Бесіда).
W pozycji podmiotowej:
II.1. *До неба і до воды – синя кредка* (П. Муryanка).
W pozycji orzeczenia:
II.2. *«Копер, копер [...] то певно до росолу»* (П. Муryanка); [...] *до хліба масло, сыр, брындзя, яйця, копчена солонина* (Т. Кузяк).
Przy rzeczowniku:
III.2. *З хабізины (чорний без), робили мы такы пукавки. Кулькы до них робили зме з клаків лянных (гірше прядило)* (Т. Кузяк).
7. Instrumentyw – składnik oznaczający narzędzie, środek czynności.
W połączeniach z czasownikami:
III.1. *Дідо позерат до вікна [...]* (П. Муryanка); *Любка бере до щыпок по єдным листочку і зрывает* (П. Муryanка); *Славко хватат цілы чубы до жмені і дре [...]* (П. Муryanка).
8. Finityw – oznaczenie celu (rzeczownik nieizosemiczny).
Przy nazwie przedmiotu przeznaczonego do nazwanego celu:
III.2. *Саль до науки єст понад 30* (П. Муryanка); *Соломяны стріхы рівненко закрывають людскы садибы, перед котрыма стоят в маєстатичній повазі журавлі з розколысаным відром до набераня воды* (В. Грабан).
9. Deliberatyw – składnik ze znaczeniem treści czynności umysłowej lub wypowiedzi, działania społecznego lub postrzeżenia.
Z czasownikami lub ekwiwalentnymi frazemami:
III.1. *Як видите и пізнійше так бесідували, але вертаме до потопу* (Т. Кузяк); – *А тобі якій чорт до мого збераня?* – гаркнул Семан (Т. Кузяк).

В. Syntaktemy uwarunkowane składniowo

1. Intensyw z odcieniem kauzatywnym.
W połączeniach z czasownikami:

III.1. По праві п'ятнадцятьох роках старань справа **доведена остала до абсурду** (О. Дуць-Файфер); **До чого то дішло** – подумал перенятый Микыта (Т. Кузяк).

2. Potensyw – składnik oznaczający potencjalną czynność lub stan w konstrukcjach modalno-kauzatywnych.

W zdaniach polipredykatywnych z modalno-kauzatywnymi pomocniczymi czasownikami, przymiotnikami i rzeczownikami:

III.1. [...] сандецкым бурсакам было легко **привыкнути до новой бурсы** (С. Пыж); **Трудне життя змушало родичів Петра до виїзду** за Вельку Воду (Я. Зволинський); **Пыж был выбраний до канцелярії** компанії (Б. Горбаль).

III.2. **Думам, же тоты священничы занятя отупляют человека і одбирают му охоту до культуральных занять** (С. Пыж); **Выкликало тото протесты лемківських діячів і нагварюваня до дезерції** (Б. Горбаль).

3. Stan osoby.

Predykat w modyfikacji modalnej:

II.2. **Але Пайзі не до підмітуваня** было (Т. Кузяк).

4. W modyfikacji fazowej zapoczątkowania przynależności do grupy lub kategorii – z pomocniczymi czasownikami fazowo-autokauzatywnymi:

II.2. [...] на Лемковині хлопці **не ішли до войска польского** (А. Барна); **В осени 1917 рока зголюсился до группы** маючої поправляти гірські дороги (Б. Горбаль); [...] **потім визвоління през Червену Армію, до котрой вступил** яко доброволець (Т. Кузяк).

5. Składnik nieizosemiczny nazywający czynność przy czasownikach fazowych:

II.2. [...] **мама вертат до своїх справунків**. (П. Мусянка); **Зараз єм ся взяв до іджня** (Т. Кузяк); **Дішло до wymіны поглядів і признання віз лемківській делегації до краю** (Б. Горбаль).

6. Subiekt-posesor, wyższy w hierarchii.

Z czasownikiem належати:

III.1. **Але ты, такой шануваний гасда, и до рады парохіяльной належыш** (Т. Кузяк);

7. Dopełniana całość.

W nagłówkach:

I. **До попередньої страны** (Бесіда).

W połączeniach z czasownikami:

III.1. **Літературний доробок Івана Желема треба зарахувати до найзнаменитиших досягнень сучасной лемківської літературы** (О. Дуць-Файфер).

8. Korelatyw – ocena zgodności przedmiotu z innym przedmiotem, z przeznaczeniem lub z normą.

Z czasownikami:

III.1. *Хыжы новы стырчат як оголены пнякы на зрубі и не пасуют до давного світа* (В. Грабан); *Допровадил хыжу до порядку и замешкал в ній* (Т. Кузяк).

9. Przedmiot porównania.

W składzie predykatu wraz z przymiotnikiem-specyfikatorem *подібний / подибний*:

II.2. [...] *віділ єм японців. Они подібны до кытайців и до корейців* (Т. Кузяк); [...] *през шыбы видно было двох люди; єден блондин, а другий чорний, смаглявий – подібний до Сивакового Феця* (Т. Кузяк); *Она барз подібна до жучка.* (s. 73); [...] *бідны люде / подібны до птахів* (О. Дуць).

Jako polipredykatywny komplikator zdania:

II.4. *Иван любил майштрувати, робил красны паличкы-топірці, подібны до гуцульскых* (Т. Кузяк).

C. Syntaktemy związane

1. Składnik nazywający obiekt czynności ukierunkowanej na kontakt.

III.1. *Отпрінуючы черевікы зо снігу, запукал до двері* (Т. Кузяк).

2. Obiekt uczucia, emocji.

W połączeniach z czasownikami ze znaczeniem stosunku emocjonalnego:

III.1. *Они юж до нас привыкли* (Т. Кузяк).

W połączeniach z przymiotnikami ze znaczeniem relacji uczuciowej:

III.3. [...] *был то человек, як человек, [...] але до нас лемків был барз шовіністично наставлений* (Т. Кузяк).

W połączeniach z rzeczownikami o takiej semantyce:

II.2. *Выховувано нас в духу приязні до себе, до товаришів, до інчых люди* (П. Феціца); *Де гнеска на сьвіті стрінете таку пошану до хліба?* (С. Мадзелян); [...] *його вершы не будили во мі любови до України, але любов до своей Лемковины* (С. Пыж).

3(O) + DOPEŁNIACZ

A. Syntaktemy luźne

1. Dyrektyw – składnik izosemiczny ze znaczeniem kierunku i początkowego miejsca ruchu lub przemieszczenia.

W nagłówkach:

I. **З видавничой полицкы** (Бесіда); **Зо сальону** (Бесіда); **З хыжы** (Бесіда); **З колушні** (Бесіда); **З ближньої заградкы** (Бесіда); **З Відня** (В. Щавінскій).

W połączeniach z czasownikami ruchu lub przemieszczenia przedmiotu:

III.1. *Та ід, лем не впад з воза* (П. Муryanка); *Лідка принесла зо двора ластівку* (П. Муryanка); *Михал і Юрко вертают з кіна* (П. Муryanка); *Гультнула з няньовых колін і стратила ся деси* (П. Муryanка); *Так легіцько єм зо сьцюсика брала [...]* (П. Муryanка); *Треба зберати учеників зо виштыкых шкіл* (П. Муryanка); *А ту выходит з кужні коваль [...]* (П. Муryanка); *Няньо выняли з кышінкы чысту шматку* (П. Муryanка); *Мама стігали мя з пеца и заливали рану камфіном* (Т. Кузяк); *Псы накормлены вертают зо села* (Т. Кузяк); *Аж ту з ньому з дому пришили / Куры воду пити* (М. Буряк).

W połączeniach z rzeczownikami oznaczającymi ruch, orientację przestrzenną oraz z nazwami przemieszczonych przedmiotów i osób według pochodzenia:

III.2. *Повернення з фронту* (Т. Кузяк); *Як поїзд з Ряшова віхал з гырмотом на стацию в Яслі, был юж пізний вечер* (Т. Кузяк); *Василь з Ткачівкы заінтересував ся том валютотом* (Т. Кузяк); *Ярослав Качмарчык, Хыляк, Громосяк з Крениці / Закликують: за чест встати родимой землиці* (Н. Жылич).

W kontekście z predykatem percepcji oznacza pozycję obserwatora i wyznacza kierunek obserwacji (rzeczownik izosemiczny); w przykładach w funkcji subiektu lokatywnego, oznaczenia miejsca, charakteryzowanego jako punkt obserwacyjny:

II.1. **З горы Яворины** видно барз далеко (П. Муryanка); **Юж з горбочка** видно першы хыжы (В. Грабан).

2. Temporatyw – oznaczenie czasu zapoczątkowania procesu, czynności, stanu lub istnienia przedmiotu.

Składnik dodatkowy (okolicznikowy) modelu zdaniowego:

II.3. *Мій старий з самого рана пішол під Верх косити* (Т. Кузяк).

W połączeniu z czasownikiem:

III.1. *Як мі минуло штырі рокы, то юж дашто єм запамятал з тамтых часів* (Т. Кузяк).

Z rzeczownikami:

III.2. *Можна тіж было курити стары «конячкы», то єст кінскій гній, такий з глонісьного року* (Т. Кузяк).

3. Składnik temporalno-dyrektywny – rzeczownik nieizosemiczny nazywający zajęcie, czynność, z której ukończeniem wiąże się oznaczony moment.

W połączeniu z czasownikiem:

III.1. [...] *звiдує учитель, коли вертають з **выступу*** (П. Муryanка).

4. Fabrykatyw – składnik (izosemiczny) ze znaczeniem materiału, z którego coś jest wytwarzane.

W połączeniach z czasownikami ze znaczeniem wytwarzania:

III.1. *Сусiд робит з **дубины** боденкы* (П. Муryanка); [...] *мама вишили з **пасiчного полотна** торбу* (Т. Кузяк).

Z imiesłowami z takim znaczeniem:

III.3. *Стаєнкы побудуваны з **дерева: ялиці, сосны, смерека, часом з тесаного каменя**, покриты соломом, гонтами або дощечками дертыма з **ялицьового кльоца*** (Т. Кузяк); [...] *крест и розпятя купил одляне зо **желіза*** (Т. Кузяк).

Z rzeczownikami nazywającymi artefakty:

III.2. *Онучар не брал имат з **купчого полотна**, лем домоткане, з **лену** або з **конопель*** (Т. Кузяк); *Иджыня завсе подiбне: хлiб з **мiшаного зерна**, адзимка з **оркiшу*** (Т. Кузяк).

5. Generatyw – składnik charakteryzujący osobę lub przedmiot według przynależności do nazwanej kategorii lub zbioru.

W funkcji predykatu:

II.2. *На тото дiдо барз ся образил, а же не был з **боячых**, полетiл домiв, вхопил вилы* (Т. Кузяк).

W połączeniach z czasownikami:

III.1. *Пан Андрий, режисер, мене выбрал зо **вишиткых наших дiти*** (П. Муryanка).

W połączeniu z przymiotnikami, w szczególności z przymiotnikiem *єден*:

III.3. *Декотры хлопчыска бiльше заможнiшы з **дому** купували си тоты „револьверы”* (Т. Кузяк); [...] *люде идут як раз до церкви, а єден з **парiбкiв** кричит: [...] (Т. Кузяк); 3 будкы вишол з лiтарньом єден з **желiзнодорожникiв*** (Т. Кузяк).

Jako składnik dodatkowy modelu zdaniowego:

II.3. *З **вареного iдла**, то каша, рыж або замiшка з разовой муки* (Т. Кузяк).

6. Instrumentyw – nazwa narzędzia lub środka czynności.

W połączeniach z czasownikami:

III.1. *Цiлювало ся з **пукавок** до чого-небуд, лем трафити было тяжко* (Т. Кузяк); *Панько Борсук юж сiдил в Мошковiй корчмi, попивающий пиво з **великого кухля*** (Т. Кузяк); [...] *пили по колеi, єден до другого, зо словами: „Дай Боже здоровья”, и закусували оркiсяныма перогами з **великой глиняной мискы*** (Т. Кузяк).

W połączeniach z rzeczownikami:

III.2. *Нам вліпил по пару кыйв, же ся стрыляня з пукавок одохтіло* (Т. Кузяк).

7. Partytyw – nazwa części jakiejś całości.

Predykat z czasownikiem pomocniczym (specyfikatorem) *складати ся*:

II.2. *Історики твердят, же нашыма предками были племена Венедів, які складали ся з інших племен славянських Антів, Склавів, Аварів, які заселяли території меже ріками Вислом і Дунайом* (А. Барна); *Лемківскы кросна были барз практычны, а до того невеликы, бо містили ся в ізбі (2.5 x 1.5 м) і складали ся з інших уряджынь* (А. Барна).

W połączeniu z czasownikiem oznaczającym tworzenie czegoś z części:

III.1. *В проєкті передвиджено, што число діти, з котрого мож створити групу навчання народной бесіды меншыны, то сім* (П. Коробчак).

W połączeniach atrybutywnych z imiesłowem pomocniczym *складающий ся* lub imiesłowem czasownika oznaczającego tworzenie przy rzeczownikach nazywających całość:

III.2. *„Древутня” дарувала зобраным програм в більшості складающий ся з лемківських співанок* (Бесіда); *На стації неє нич, лем будка збита з дощок* (Т. Кузяк).

8. Sursyw – źródło pochodzenia informacji (całość, z której zaczerpnięta jest część) lub źródło wrażeń zmysłowych.

W nagłówkach:

I. *Зо страници історії* (Бесіда); *З народной скарбниці* (Бесіда); *З листів о Ватрі* (Голос Ватры); *З записок сербского военного лікаря в часі послідньої війны* (В. Щавінскій).

W połączeniach z rzeczownikami:

III.2. *Написал тіж [...] оповіст з лемківского жытя* (О. Дуць-Файфер).

Jako oznaczenie źródła pochodzenia światła, ciepła, zapachu:

III.2. *Ізбу розсвітлял блідий полемін з камфінової лампы, в пецу трискал оген зо свіжо докладеных дров* (Байкы).

9. Lokatyw.

Subiekt (podmiot) lokatywny w zdaniu egzystencjalnym (rzeczownik izosemiczny):

II.1. *З єдного боку двої гушлі і флет* (П. Мусянка).

Składnik dodatkowy (okolicznikowy) modelu zdaniowego; w poniżej zamieszczonym przykładzie jest to model kwalitatywny (*Камін был гірший*). Właściwie połączenie z *другой стороны* można uznać za derywowany złożony przyimek przestrzenny. Byłby tu wobec tego syntaktem lokatywny z *другой стороны* + dopełniacz rzeczownika przedmiotowego:

II.3. *Зас з другой стороны Бортного [...] был камін гірший* (Т. Кузяк).

10. Temporalny daty.

W połączeniach z rzeczownikami oznaczającymi dokumenty:

III.2. Подібні було з писмом 12 мешканців села Чорне з дня 10 липця 1957 р. о позволіня на поворот до давного місця замешканя (А. Барна); Більша част, найвеце в роках 1957–1960 по выданю позволіня през товдышнього примаса Стефана Вишиньского з дня 14.III.1957 р. вернула до своїх традиций (А. Барна); На основі умовы медже Польскым Комітетом Народового Освободжыня а урядом Української Соціалістичной Республіки з 9 вересня 1945 р. про выміну приграничного населіня, в роках 1945–1946 вывезено з Польщы бл. 65% лемківской громадскости (О. Дуць-Файфер).

B. Syntaktemy uwarunkowane składniowo

1. Kauzatyw – rzeczownik ze znaczeniem stanu osoby (jako przyczyny wewnętrznej) lub otoczenia (jako przyczyny zewnętrznej).

Dodatkowy składnik modelu zdaniowego, oznaczający przyczynę czynności albo zmiany stanu osoby lub przedmiotu:

II.4. Ангеликови аж ся очы заіскрили **зо втіхы** (Т. Кузяк); Волося на голові ся му зіжыло **зо страху** (Т. Кузяк); [...] **зо смертельного йойку поранених** родила ся надлюдска завзятість, праві же звіряча ненавист до ворога (Т. Кузяк); [...] **серце з радости** выриват ся з груди (Н. Репела); **Я з великой несподіванкы** навет забыл ся боронити (М. Дзіндзьо).

2. Destruktyw – nazwa przedmiotu, od którego oddzielono część.

Subjekt (podmiot) charakterystyki predykatywnej:

II.1. Праснул єм го торбом по голові, так же **з мойой табличкы** лем рамкы остали (Т. Кузяк).

W połączeniach z rzeczownikiem oznaczającym część przedmiotu:

III.2. Я по тихы вынимам з кышені **кістку з терок**, накладам до процы, натігам, и пац го, просто в карх (Т. Кузяк); Курили зме **листи з бука** або **з компери** (сухе), але найліпше ся курило **луб (кору) з ядлівця** (Т. Кузяк); [...] ламлют мама голузку **з яличкы** (П. Мусянка).

3. Kryterium kwalifikacji.

W składzie predykatu w konstrukcji z przymiotnikami znanych, sławnych, autoryzującymi przypisywaną cechę:

II.4. Бортне **знане было з камінярства** (Т. Кузяк); [...] Иван [...] **был славний з того**, же был добрым каміняром (Т. Кузяк).

4. Obiekt kauzacji – subiekt cechy potencjalnej.

W połączeniu z czasownikiem kauzatywnym:

III.1 / II.1. – **Што то значыт! Што ты собі думаеш, варията з мене робиш?** (Т. Кузяк).

5. Obiekt-kauzator stosunku emocjonalnego – nazwa zewnętrznego bodźca i obiektu emocji.

W połączeniach z przymiotnikami ze znaczeniem stanu emocjonalnego, m.in. *задоволений, гордый, рад*:

III.3. *Ой, який я был задоволений и гордый з той „події”* (Т. Кузяк); *Ага, моя свекра поздоровлят тя и барз рада з твого приїзду* (Т. Кузяк).

W połączeniach z ograniczoną grupą czasowników, m.in. *сьміяти ся, книти (собі)*, ze znaczeniem emocji połączonej z poczuciem wyższości:

III.1. *Молоды сьміют ся з такого фаху* (П. Мусянка); – *Чекайте підлякы! – буде видно, хто ся з кого буде сьміял, як лем приде тот потоп* (Т. Кузяк); – *Чекай, лайдаку пияцкій – грозил – я тя навчу книти собі зо свого душпаствяря* (Т. Кузяк).

6. Subiekt (podmiot) kwalitatywny.

W modelu zdaniowym z predykatem wyrażonym połączeniem rzeczownika ze znaczeniem ekspresywno-oceniającym lub z rzeczownikiem ogólniejszej kategorii w połączeniu z przymiotnikiem oceny:

II.1. *Навет добрий хлопчыско з того ангела* (Т. Кузяк); *Коваль або музикант то был бы з нього добрий* (Т. Кузяк); *З нього добрий чловек, але як ся розгніват, то не дай Боже ся му наразити, такий нервус з нього* (Т. Кузяк).

7. W zdaniach z z autoryzująco-modalnym czasownikiem *сподівати ся* – subiekt potencjalnej (przewidywanej) czynności:

II.3. – *О, то так, куме? Куме, куме, я ся з вас того не сподівал. Но, то сте ся мі пекні одвдячили!* (М. Дзіндзьо).

8. Przy kauzacji przekształcenia – oznaczenie subiektu przed przekształceniem:

II.1. *Дивак ся зробил з того гусака* (П. Мусянка).

9. KAUZATOR potencjalnego stanu.

W ekspresywnej modyfikacji modelu oceny:

II.4. [...] *што з роботы, як в хыжы біда* (Т. Кузяк).

10. Składnik rubrykatywno-deliberatywny (rzeczownik nieizosemiczny) ze znaczeniem ukierunkowania treści.

W połączeniu z rzeczownikiem:

III.2. *Оля [...] одраблят заданя з плястыкы* (П. Мусянка).

11. Składnik instrumentalno-posesywny (tu: rzeczownik nieizosemiczny) oznaczający wykorzystywaną sytuację.

W połączeniu z czasownikiem *корыстати*:

III.1. *Корыстат з нагоды, же родиче мають в фабриці другу зміну* (П. Мусянка).

3A + DOPEŁNIACZ

A. Syntaktemy luźne

1. Temporatyw – określenie czasu związanego z osobą lub sytuacją społeczną.

W funkcji predykatu, temporalnej charakterystyki sytuacji (wskazanej kataforycznie):

П. 2. *Было то давно, хыбаль за цисаря Франца Иозефа* (Т. Кузяк); *Было то барз давно, ищы за австрийских часів* (Т. Кузяк); *Было то перед війном, за часів санації* (тым разом не *за Франц Иозефа*) (Т. Кузяк).

W funkcji składnika rozszerzającego model zdaniowy:

П.3. *Микыта вродил ся ищы за Франц Иозефа, то так як то циган, зачал бідувати за того монархы* яко малий хлопец. *Бідувал тіж за паньской Польщы, а за окупациі* мало не пропал в концентраційнім лагрі (Т. Кузяк); *За паницыны* хлоп мал поле і хыжу, жебы з того і на тым жыл і робил, але іщы до того належал до пана (А. Барна); *В часах меджевоєнных з науком рідного языка было гірше як за панування австро-мадярського* не лем в школах сельских, але і інчых школах (А. Барна).

3-3A⁷ + DOPEŁNIACZ

A. Syntaktemy luźne

1. Dyrektyw – składnik oznaczający kierunek ruchu, ukierunkowanej czynności lub zorientowanego w przestrzeni położenia przedmiotu.

Jako subiekt (podmiot lokatywny) w fazowej modyfikacji modelu bytowania, nazwa miejsca charakteryzowanego poprzez pojawienia się tam przedmiotu:

П.1. [...] *нагло з-за закрута* напративко – а стоял там ищы при дорозі понімецькій, млинській вітрак – *выскочыло* тягарове авто (Я. Гудак).

W połączeniach z czasownikami:

П.1.1. *По якысім часі встал, взял до руки спірну сокыру, підышоу з ньом до кута, де стояла кобиця, достал з-за лавы* свій топорик, *при помочы* котрого збил сокыру з топориска (Т. Кузяк); *Але сонце зас іх прехытрило, бо вышло з-за Гомолі* (Байкы); [...] *головна дружина молодого вышла з-за стола і чекала на выбераня ся молодых до сьлюбу* (А. Барна).

W połączeniach z rzeczownikami (przy oznaczaniu orientacji przestrzennej przedmiotu oraz pochodzenia lub przybycia skądś):

-----
⁷ W przykładach stosuję zunifikowany zapis z łącznikiem; w tekstach występują również warianty: з за, зза.

III.2. [...] **сонце з-за Кычеры** / молодіст твою гріло (П. Мурянка); Од 1983 р. аж по 2008 р. в горах odbyło ся 26 Лемківських Ватр, на яких wystupляло дуже лемківських **ансамблів** з краю і **з-за границі** (А. Барна); [...] цілий час бесідує уж [...] цюрко до **Братів з-за Бескіда** (П. Мурянка); Меже Парховом а поблизкым селом Нова Весь – де мешкали сами **родини мішаны з-за Буга** і єдна лемківска – ріс собі може од 400 років перекрасний дубовий ліс (Я. Гудак).

B. Syntaktemy uwarunkowane składniowo

2. Kauzatyw – składnik oznaczający niekorzystną przyczynę czynności lub przejawu cechy.

Jako komplikator modelu zdania wprowadzający polipredykatywność; tu: z parcelacją:

II.4. Черкну лем пригорицы слів о стрічах з Васильом Туроком. **Не з-за порожньої хвальбы** [...] (П. Мурянка).

КОЛО + DOPEŁNIACZ

A. Syntaktemy luźne

1. Lokatyw.

Subiekt (podmiot) w zdaniu egzystencjalnym:

II.1. **Коло стола** вісем кресел (П. Мурянка); **Коло Высокого Магурича** стоіт друга мениа гора – Малий (Низкій) Магурич (Т. Кузяк).

Z czasownikami ruchu i położenia w przestrzeni:

III.1. Розгублений **пристал** на беріжку **коло креста** (Т. Кузяк); **Посходили ся коло чытальні**, посідали на огороджыню и сьпівають до пізной нocy (Т. Кузяк); Люде розышли ся, а Петро **стоял коло штрекы** и смотрил на руіны праві же цілковито знищеного гітлерівцями міста (Т. Кузяк).

W połączeniu z rzeczownikiem:

III.2. Як єм был в **Брукліні коло Нев Йорку** – то там кытайців было барз дуже (Т. Кузяк).

Jako składnik rozszerzający model zdaniowy:

II.3. **Коло пеца** бренчат мухы (І. Русенко).

2. Temporatyw aproksymatywny, od rzeczowników i substantywizowanych liczebników oznaczających porę dnia, doby.

Predykat w modelu stanu ze znaczeniem przybliżonego określenia czasu:

II.2. Но, смаркаты, спати треба, бо буде **коло першой** (Т. Кузяк); Было юж добрі **коло полудня** (Т. Кузяк); Было **коло третьей** над раном (Т. Кузяк).

W połączeniu z czasownikami:

III.1. [...] *хтіли бы зме поїхати на Ватру до Михалова, котра тіж в суботу **коло полудня** ся зачынат* (С. Мадзелян) – użycie to można też interpretować jako przyrzeczownikowe (III.2.).

3. Kwantytatyw aproksymatywny – oznaczenie przybliżonej liczby jednostek parametrycznych.

W funkcji predykatu (w przykładzie – charakterystyka trasy nazwanej kompleksem syntaktików dyrektywnych z + dopełniacz – *до* + dopełniacz):

II.2. 3 *Пташковы до Нового Санча **коло пятнадцет кільометрів**, але цілий час долину* (С. Мадзелян).

W połączeniach z rzeczownikami parametrycznymi, liczebnikami oraz rzeczownikami określanymi za pomocą parametru nazwanego danym syntaktem:

III.2. *Для Руской Бурсы в Горлицях нашим людям повело ся набыти двоплантавий дім з прекрасным садом і **коло 5 моргів уроджайной землі** з господарскыма будынками при дорозі зо Жміграда до Горлиц* (С. Пыж).

B. Syntaktemy uwarunkowane składniowo

1. Tematyw – nazwa tematu, przedmiotu ocenianej sytuacji.

W pozycji subiekту:

II.1. ***Коло нас** вишитко по старому* (Т. Кузяк); – *Витайте кумо, ци сте здоровы, што там чути **коло вас**?* (Т. Кузяк).

Z odcieniem lokatywno-objektowym – rzeczowniki konkretne, metonimicznie nazywające obszar spraw podlegających działaniu porządkującemu.

W połączeniach z czasownikami akcjonalnymi:

III.1. *А я цілий ден **коло тых грушок**, ани выпростувати плечы неє коли* (Т. Кузяк); *Улька робила вишитко што треба в поли и в стайни, и **коло хыжы*** (Т. Кузяк).

НАПЕРЕД + DOPEŁNIACZ

A. Syntaktemy luźne

1. Lokatyw.

Jako składnik dodany (okolicznik) w modelach zdaniowych różnych typów:

II.3. [...] *сіл су на попередне місце, **наперед мя*** (Н. Репела); *В тій хвили здало ся Циганови, же **наперед него** в потемках ідут якысы дві osoby* (І. Русенко).

ОД + DOPEŁNIACZ

A. Syntaktemy luźne

1. Dyrektyw – składnik ze znaczeniem kierunku i początkowego miejsca ruchu lub przemieszczenia (rzeczownik izosemiczny).

W nagłówkach, podpisach pod zdjęciami:

I. **Од ліва:** [...] (Бесіда).

W połączeniach z czasownikami:

III.1. *Вірка іде од студні і несе воду* (П. Мурянка); *Аж ту од горы Рунок* *пришол чловек просити бачу о поміч* (П. Мурянка); П. Демко [...] *уж од порога жалит ся, нарікат* (П. Мурянка); *Тому прогулку розпочали сме в Маціні Великій од хыжы о. Василя Курылы* (Б. Горбаль).

W kontekście z predykatem percepcji oznacza pozycję obserwatora i wyznacza kierunek obserwacji (rzeczownik izosemiczny); w przykładach w funkcji subiekta lokatywnego – oznaczenia miejsca charakteryzowanego jako punkt obserwacyjny:

II.1. *Од церкви видно было клібанію* (Т. Кузяк).

Dyrektyw posesywny – w wypadku oznaczenia miejsca imieniem właściciela, mieszkańca, użytkownika etc.:

Przy czasownikach ruchu:

III.1. *Од Шльомы пішоў ём на цминтар* (Т. Кузяк).

Dyrektyw z odcieniem dymensywnym – przy wyrażeniach oznaczających przebytą drogę, także w kompleksach: *од... до...; од... по...:*

III.1. *Одіхали зме юж кавалец од нашой хыжы* (Т. Кузяк); *Дуже ём подорожувал, од Гір Скандынавскых по Крымскы* (П. Мурянка).

2. Dymensyw – oznaczenie wyjściowej, „dolnej” granicy przedziału obejmującego grupę przedmiotów o zróżnicowanych własnościach; w kompleksach: *од... (аж) до...; од... (аж) по...:*

W połączeniach z czasownikami:

III.1. *Заберали вишитко, што ся надавало до ужытку од малых річи, аж по машыны, хыжы і сытанці* (А. Барна); *На Лемковині, в старым краю / Шумят смереки і ялиці – / Побідну пісню они грают / Од Ужгорода до Щавниці* (І. Русенко).

W użyciu atrybutywnym przy rzeczownikach:

III.2. [...] *наша пасвискова „трафіка” была засібна в „дуганы”, бо од конячок по ядлівцову кору* (Т. Кузяк); *Пекли газдыні паскы ріжной велькості – од малых, в горнятках або рондельках, до величезных, печеных в спеціально роблених бляшаных формах* (Т. Кузяк).

3. Dymensyw lokatywny – punkt wyjściowy w odmierzaniu odległości. Jako subiekt (podmiot) charakterystyki predykatywnej:

II.1. *Зо три милі гу воді, / А од воды з п'ят буде* (І. Русенко).

W połączeniach z czasownikami, często w kompleksach: *од... до...; од... по...*:

III.1. *Лемковина єст країном положеном по обох сторонах Середніх Карпат од ріки Попрад на Заході по ріку Ославу на Сході. [...] Граница державна меже тьма обома частинами тягне ся самым хырбетом гірським од міста Північна на Заході, аж до Лупкова на Сході* (А. Барна); *Взял одтамаль долге вівсяне повересло и окрутил ним коньови передню ногу – од коліна по копыто* (Т. Кузяк);

W połączeniach z przysłówkami, m.in. *далеко, як найдальше*:

III.3. *А коли ишол до школы – то вишиткы псы мя познавали, бо підвигали хвіст під себе и втікали як найдальше од мене* (Т. Кузяк); *О дванадцетий години, іщы далеко од хыжы, чорнокнижник кричит: [...] (Байкы); Він мал малий вплив на селян, бо тримал ся далеко од народа* (П. Феціца).

4. Temporatyw – punkt początkowy w odliczaniu upływu czasu.

Jako polipredykatywny komplikator zdania:

II.4. *За тыжден од приїзду Петра вернула Февронина Наста* (Т. Кузяк); *Дідо Марко оре і оре од рана* (П. Мусянка); *Од самого рана доходить одтамале одголос: «дзинь-клеп», «дзинь-клеп»* (П. Мусянка); *Десяткы, а може соткы його оповідань, дописів, можете найти в архівных номерах тижневика, починаючи од 1964 року* (В. Грабан); *Од шістдесятих років XIX століття в Галиції розвивала ся патріотично-педагогічно-соціальна інституція руской бурси* (О. Дуць-Файфер).

W kompleksie: *от... до...* oznacza okres czasu.

W nagłówku:

Од Ватры до Ватры (Голос Ватры).

Jako polipredykatywny komplikator zdania:

II.4. *Од весны до осени трепле своїма листками* (П. Мусянка); *На тых вечірках сходили ся дівчата од понеділька до пятниці і прями 3–4 години каждого вечера* (А. Барна).

B. Syntaktemy uwarunkowane składniowo

1. Sursyw – składnik nazywający źródło bodźca sensualnego (rzeczownik izosemiczny):

Subiekt (podmiot) charakterystyki predykatywnej:

II.1. *Од гаю несе ся міцний, чудовий запах білых конвалій* (П. Мусянка); *Од горячого пеца запахло ідлом* (Т. Кузяк); *Перешили до другого поміщяня, де од кафльового пеца розходило ся приємне тепло* (Т. Кузяк); *Входят до середины, аж мороз од них бухат* (Т. Кузяк).

2. Деструкtyw – назва предмету, од którego oddzielono część.
W połączeniach z rzeczownikiem oznaczającym część przedmiotu:
III.2. Єдному лузіки **од гунькы** одорвали, другому розбили ніс (Т. Кузяк); [...] вернул єм ся до хыжы и взял добры ищы няньовы пасічны нагавкы, пару старых підків и чересло **од плуга** (Т. Кузяк); [...] треба было звернути бывшому кураторови кошты ремонту і сплатити стары долги і процента **од них** (О. Дуць-Файфер).
3. Destynatyw – oznaczenie całego przedmiotu przy nazwie innego przedmiotu, związanego z nim funkcjonalnie (jako część).
W połączeniach z rzeczownikami:
III.2. Мошко позерат на **двері од кухні** (Т. Кузяк); Я не мам **ключи од брамы**, я лем тримам варту (Т. Кузяк).
4. Pośredni agens czynności nieaktualnej lub potencjalnej:
Jako składnik dodany modelu zdaniowego:
II.3. Ищы **од мене** дома достал пару ременів (Т. Кузяк); **Од Італіянцив** Комітет хотіл дозволіня дальшого існування К-Р Баталіону (Б. Горбаль).
5. Składnik ze znaczeniem posiadacza-nadawcy udzielanej informacji, wiedzy, nawyków lub posiadacza-dawcy zbywanego przedmiotu lub przekazywanej cechy.
W nagłówkach:
I. **Од редактора** (Бесіда).
W połączeniach z czasownikami:
III.1. [Андрийко] **од старшого брата** знає, же географія то опис сьвіта. (П. Мусянка); – О, навчыл єс ся **од Славка** (Байкы); Конєц сьвіта, моїсте-вы! / Люде гріху сой набрали / **Од Адама і од Євы**, / Але іщы грішат дале (І. Русенко).
W połączeniach z rzeczownikami:
III.2. Не пью молока **од коровы** (П. Мусянка).
6. Kauzator – nazwa czynnika (rzeczownik izosemiczny w użyciu eliptycznym) przy nazwie oddzielonego w czasie śladu jego oddziaływania:
III.2. Рана **од різовиці** долго болит (П. Мусянка).
7. Kauzatyw 1 – składnik oznaczający przyczynę wewnętrzną (czynność, stan lub cechę subiektu, powodującą jego stan bądź zmianę stanu) albo przyczynę zewnętrzną (zjawisko przyrody, czynność innej osoby lub inne okoliczności).
Jako polipredykatywny komplikator zdania:
II.4. – Тепер єм не лем найгардший, але і найбарже інтересуючий, – выхвалял ся всяди і іщы барже надувал **од пыхы** (Байкы); **Од радости** розсьвітили ся ей смутны очы (Байкы); Зопріла малпа, кашле, кыхат,

/ Руку **од** **т**руду їй опали (І. Русенко); Доеден потік цілий білий **од** **ч**ерешнього **к**вітя (П. Мурянка); А там задымка так на місци закрутила ся, засвистала, што **од** **т**ого **т**анцю **і** **с**висту сполошили ся пташки на дубі (Байки); [...] зато серце моє / **од** **р**адости мліє / бо уж на вершечку / вінчык зеленіє (П. Мурянка).

8. Kauzatyw 2 – przyczyna alternatywno-warunkująca.

W predykcji, z czasownikami-specyfikatorami *залежати, взалежнати, взалежнити*:

П.2. [...] *старец* *взалежнил* діня *чародійской* *пищалкы* **од** **р**оботы **і** **о**щадности (Байки).

9. Posesywny subiekt-nadawca przy zmianie relacji posesywnych:

П.4. *Іцків* *Самуль* *мал* *процу*. *Мал* *родину* *в* *місті*, *то* **од** **н**их *достал* (Т. Кузяк); *Лист* *єм* **од** **Т**ебе *достал*, *за* *котрий* *красьні* *дякую* (Т. Кузяк).

10. Potensyw ze znaczeniem odrzucenia niechcianej sytuacji.

Jako polipredykatywny komplikator zdania:

П.4. [...] *моль* *ся*, *жебы* *мы*, *слуги* *твої*, *были* *спасены* **од** **с**корби **і** **з**атраты (О. Дуць-Файфер); – *Отче* *наш* – *зачали* *спільну* *молитву* *діти*, – ... *і* *стереж* *нас* **од** **в**шыткого **з**лого (Байки); – *Ты* *мене* *очыстила* **од** **м**оху (Байки); [...] *престрашена* *мати* *призрила* *ся* *Оленці* *і* *зрозуміла*, *же* *не* *одведе* *їй* **од** **з**аміру **г**лядана **б**ратив (Байки); – *Дякую* *вам*, *же* *сте* *ня* *выратували* **од** **с**мерти (Байки); *Боже* *хран* **од** **т**ой **н**ауки / *І* **од** **т**акой **ш**колы! (І. Русенко).

11. Przedmiot porównania.

Jako komponent modelu przy formie stopnia wyższego przymiotników:

П.3. [...] *в* *хыжці* *медже* *полями* *мешкала* *вдова* *босорка*, *з* *дівком* *кус* *старшом* **од** **О**ленкы (Байки); *Хоц* *є* *векший* **од** **п**чолы / *боіт* *ся* *хмары* *чорной* / *котра* *краде* *сіно* *з* *кіпок* / *і* *отверат* *сусідскы* *стріхы* (В. Грабан).

12. Składnik rubrykatywno-deliberatywny ze znaczeniem ukierunkowania treści.

Przy nazwie osoby charakteryzowanej takim znaczeniem:

П.2. *Пані* **од** **п**лястыкы *казала* *намалювати* *фіялки*. (П. Мурянка); – *Пізніше* *то* *уж* *буде* *в* *поли* *робота!* – *одповіл* *выражні* *незадоволений* *Гарась* *і* *пішол* *попросити* *о* *поміч* *Ваньця* *Козака* – *сельского* **сп**ециалісты **од** **к**они (Байки); *Але* *Фелікс* *спокійно* *выяснил* *Гершкови*, *же* *до* *церкви* *неє* *сенсу* *давати*, *бо* *руснакы* *не* *мают* *в* *себе* *таких* *святых* *як* *латинники*, *то* *єст* *святых* **сп**ециалістів **од** **р**іжних **п**роблемів (Т. Кузяк).

ОКРЕМ⁸ + DOPEŁNIACZ

B. Syntaktemy uwarunkowane składniowo

1. Ekskluzyw – nazwa tego, co jest wykluczone, czego nie dotyczy charakterystyka predykatywna wyrażona orzeczeniem danego zdania.
W funkcji składnika rozszerzającego model zdaniowy:
II.3. *Вишито за собом замыкам / **Окрем болю*** (П. Мурянка); *Од перестрашу попадали на землю і позабивали ся на смерт. **Окрем вовірки, очевидні*** (П. Мурянка).
2. Przedmiot niewyczerpujący zbioru.
W funkcji składnika rozszerzającego model zdaniowy:
II.3. *За недолго зголодніл, отверат торбу, а там, **окрем кошыка з яблками**, і добре їдженя, і питя, і дуган* (Байкы); *Свято, **окрем одправленої Службы Божой**, зацитул сам егзарха грекокатоликів Сербії і Чорногоры, Владыка Георгій* (Бесіда); ***Окрем доповіді доц. Андрія Фатулы** о руско-русиньских звязках в XIX–XX ст. та мультимедияльных презентаций, прозвучали коляды і пісні, м.ін. в виконанню бывшего солисты в хорі Александрова, Русина Василя Штефуцы* (Бесіда).
3. W zdaniu przeczącym: przedmiot jedynie obecny przy braku innych podobnych.
W połączeniach z rzeczownikami (i zaimkami przeczącymi):
III.2. *Праві в жадным бараку не было юж здоровых вязьнів **окрем нашого*** (Т. Курилло / П. Мурянка); *Не было **никого, ничего** **окрем вітру*** (В. Лемко-Миссельвіц).

ПО ПЕРЕДІ + DOPEŁNIACZ

A. Syntaktemy luźne

1. Lokatyw.
W połączeniach z czasownikami:
III.1. *Пасла ся з уцями, але николи не дозволила, жебы ей инша уця або коза випередила, и все ишла перша **по переді стада*** (Т. Кузяк).

⁸ W analogicznych znaczeniach i funkcjach występuje również syntaktem z derywowanym przyimkiem złożonym za *вынятком* + dopełniacz, np.: III.2. *Для нас же – керівництва і членів ансамблю **(за вынятком гнид)** – числила ся передовиштым лемківскіст і ей промоция в великом світі* (П. Мурянка).

СЕРЕД + DOPEŁNIACZ

A. Syntaktemy luźne

1. Lokatyw – składnik ze znaczeniem umiejscowienia w środkowej części nazwanej przestrzeni.

W nagłówkach:

I. *Серед широкої рівнини* (Бесіда).

Jako subiekt (podmiot lokatywny) charakteryzowany poprzez obecność czegoś; w predykanie czasownik egzystencjalny, fazowo-egzystencjalny (pojawiania się) lub autoryzująco-perceptywny i nazwa bytującego przedmiotu:

II.1. *Часом серед гущавини вкажут ся сіры і жолто-червены пірка* (П. Мурянка); *Серед села стоїт стара кужня* (П. Мурянка); *Серед гір, з глибоких яруг, виснуват ся кубятко гмлы* (Т. Кузяк); *Юж з горбочка видно перишы хыжы. Серед них з зеленого пейзажу села вырастают церковны бані – срібны маковиці, і то не єдної церкви, а двох і пару капличок* (В. Грабан).

W połączeniach z czasownikami:

III.1. *Потім перекрочыл високий поріг, и стал серед великой ізби* (Т. Кузяк).

Jako składnik dodany (okolicznik) w modelach zdaniowych różnych typów:

II.3. *Затихли пісні серед гір* (І. Русенко); *І вчыл нас / вівиці пасти серед лісів* (П. Стефановскій).

2. Temporatyw – charakterystyka temporalna, włączająca predykat główny w kontekst sytuacyjny nazwany danym rzeczownikiem nieizosemicznym:

II.3. *Буде нам смільше серед ночы* (П. Мурянка); *Кліпат лямна серед ночы* (І. Головчак).

B. Syntaktemy uwarunkowane składniowo

1. Klasa przedmiotów lub osób.

Subiekt (podmiot grupowy) charakterystyki predykatywnej:

II.1. *Серед політыків кружыт ішчы інче повіджыня, же „Історию треба писати самому, бо в інчым прыпадку напишут ей інчы по свойому”* (А. Барна); *Так найперше пішо [..] довідати ся того, чи дуже ішчы серед жытелів села залишило ся того „релігійного опюму” – як сам гварил* (Т. Кузяк); *Серед люди [..] забракло надії, же в далеком, чужым і незнаным краю хтоси чекат на незнаных, хоц русиньскых люди* (А. Барна).

W tejże funkcji jako oznaczenie grupy przedmiotów charakteryzowanej ze względu na części składowe, na obecność w niej jakiegoś wyróżnionego elementu lub elementów:

II.1. *Серед того зіля были: кмин, мята, квашниця, румянок, божя кровця, центерия, райник, ріжны бабкы, а літом і осіньюм доходили ішчы квіт*

липы, свербо гуз, (дика ружа) і інчы (А. Барна); **Серед того тлуму** был сельскій газда Кароль Гросс (А. Барна); **Што правда**, бесідувало ся, же деси по лісах ходят совітскы партизанты, же сут **серед них** тіж і Лемкы, але мало кого то інтересувало (А. Копча).

W funkcji składnika rozszerzającego model zdaniowy:

II.3. В тамтых часах страх і надія робили **серед люди** своє (А. Барна).

W połączeniach z czasownikami:

III.1. В таких обставинах нашим людям пришло ся оселяти **серед нежычливой і упередженой слільноты польской** (А. Барна).

W połączeniach z rzeczownikami:

III.2. Тоты факты потверджают также місци учеників св.св. Кирила і Мефодия **серед Хорватів** (А. Барна); [...] власти осьвітовы Польской Републикы Людовой постановили зліквідувати неграмотніст **серед старшого населеня** (А. Барна).

2. Tło porównania.

W funkcji składnika rozszerzającego model zdaniowy:

II.3. [...] вороны і сорокы [...] **серед ріжного пташества домового** часто робили шкоды околичным газдівам (А. Барна).

CELOWNIK BEZPRZYIMKOWY

A. Syntaktemy luźne

1. Adresat.

W nagłówkach:

I. **Лемківскім поетам** (І. Русенко); **Олені** (П. Муryanка); **Лемківскій матері** (Н. Жылич).

W funkcji predykatu:

II.2. Єдна клітка **молодым кроликам** (П. Муryanка).

W połączeniach z czasownikami:

III.1. Євка оддає **сестрі** Адама книгу (П. Муryanка); Зимом дідо возит **сернам** сіно [...] (П. Муryanка); Дай **мі** атляс (П. Муryanка); Дают **іх солистам і диригентови – пану Ярославови** (П. Муryanка); На закінчыня выступу вишиткы люде сьпівають «**Лемковині**» наше Многая літа (П. Муryanка); [...] професор Лужни, як промотор, представил **присутнім учасникам** докторантку і єй наукову біографію (Я. Воргач); Рак **шпакови** гварит так: [...] (Т. Дроздяк); Щыро дякую і гратулюю **організаторам – Кружкови Стоварнишыня Лемків** в Гожові за барз удаву імпрезу (А. Копча); Там єст мій дім / и ліс / шуміл **мому дідови** (П. Стефанівскій); Не годен прецін господар выгварювати **гостьови** свої жалі и скаргы на нього (П. Коробчак); Делегациі привезли зо собом дуже

літератури, жебы похавалити ся своїма осягнінями і подарувати **інчим делегациям** (І. Дзядик); Дідич Сяр, Длугош, дарував **Лемкам** поле і быти може даякы грошы на поставліня будынку (О. Дуць-Файфер).

W połączeniach z rzeczownikami:

III.2. Зложено квітя під памятником **страдальцям Явожна** (Бесіда).

B. Syntaktemy uwarunkowane składniowo

1. Subiekt czynności mimowolnej lub stanu wyrażonego czasownikiem z częstką ся:

II.1. [...] зберат ся **ій** на плач [...] (П. Мурянка); Припоминам собі, же часом удало **мі** ся зайти на такы вечіркы до сусіда (А. Барна); **Ванцёвы** трафіло ся місце в автобусі (Бесіда); Уж ся **мі** не снит / Рін над потоком / І гуси на ній легетливы (І. Желем); Припоминат ся **мі** кәрмеш на Успіня в Зимній Воді (П. Мурянка); Чомси ся **мі** здало на хвилю, же і мы маме свого Валенсу (Бесіда); Як ся жыто половіє, **ғаздовы** ся добрі діє (Лемківска Ластівочка).

2. Subiekt potencjalnej czynności:

II.1. Старшы **ғаздыні** казалы чекати цілий ден на вечерю, в якій подавано 12 страв, котры треба было істи разом **цілій родині** (Бесіда); [...] ностальгію утверділы єдностайны **фалі** полноводной Одры – того лемківського Евфрату, над котрым пришло ся **Адамови Барні** працувати, проводити першы рокы неовавилоньской неволі (Бесіда).

3. Subiekt stanu powodowanego czynnością i towarzyszący tej czynności.

Przy czynności wyrażonej bezokolicznikiem:

II.1. Адже і **мі** приємні было в остатнім часі брати участ в кілках інтєресуючых стрічах і імпрезах (О. Дуць-Файфер);

Przy czynności wyrażonej rzeczownikiem:

II.1. **Михалови** не іде наука (П. Мурянка).

4. Subiekt-odbiorca wrażень незалежных од jeho волі (rzeczownik izosemiczny osobowy):

II.1. Лем в ухах **му** дуднит (П. Мурянка); На порозі сін привитало ня округле, – здавало ся **мі** – барз велике, якбы кырваве сонце (Л. Сук); Іцы николи лабівска церков не здавала ся **мі** так мала (Байкы); Сам не знам, чого акурат той нocy приснила ся **мі** Зелярка (С. Мадзелян); – А може ся **мі** в нocy тота королівна лем приснила?! (Байкы); Снiют ся **мі** нашы горы, / Дежбы ся не снiли, – / Мене Мама там малого / Бавили, пестили (Н. Репела); І зразу ся **йому** показало штоси біле на чатині смєрека. [...] – Ты знаш, Олено, страшыло мя... Тот вояк покзал ся **мі** на смєреку (І. Головчак).

5. Subiekt mimowolnego stosunku emocjonalnego lub emocjonalno-oceniającego.

W połączeniu z czasownikami *полюбити ся, (с)подабати ся, смакувати* i in.:

III.1. [...] *кед ся ня буде звьїдувал, кым хочу быти, та мам одповідати „льотчиком Сталїна”, бо тото ся **воякови** наїсто полюбит (П. Муриянка); Розумна одповід барз сподабала ся **немолодому** юж **володарйови** (Байкы); Особливі подабало ся **мі** выступліня п. Василя Копчы (Бесїда); – А палінку можу пити? – Можеш, сыну, але не сьміє **ти** смакувати (Бесїда).*

6. Subiekt stanu mentalnego.

В контекście z wyrażeniem *в голові*:

II.1. ***Тобі** лем в голові місячок, сонечко і чвирликаня (П. Муриянка), Заєдно лем **му** філі в голові (П. Муриянка).*

7. Subiekt stanu (także stanu ocenianego).

W wypadku wyrażenia stanu predykatywem:

II.1. [...] ***школярам** і так кісно (П. Муриянка); Дома **ім** приємні і тепло (М. Ковач); Смутно **нам**, тяжко **нам**, прикро **нам**, але – жыєме! (Бесїда); [...] **мі** товды тыж было барз смутно і жлі! (Я. Гудак); Жаль **му** было няня (П. Муриянка); – Неє ся чого бояти! Добрі **нам** ту буде (Лемківска Ластівочка); Скоро на горы срібны звїзды шмарит / морозиско / підеме босо по снігу / буде **нам** тепло / буде **нам** добрі / до неба близко (П. Муриянка).*

W wypadku wyrażenia stanu bezokolicznikiem:

8. Subiekt cechy (wieku).

II.1. *70 років од дня народжыня минят 31 грудня 1999 р. п. **Ярославови Зволїньскому, писменникови, дошлїдникови і діячови, Авторови** штырьох уж книжок о лемківській тематыці (Бесїда).*

9. Subiekt potencjalny (w modyfikacji ekspresywno-modalnej).

II.1. ***Професорови** барз залежало на пропагуваню лемкознавчой темы (О. Дуць-Файфер); [...] члены Парафіяльной Рады в імени вишитых парафіян зложыли **Соленізанти** найсердечнійшы жычыня, передовишитком благодати Божой, щестя і доброго здоровья (Бесїда).*

10. Potencjalny subiekt-posesor.

II.1. *На яр **яворам** выросне листя (П. Муриянка); Не одмовил єм, бо преці знам, як ся тішу, коли я дакого о подібне прошу, і дахто **мі** не одмовит (Бесїда).*

11. Subiekt-posesor, wyższy w hierarchii.

Przy czasownikach ze znaczeniem podporządkowania:

III.1. [...] *виштыкых Русинів належало якнайскорше підпорядкувати Римови* (Я. Воргач).

Przy rzeczownikach z takim znaczeniem:

III.2. *Каждого селянина і його родину обовязували повинности і підданство **своему панови*** (А. Барна).

12. Wyjściowy przedmiot zestawienia lub wyższy w hierarchii.

Subiekt charakterystyki predykatywnej:

II.1. *Віснадцетьом **репродукциям** Телеповых полотен товаришат вершы Богдана Ігоря Антонича* (П. Трохановскій).

W składzie predykatu:

II.2. *Артистычна, а особливі ідейна страна замавляных витворів итукы мусіла адже одповідати **уподабанням і привычкам** замавляючых* (О. Дуць-Файфер).

13. Obiekt przejawu woli wyrażonego czasownikiem kauzatywnym, jednocześnie kauzowany wykonawca czynności wyrażonej bezokolicznikiem lub dewerbatywem:

II.4. *Лем треба і **ім** помагати* (П. Мурянка), *Барз хтіл Петрусь помочы **няньови*** (П. Мурянка); [...] *оба помагали **Костиці Наперскому** в організуваню збройного повстання хлопского на Підгалю против утискови і вызыкови паницызьняному* (А. Барна); *В роках 1932–1936 **школярам** на Лемковині позволено вчыти ся з „Букваря” і першою читанкы выданых во Львові* (А. Барна); *По тім інциденті директор школы заборонил **ім** сьпівати тоту пісьню* (С. Мадзелян).

14. Kauzowana czynność lub własność (od rzeczowników абстрактных, nieizosemicznych).

W połączeniach z czasownikiem *сприяти*:

II.4. [Алексий Повчій] *В 1816 принял епископску хіротонію, сприял **утвориню** новой грекокатолицкой – Пряшівской Єпархії* (Лемківскій Річник 2011);

15. Subiekt nabywanej cechy w modelu kauzatywnym.

II.4. *Выступліня [...] дали **публиці** дост шыроку уяву о днешній ситуації Русинів в Европі* (О. Дуць-Файфер); *Як приближыти **чытачови** тоту книжку, тоту вельку красоту, котру мам пред собом?* (П. Трохановскій); [...] *власти Явожна од кілкох років старают ся приближати **своїм мешканцям** культуру і історію тых народів, котрых представники в сталіновскых часах, не з охоты, лем з примусу, мусіли звязати свою долю з Явожном* (А. Копча); *Каждий придає велике значыня **церковным правам** і видит в них верх людской мудрости* (С. Пыж).

16. Obiekt kauzacji – subiekt-posesor traconego przedmiotu.
W połączeniach z czasownikami *зab(e)рати, (в)крати*:
III.1. *Потрібны были і грошы, котры заберали **каждому** хто їх мал; **жыдам, кляшторам, монастырям*** (А. Барна); *Коні **мі** вкрали!* (Т. Кузяк).
17. Posesor w zdaniu z kompleksowym oznaczeniem osoby jako całości, której część jest obiektem czynności lub zmiany stanu.
Subiekt (podmiot) charakterystyki predykatywnej:
II.1. *І як го стягнули до січовиків, то **му** зубы звыбивали і так скатували, а на остатку стігали протокіл* (П. Корбич); [...] *І скочыла **му** на хырбет* (Байкы); [...] *на попечений руці зробил ся **му** міхыр* (Байкы); *Несподівані, не зная одкаль, хпал **му** на груди камін, велькій як боденка* (Байкы).
18. Autoryzator, nazwa osoby, z punktu widzenia której przedstawiane są lub oceniane są sytuacje lub pojęcia.
II.4. *Словацкому амбасадорови русиньскіст села Мікова добрі єст зана* (О. Дуць-Файфер); – *Ні, хлопче, жытя **каждому** миле, бо оно раз дає ся* (Байкы).
19. Podmiot stanu-deliberat postrzegania (rzeczownik izosemiczny osobowy) w modelu z autoryzacją:
II.1. [...] *жаль **му** в очах видно* (П. Мурянка).
20. Deliberatyw.
II.4. *М.ін. має унікальну книжку посвячену **Талергофови*** (О. Дуць-Файфер); *Так власні чытаме в ріжных інформаторах., посвяченых **Ворголови*** (О. Дуць-Файфер).
21. Przydawka „rólpredykatywna”, m.in. *сам*:
II.4. – ***Самому** смутно на світі, а і родичам пішло юж на вік, і барз за вами бануют* (Байкы).

C. Syntaktemy zawiązane

1. Obiekt czynności.
W połączeniach z czasownikami:
III.1. *Пыж долгыма роками председателювал **тій організації*** (Б. Горбаль); *І такым Го прагну заховати в своїй памяти, як лем долго буде **мі** служыла* (П. Мурянка).

A. Syntaktemy lužne

1. Dyrektyw.

W połączeniach z czasownikami ruchu lub czynności ukierunkowanej:

III.1. *Пак ідеме попри градских мурах, [...] – гу замкови* (П. Трохановскій); *Стояли зме мокры од сьнігу на голім поли, а гу нам зближал ся комендант і його фурман* (С. Мадзелян); *Притуль мя Ванічку, / Дай мі гамці Ганічко, / Ту не видит нихто нас, / Лем місячок на небі, / Притульме ся гу собі, / Притульме ся гу собі, лем* (С. Мадзелян); [...] *Од Тячова, Ужгорода, през Гуменне, Пряшів, / Плынут гу нам милы хмаркы з вісточком од наших. / Ідут дале гу Щавниці, през татрянскы турні, / През Шляхтову, Білу Воду – гет, аж гу Остурни* (І. Русенко).

W połączeniach z rzeczownikami ze znaczeniem ruchu, trasy przemieszczania:

III.2. *През лавку на Рускым Поток, попід прикрий беріг стежка гу явірчаньскій церкви* (П. Мурянка); *А яка была твоя дорога гу оперовому сьніву?* (П. Мурянка).

W połączeniu z przysłówkami *ближе, дале*:

III.3. *Ту, дале гу сходови, гора Магура* (П. Мурянка); *Чым ближе гу джерелу, гу молодости, тым ріка быстрійша, вода яснійша* (Бесіда).

W kompleksie *од + dopełniacz...* гу + celownik ze znaczeniem dymensywnym, jako oznaczenie odległości. W przykładzie w funkcji subiekta w modelu oceny tej odległości:

II.1. *Недалеко было од битой дороги гу загінецьови* (Байкы).

W kompleksie z rzeczownikiem w narzędniku oznaczającym część przedmiotu określa położenie lub kierunek przemieszczenia przedmiotu:

III.1. *Недалеко самого ліса видит на єдній луці жену з косом, гу ньому хырбетом обернenu* (Е. Кубек).

2. Adresat.

W połączeniach z czasownikami:

III.1. *Тфуй! Аж гріх! – гварит Фечо наголос гу сусідови* (Е. Кубек).

Rzeczowniki abstrakcyjne przy czasowniku *вернути ся, обернути* mają znaczenie deliberatywu – oznaczają treść myśli:

III.1. *Повідат ся тіж, же скромний чловек не притігат збыточной увагы, є натуральний сам в собі, але не є захоплений сам собом. Є выважений в обліканю, в бесіді і в поведіню, і має міцну сьвідоміст про вартіст своей скромности. Іщы бым ся вернул гу покорі, в тым найліпшым слова смыслі* (П. Мурянка); także z innymi wyrażeniami oznaczającymi, kontekstualnie, myśli, przeżycia: [...] *дакус мысли оберну гу тому, што мя трапит* (А. Зозуляк).

3. Temporatyw (rzeczowniki ze znaczeniem pory dnia, roku, daty oraz zdarzenia).

W funkcji predykatu, charakterystyki chronotopu; w zdaniach o zmianie pory dnia – w połączeniach z czasownikami pomocniczymi *іди, хылими ся*:

II.2. *Прото гу літу іде / зазульо* (П. Муryanка); *А выйдете в поле, коли буде хылил ся гу заходови ден, почуєте – яку „дискотеку” уряджают сой над водами жабкы, як в глыбоком лісі тырвожным рыком выявлят свою тугу елень* (П. Муryanка); [...] *помаленькы гу вечерови іде* (А. Ящышак).

W połączeniach z czasownikami:

III.1. – *А, та треба буде рыхтувати ся гу яри* (Байкы); *Товды, зближаючы ся гу кінцови нашой бесіды, позволте же зьвідам іщы: [...]* (П. Муryanка).

Jako składnik dodany (okolicznik) w modelach zdaniowych różnych typów:

II.3. *Гу вечеру* дішли до ліса і ту наили нічліг (П. Муryanка).

4. Destynatyw, rzeczownik oznaczający przeznaczenie przedmiotu lub zdarzenia.

W połączeniach z rzeczownikami:

III.2. *Книжка выхадит як скромний подарунок гу подвійному ювілею* (Бесіда); *Одредакційний і річницьовий є зновлений (на десять наступных років, маме надію) в дакус інчій, енциклопедичній формі цикль „Річниці гу одсьвіжыню памяти” – представляючий корыфеів нашого роду* (Лемківскій Річник).

5. Całość uzupełniana częścią.

W połączeniach z czasownikami:

III.1. *Гу політычным, культурово-соцыальным, родинным і інчым темам* дішли односины русиньско-українскы, русиньско-словацкы (Бесіда); *Автор придає тіж гу своїй працы біографічний та культурно-історичний фон, тло, на яком появили ся дошліджуваны джерела* (Бесіда).

B. Syntaktemy uwarunkowane składniowo

1. Korelatyw, z zdaniach oceniających zgodność przedmiotów z pewną normą.

W połączeniach z czasownikiem *насувати, приставати*:

III.1. *Жена – і коса! Єдно гу другому* нияк не пристає, не насує (Е. Кубек).

2. Potensyw, rzeczownik abstrakcyjny ze znaczeniem potencjalnej czynności, stanu w połączeniach z wyrażeniami modalnymi i modalno-kauzatywnymi.

W połączeniach z czasownikami:

III.1. *Думам же был то початок того дивного застановління в очах Адама Барны, котре остало уж на вишыткы будучы дни. Причинил ся іщы гу*

нему біль, котрому мено 1947 рік (П. Мурянка); Молодшого покоління науковець, бесідуючы о нашій історії, не наголошувал справ, котры нас злостят, такой нашым пізніньом виділ „ходливых” волохів. Тото іщы краще приспособило нас *гу стрічы* (П. Мурянка).

3. Obiekt uczucia, emocji.

W połączeniach z czasownikami oznaczającymi stosunek emocjonalny do osoby, przedmiotu, zjawiska:

П.1. Од радости розсвітили ся ей смутны очы, так, же Сонечний цар виділ в них тото вишитко, што сам *гу ній* чул (Байкы).

W połączeniach z rzeczownikami ze znaczeniem stosunku emocjonalnego:

П.2. [...] хотіло бы ся вірити, же там будут тому ділу приязны, чым бы світ переконали в тім, же змінили свою єднозначну негативну позицію *гу Русинам* як самодільному народови (А. Зозуляк); Його одношыня *гу доли рідного Краю і Народу* (ци радше выкреуваню той доли) приберало ріжны барвы, але николи не было обоятне (П. Мурянка).

4. Pojęcie rodzajowe.

Predykat w modelu odniesienia do klasy pojęciowej, z czasownikiem-auto-ryzатorem зарахувати:

П.1. [...] бо і коника мал, землі недуже мал, такій был – ани цілком бідний, ани *гу богачам* не мож го зарахувати (Байкы).

5. Wynikający logicznie skutek.

Jako polipredykatywny komplikator zdania:

П.4. З його лиця пырскат щестя, вишитко адже іде *гу достаткови* (П. Полянський / П. Мурянка).

6. Reakcja emocjonalno-oceniająca spowodowana zdarzeniem.

Rzeczownik ze znaczeniem emocji jako polipredykatywny komplikator zdania:

П.4. – Бее! – солодко забечал баранок і *гу радости* цілої родини зо звіврятка налетіли золоти пінязі (Байкы); *Гу мойому обуріню* Лемко Гриц коментувал часто, же „тото чорне покоління – то покоління Хама” (А. Рызданич).

ДЯКУВАТИ + CELOWNIK

B. Syntaktemy uwarunkowane składniowo

1. Kauzatyw.

Jako polipredykatywny komplikator zdania:

П.4. *Дякувати таким старым священикам* лишыла ся в нашым народі узка релігійніст (С. Пыж); То лем *дякувати непохытній поставі*

Професора [...] могла єм написати і оборонити докторску дисертацію о лемківській літературі (О. Дуць-Файфер).

ДЯКУЮЧЫ + CELOWNIK

B. Syntaktemy uwarunkowane składniowo

1. Kauzatyw.

Jako polipredykatywny komplikator zdania:

П.4. *Дякуючы бурсам* барз звешыло ся чысло учеників гімназий хлопского походжыня (О. Дуць-Файфер); *Познавайме ся взаімно дякуючы Лемковині.нет* (О. Гутыряк).

ЗАВДЯКЫ + CELOWNIK

B. Syntaktemy uwarunkowane składniowo

1. Kauzatyw.

Jako polipredykatywny komplikator zdania:

П.4. *Лем завдякы своїм знайомым і давным прихильникам*, часто за намалюваны образкы удало ся Никыфорови пережити і дочекати кінця війны зо своїм деревяным куферком (А. Барна); *То завдякы ньому* зачал єм одкрывати чар оперового сьпіву і остал єм його студентом (П. Муryanка).

ПРОТИВ + CELOWNIK

A. Syntaktemy luźne

1. Deliberat – treść działania związanego z przeciwstawianiem się.

W połączeniach z czasownikami:

П.1. *Вишитко* роблене было **против волі** мешканців гір (А. Барна); *Также молодіж* была бунтувана **против своїм родичам** (А. Барна).

W połączeniach z rzeczownikami:

П.2. – *Якнайскірше принесте чыстой воды!* – *попросил і вытягнул лікарство* **против труці** (Байкы); *Карпаторуска Народна Рада в Пряшові оголосила протест* **против поділові** населеня русыньского (А. Барна); *Дохторе дають суровицю* **против тифусові** (Т. Курилло / П. Муryanка).

A. Syntaktemy luźne

1. Dymensyw – miara czasu lub przestrzeni.

Jako składnik dodany (okolicznik) w modelach zdaniowych różnych typów:

П.3. **Цілий рік** тырвають інтенсивны приготівліня до взновліня діяльности Ансамблю Пісні і Танця „Лемковина” (Бесіда); А тобі, Васильку, за того, што послуhal єс і пішол на кликаня мойой милосердниці-спасителькы, **цїле жытя** буду вдячна (Байкы).

W połączeniach z czasownikami:

П.1. МАРТА: Не знам, як то буде **тоту войну** пережити? (П. Стефановский); Робыло ся **ден і ніч**, та і што-с за то мал? (Н. Репела); Не можу днес писати / Жадна ся мысль не хватат / головы / Хоцбы маціцька бортакувата / о телятах / што-м з нима гнеска перебіг **маратон** (П. Муриянка); За дверями з вікном / є дранчастий пліт / в котрым ніт отверанкы / через котрий скачу **другій рік** (П. Муриянка); Чекали **якісий час**, не долго і юж ся вершкы гуццяка зачали рушати (Я. Горошак).

B. Syntaktemy uwarunkowane składniowo

1. Subiekt stanu – odbiorca wrażень, odczuć niezależnych od jego woli (izosemiczny osobowy).

W modelu z predykatami stanowymi i syntaktemem mianownika oznaczającym kauzatora albo część ciała, której dotyczy wrażenie, odczucie:

П.1. **Демка** болит зуб [...] (П. Муриянка); [...] тыжнямы штоси **го** внутрі мучыт, обвинят. (М. Ковач); Мучыт **мя** тот проблем вельо років (М. Сандович); Данило чує **тото і його** серце болит (Л. Демян).

2. Subiekt mający właściwość nazwaną mianownikiem deadiektыву lub innego wyrażenia ze znaczeniem cechy jakościowej w przy udziale czasownika pomocniczego *характеризувати* – w modyfikacji synonimicznej modelu „subiekt i jego właściwość”.

W przykładzie jako część zdania złożonego:

П.1. Єднако гречніст, жіноча деликатніст, захоплююча безсильніст і тихе залюбуваня в жіночых справах, што характеризували **старопольскы жінкы**, зникли цілком (П. Полянський / П. Трохановський).

3. Сеча предыкатывна (w modyfikacji fazowej lub kauzatywnej):

П.4. Бескиды тебе ховали / **красу русалчыну** дали (П. Муриянка); [...] осінній вітер выкресал / **блиск** в твоіх очах (П. Муриянка); Нюс єс до хыжы / **велийну полонніст** (П. Муриянка); А сусідовы сынове? Могли прейти **даякы хвороты** за маленкости (Я. Горошак).

4. Deliberat (treść) postrzegania (rzeczowniki nieizosemiczne i izosemiczne w użyciu eliptycznym):
 П.4. Діти ради слухають **діда Юстина** (П. Муryanка); [...] **жаль** му в очах видно (П. Муryanка); Через моє вікно в дверях / (котре є вікнодверями) / видно **єден дах** / з осмома коминами (П. Муryanка); Видно лем **картку, бюрко і опертя** за ним (П. Коробчак); В хыжах видно лем **замерзненны вигляди** [...] (А. Барна); Така тишына, **котру** чути не лем ухами. Ёй чути цілым собом (С. Молодчак).
5. Obiekt-kauzator stanu emocjonalnego (rzeczowniki izosemiczne i nieizosemiczne):
 П.4. Она барз **ю** любит, барз кохат (П. Муryanка); Я барз люблю **печену качку**. И **вас**, мамо, барз люблю (П. Муryanка); – Ци любите вы **байкы**? [...] (П. Муryanка); Андрійко барз любит **географію** (П. Муryanка); Дідо Антоний был, так як і його няньо, прадід Василь, хлоп войсковий і як то хлоп (певні и не лем войсковий) любил **всяке оружа** (Я. Горощак).
6. Składnik predykatywny ze znaczeniem obiektu posesywnego:
 П.2. Маме електронічний **запис** в єднім одділіню кіберпростору (Бесіда); Маи дома **розпятя**? (Я. Горощак); [...] она має **відерко** (П. Муryanка); Мам **мamu** (П. Муryanка); **Хвостик** ма гад, та ним махат (П. Муryanка).
 W wypadku rzeczownika abstrakcyjnego jest to predykat ze znaczeniem własności:
 П.2. Міг мати **талант** до полювання і **якісе вычутя**, котрого не мали інчы (Я. Горощак).
7. Predykat stanu w kontekście z *мати* (rzeczownik nieizosemiczny):
 П.2. [...] родиче мають в фабриці **другу зміну** (П. Муryanка).
8. Obiekt czynności subiekt kauzowanego stanu emocjonalnego (rzeczownik izosemiczny osobowy):
 П.4. [Сергій] страшият **молодиу сестричку** (П. Муryanка); – Курко, ты – скупаня, індивідуалістка! Іщы і гніздо своє замыкаш. – Не розсьмішай **сусідку**, – выскочыла спід дерева Ласичка (М. Ксеняк).
9. Obiekt kauzacji – subiekt kauzowanej czynności lub stanu (rzeczownik izosemiczny osobowy):
 П.4. Мама высылат **Павлину** до склепу. (П. Муryanка); – Ігор, треба заперти **гусака** (П. Муryanка); [Сергій] бере **ю** на гірлы. (П. Муryanка); І хоц мі тяжко / здох бым / кед бы **мя** выпрягти (П. Муryanка).
10. Obiekt-rezultat kauzacji (rzeczownik izosemiczny i nieizosemiczny):
 П.4. – Іду гускы, иду, зробити вам **проруб**. (П. Муryanка); «Дам му **мата**» (П. Муryanка).

11. Kauzowane skojarzenie.

W połączeniach z czasownikiem *припоминати*:

П.А. [...] чудовы краєвиды автора: „Вільхы”, „Руска річка коло Донкин Мил”, „Вечырній пейзаж” і інчы, богаты кольорытом, выісканістю форм, філіграновістю деталів *припоминают краєвиды Лемковины* (П. Му-
рянка); [...] лісисто-гориста природа *припоминала Лемковину* (А. Су-
хорскій); *Черкіт тот припоминат сьпівы лісовых пташат* (Л. Демян).

12. Deliberat (treść) czynności mownej (rzeczownik nieizosemiczny):

III.1. *Знає оповідати розмаїты історіі*. (П. Мусянка); – *І правду гварил*
учытель. (П. Мусянка); *Зачал дідо оловідати о місьцях, де котры зьвіры*
ходят, де спят, де жеруют і вышло, же добри зна терен (Я. Горошак);
[...] *рідну історію* *потрібуют знати не лем тоты, што ей познали*
в своїм жытю [...] (А. Барна).

13. Subiekt kauzowanej cechy kwalifikatywnej (rzeczownik nieizosemiczny w znaczeniu pojęciowym):

III.1. [Теофіль] *буде одгрывал осла* (П. Мусянка).

C. Syntaktemy związane

1. Obiekt czynności (rzeczownik izosemiczny):

III.1. *Ігор отворил двері...* (П. Мусянка); *Збудили горы птахів хоры*
(П. Мусянка); *Коли одробит заданя, не сяде ані на хвилю* (П. Мусянка);
– *Мамо, піду накормити куркы* (П. Мусянка); *Вы ю потримате,*
а я постелю суху пеленку (П. Мусянка); [Селяне] *Орют землю, сіют*
овес і ярец (П. Мусянка); *Управляне поле* *селяне называюць царіном*
(П. Мусянка); *Як вернул з австрійскаго войска та си купил стрэльбу*
і покус прыбувал полювати (Я. Горошак); *Ходил си сусід на полюваня*
осібне і рідко коли жебы дашто не прынюс. А то серну, то зас рогача. То
дика або і єленя привюз возом з ліса. А хоцкі і заяця, але все (Я. Горошак);
Лямпка осьвітлят бюрко (П. Коробчак); *Яр – зелена весна – дары нам*
принесла. (П. Мусянка), *Дідо дадут пінязі* [...] (П. Мусянка); *Дай мі*
атляс (П. Мусянка).

2. Obiekt działania siły przyrody, żywiołu (rzeczownik izosemiczny):

III.1. *Вітер пірвал моі листкы* (П. Мусянка); *А дарогы уж не видно, ні*
села, і сьнігом буря вишыткы стежкы *замела* (І. Русенко); [...] *вода*
забрала землі, забудовы, дерева, мосты, а навет топила люди з цілым
добытком (А. Барна).

3. Dymensyw 2, z czasownikami *коштувати, важыти*:

III.1. *А ваш кін коштує лем сто пятдесят злотых* (Байкы); [...] *буде*
іх тото коштувало літру горілки (Я. Гудак); [...] *ходил з жалізіном*
палицём, што три цетнары *важыла* (Байкы).

A. Syntaktemy luźne

1. Dyrektyw – składnik nazywający przedmiot, obszar, do wewnątrz lub w obręby którego skierowany jest ruch (rzeczownik izosemiczny):

W połączeniach z czasownikami:

III.1. *Лет, лет листику в далеку Америку!* (П. Муryanка); *За пізно летіти в теплы краї.* (П. Муryanка); [...] *несе ся в простір* прояте ськыгlickаня (П. Муryanка); *На нашым континенті европейським пізнійше, як на інчых континентах знаны были рухы початковых вандрівных племен, які вандрували з полудня на північ, также зо сходу на захід і в противны стороны* (А. Барна); [...] *місцеве населеня Карпат мусіло уступлювати і переносити ся дальше в глубину гір і лісів* (А. Барна); *Жытя го выгнало в далеку чужыну, / Не міг уж вернути в рідну Лемковину* (Я. Барна).

W połączeniach z rzeczownikami:

II.2. *Отвор двері в поезию / Широко днес* (Іван Желем); *Не было таких можливости, які істніють гнеска, де маєток неє в найвыжшій ціні, але любов і осьвіта, а до них доходит можливіст выїзду в широко отворений сьвіт* (А. Барна).

2. Składnik dyrektywno-temporalny, nazywający czasoprzestrzeń, w obręby której skierowany jest ruch (tu: przeniesienie się w wyobraźni):

III.1. *І ты в представліню перенесеш ся в давы часы* (П. Муryanка).

3. Temporatyw – składnik nazywający moment lub okres czasu jako punkt odniesienia predykatu.

W tytułach, nagłówkach:

I. **В темну нічку** в Убочы (С. Мадзелян).

Subiekt – składnik nazywający moment lub okres czasu charakteryzowany w predykacie:

II.1. **В тот ден** обовязувал строгий піст од рана до Св. Велиі – вечери, без малых діти і осіб хворых (А. Барна).

Predykat charakteryzujący zdarzenie nazwane w podmiocie poprzez przypisanie go do określonego czasu:

II.2. *Але правдива весна не приходить акуратні в тот ден* (П. Муryanка);

Jako składnik rozszerzający model zdaniowy (sytuatyw):

В неділю по полудни няньо ишол озерати поле (П. Кирпан); [...] *акуратні в Санкові все в зимову пору* бракувало инігу і морозу (А. Барна); [...] **в ден** землю окружат на небескым склоні ясне сонце (А. Барна); **В ден Великой Пятниці** здецидувал ся вернути до полніня послуг душпастьерських (А. Барна); **В ден 6 січня 1921 р.** на Сьвятий Вечер власти польскы арештували трьох лемківських діячы „провокаторів”

[...] (А. Барна); **В вечер парібоцкий** в домі молодого укладано дружину весільну (А. Барна).

4. Sposób lub miara czynności.

Od rzeczownika *спосіб* (спосиб), w połączeniach z czasownikami akcjonalnymi:

III.1. [...] *межде нима сут особы, які в особливий спосіб оповіли і описали свої спомины з пережытя, также трагедии од окупації до демокрації* (А. Барна); *Назва Лемко повстала на початку ХХ столітя і то в барз звичайний спосіб*, бо лем од єдного слова, яке Лемкы дост часто ужывають, а єст то слово „ЛЕМ”, што значыт „тільки” (А. Барна).

5. Składnik identyfikacyjny predykatu stanu, nazywający część podmiotu stanu, której stan bezpośrednio dotyczy (rzeczownik izosemiczny):

II.1. *Віркі студено в руки* [...] (П. Мусянка); *При тым вышиткым Собко Тришка / Змерз в ноги*, як біда (І. Русенко).

Przy czasownikach kauzacji stanu:

III.1. *Сніговиця [...] Сто шпильками / Коле в щічки* (І. Головчак); *Зима, зима, щыпавиця, / щыпле в носик, щыпле в лиця* (П. Мусянка).

6. Instrumentywn.

W połączeniach z czasownikami:

III.1. *З натуральных продуктів поживных давно в горах знаны были лем здорова вода і в ній рыбы, а в лісах ріжна звірина зімана в сидла* (А. Барна); *Закутого в кайданкы одвезено до арешту в Горлицях* (А. Барна); *Пан – властитель земель, лісів і люди міг селянів продавати і купувати як звірину, міг закувати їх в кайданы і всаджати до своїх темных льохів, без шлідства і суду* (А. Барна).

7. Obiekt-deliberat.

W połączeniach z rzeczownikami:

III.2. *Племена тоты в тамтых часах в барз малій степені ріжнились межде собом бесідом, звичаями і віруваннями в божків*, якими товды были: Сонце, Місяц, Перун, блискавиці і інчы явиска натуры (А. Барна).

8. Obiekt posesywny przy czasowniku kauzacji:

III.1. *Такы зміны заходили для того, же в жыттю каждой родини творили ся невеликы зміны, а особливо з потреби забезпечення люди в продукты рільництва, в зерно і ярины, а также в одеж і обуця* (А. Барна); *Мицны і вытревалы мусіли быти руки женицын, коли треба было на гладжельницях выгладити парудесят, або і соток горсти лєну в залежности од чыслєнности родин, жебы забезпечити каждую родину в полотно* (А. Барна).

9. Fazowe znaczenie stanu subiektu.

W składzie predykatu w połączeniach z czasownikami fazowymi:

II.2. *Тым разам австриякы впаі в засідку рускых, як то бывало в інчых прыпадках, же часта войска російскы впадаі в засідкы в боях на багнеты, якых австриякы барз ся стерегли і уникаі (А. Барна); По выселінях люди на Схід і Захід каплиця пападала в руіну (А. Барна).*

W składzie predykatu w połączeniach z czasownikami kauzatywno-fazowymi:

II.2. *В повертаючій дарозі Татары нищылі вишытко, а молодых люди браі в **ясыр (неволю)** (А. Барна); По розпаді той монархіі в першій сьвітовай вйні в найбарже некорыстній сітуацыі нашіі ся Лемкы в чыслі около 140 тысяч населеня, котре з підданьства антыславянської державы впаі в **підданьство** санацийно-ендецкой державы польской, де далшы папувалі папы, шляхта і клир (А. Барна).*

10. Kryterium porównania.

Z formami stopnia wyższego przymiotników:

III.3. *[...] північна сторона была біднійша в **товары земны – зерно, дуган, скору, одеж і ріжну осьвіту** потрібну до сельского жытя. Зато стороны тоты были богатышы в **дерево** (А. Барна).*

11. Kauzacja scalenia:

II.2 [...] *роботы при лєні мусілі быти ручны, а в тым торганя чыстых стебел лєну без травы і буряну і вязаных в **малы вязанкы** званы горстями (А. Барна); На стацыі чекают на нас воякы з талергофского табору і уставляют нас в **ряды** (Т. Курилло / П. Трохановскій); Дійдут до літ новых, / получают ся в **пары** (І. Горошак); Повязаны снопы жытні на полі укладано в **спецыяльны штырьокутны стіжки** на деревяных коликах (А. Барна).*

12. Transgresyw (rezultat kauzacji przemiany), z odpowiednim czasownikiem:

II.2. *В часі дня і ночы в горячій і студеній воді – змінній температури воды – полотно вовняне зміняло ся в **грубе і густе сукно** (А. Барна).*

13. Fazowa modyfikacja charakterystyki subiektu według przynależności do społecznie ważnej kategorii.

W przykładzie w konstrukcji z czasownikiem kauzatywnym:

II.2. *Собор Святого Синоду Православной Церкви возвеличил священно-мученика Максима в **ряды Святых** Православной Церкви (А. Барна).*

A. Syntaktemy luźne

1. Dyrektyw – składnik ze znaczeniem orientacji przestrzennej ruchu (rzeczownik izosemiczny).

W połączeniach z czasownikami przemieszczania się:

III.1. Сховало ся сонечко **за гору** [...] (П. Мусянка); [...] в разі нападу на них, то вистарчало перейти пару кроків **за границю** і были на нейтральным краю в Австрії (А. Барна); [...] они втікали де попало, найчастіше **за границю** на Угрі [...] (А. Барна).

2. Temporatyw (odstęp w czasie pomiędzy sytuacjami).

W składzie predykatu:

II.2. Старіше люде з той події предвиджували, же по таких маневрах войсковых для тых околищ нич доброго не выникне, што сполнило ся **за неполний рік** (А. Барна).

Jako składnik dodany (okolicznik, sytuatyw) w modelach zdaniowych różnych typów:

II.4. **За хвильку** кінчыт ся фільм (П. Мусянка); [...] **за кілька дні, або тижни** треба было іти на кермеш до іншого села (А. Барна); **За хвилю** трафил на голову непритомного Василя (В. Копча).

B. Syntaktemy uwarunkowane składniowo

1. Składnik kauzatywny, rzeczownik abstrakcyjny, nieizosemiczny oznaczający przyczynę lub podstawę czynności.

Jako polipredykatywny komplikator zdania:

II.4. – Скыглы, скыглы! – голосно прагнут гуси подякувати **за таку послугу** (П. Мусянка); Вандривники подякували **за гостину** і пішли в дальшу дорогу (Байкы); **За новы видання** наші Землякы і їх потомкы будут вдячны (А. Барна); Складам сердечне подякування Юркови Стариньському **за поміч** в материялах до той книжки, в тым также **за выкорыстаня** фотографій одежы, нарядя і інчых зборів архівальных Ансамблю Пісні і Танця Кычера в Лігници (А. Барна); На тым закінчыню была пісна гостина з подякуваннями для газдыні і газды за клопоты през долги зимовы вечеры, **за выпожычыня** хыж і їх **осьвітляня** лямпами і **огріваня** (А. Барна); І так старшому брату **за непослух** вітиця Біда ся трафила (Байкы); Од першого рока окупації німецкой о. Юрій Павлишын был перешлідуваний і вязнений през гестано **за русиньске походжыня** (А. Барна).

2. Втórnie орzekана цеха в ауторызованей конструкції однесения до класы луб квалітатывней.

Z czasownikami *уважати, рахувати, трактувати*:

П.4. [...] давний мешканець середньої Лемковини, якого можна *уважати за „Лемка з діда прадіда”* (А. Барна); [Роман Рейнфусс] *за Лемків* рахує вишитих Русинів жыючих в Польщы і на Словації (А. Барна); Сельске суспільство николи не *уважало збійників за преступників*, але *уважало їх за своїх оборонців* пред панами гнобителями. *Уважало їх также за мстителів* за вишиткы людскы кривды (А. Барна); По десятиох роках в Мушыні в 1668 р. засуджено на *смерт* Івана Федорчака з Климківкы през стятя головы, што было *узнаване за найлекшу смерт* человека (А. Барна); ВАСИЛЬ: Вы мя, мамо, *за пняного* уважате, ци што? (П. Стефановскій); Од початку, а особливо по 1918 *одчувано дальшу і велику ізоляцію, одділяня і польонізуваня*, котре *допрывадило населеня лемківске до найвыжшой крайности*, яку сьміло можна *узнати за вымушений сепаратизм* (А. Барна); *За найбарже выгідний і відповідний час* на заручыны і весіля на селах *уважаю сезон зимовий в тзв. мясницях медже сьвятами різдвяныма а Великым постом* (А. Барна); В давніишых часах серед населеня русиньско-лемківского *за найліпших музыкантів-гудаків* *уважаю Циганів* (А. Барна); [...] *правдоподобно потрактувано їх за шпьонів* (А. Барна); [...] Німці *злостили ся і уважали такы бунты за „саботаж”* (А. Барна).

3. Predykatywna charakterystyka osoby nazwanej biernikiem bezprzyimkowym w stosunku do drugiej nazwanej w zdaniu osoby ze względu na relację rodzinną lub społeczną.

W połączeniach z autoryzującym czasownikiem *мати*:

П.4. – *Што за бідак, – злостил ся богач, не могучы стерпіти, же когоси такого має за сусіда* (Байкы).

W połączeniach z czasownikami kauzatywnymi:

П.4. – *Знаете, я мам лем єдну дівку і рад бым Митрови дати єй за жену!* (Байкы); В Михалові не было школы, та так Михал, як і його колеги не пішли в вересни далі ся вчыти, лем сами бавили ся в школу, хоц не мали книжок. Михала выбрали *за учителя* (В. Дзядик); Взял сой Клим *за сватача* Максима (Бесіда).

4. Nazwa czynności w modyfikacji fazowej.

W składzie predykatu, z czasownikami fazowymi *брати ся – взяти ся*:

П.2. Пізнійше племена брали ся *за пастырство і хованя* овец і худобы (А. Барна); І вишиткы взяли ся докладні *за презераня* кутив (Байкы); Жебы взяти ся *за гладжыня* лєну на гладжельницях треба было горсти лєну добрі підсушыти (А. Барна).

5. Przedmiot wymiany.

W nagłówku:

I. *За два яйця* коня (Байкы).

W połączeniach z czasownikami:

III.1. До выміны торгової з земель карпатських належали уці, кози і худоба, найчастіше **за ріжні продукты** рільництва з полудня: **зерно, дуган, патычкы, одеж, скору і інчы товары** (А. Барна); 3 людських переказів знаме, же в роках 1788–1827 дороги з полудня на північ: Бардейов – Горлиці през Конечну, Гладышів, Магуру, а также Бардейов – Змигорід през Граб – Крампу і напевно і інчы дороги были ремонтуваны **за зерно і хліб** (А. Барна); [...] **за зерно і хліб** побудувано з полудня на північ дороги „цисаркы” (А. Барна); [...] пізнійше доступ до лісів был можливий лем за оплатом, або **за одробок** (А. Барна); [...] одтамаль можна было привезти зароблене зерно, яким платили **за роботу** (А. Барна); Коли бракувало грошы на дорогу і агента, то декотры іхали **за пожычаны грошы**, на одробок в Америці (А. Барна).

W połączeniach z rzeczownikami (dewerbatywami):

III.2. Были то часы коли медже населеньом з півночы а населеньом з полудня істніла велика і незмінна потреба торгівлі вишиткыма товарами і продуктами, якы были потрібны для каждого газды і газдыні до газдівкы і вишиткого, а также вишиткого, што было до проданя або выміны товару **за товар** (А. Барна).

6. Zastępowany przedmiot, osoba lub pojęcie.

W połączeniach z czasownikami akcjonalnymi:

III.1. – Но дорозі до молодой, до шлюбу і зо шлюбу на дорогах трафляли ся запоры на выкуп п. молодой, якы **за молодого** полнили дружбове (А. Барна).

7. Finityw – oznaczenie celu czynności.

W połączeniach z czasownikami:

III.1. Нам лемкам предовишиткым потребны сут книжки и наука, тогды будеме знати, як бороти ся **за наши народны права и социальну свободу** (П. Стефановскій).

W połączeniach z rzeczownikami:

III.2. Тота страта двох хоробрых партизантів – борців **за свободу** позволила окупантам на більший терор і арешты в Яслі [...] (А. Барна); Русинів высылали до утримуваня порядків, глушыня бунтів хлопских, также русиньских і воюваня **за цисаря** з французами і італіянями (А. Барна).

8. Rubrykatyw.

W połączeniach z rzeczownikami:

III.2. Нашлідством і прикладом того єст „Святий Оген”, які в Єрусалимі в ден Воскресеня Христового **за латиньским стильом** „не сходит” на вірных, зато што рока „сходит” в часі свят **за календарьом юлияньским** (А. Барна).

C. Syntaktemy związane

1. Obiekt czynności.

W połączeniach z czasownikami ze znaczeniem chwytania:

III.1. Няньо взяли го **за руку** (Байкы); Хватил газда **за чепігы** (Байкы); [...] королева [...] зо щесьця обняла мужа **за шыю** і поцілувала (Байкы).

2. Obiekt czynności socjalnych lub etycznych.

W połączeniach z czasownikami:

III.1. В тым тематі найбарже рахувала ся справа материяльна новой родины, жебы оженили сына якнайліпше, жебы невіста внесла до газдівкы порядне віно (посаг), а если іде о дівку, жебы ю выдати **за богатого і доброго газду** (А. Барна).

З(О) + BIERNIK

B. Syntaktemy uwarunkowane składniowo

1. Aproksymatyw – przybliżona miara charakterystyki ilościowej (liczby jednostek) przedmiotów, okresów czasu.

Jako składnik dodany (okolicznik) w modelach zdaniowych różnych typów; w przykładzie: aproksymatyw temporatywny:

II.3. Стояло там колиси войско польске, **зо два тыжні** (В. Полянській).

НА + BIERNIK

A. Syntaktemy luźne

1. Dyrektyw – składnik oznaczający punkt końcowy lub kierunek ruchu, przemieszczenia lub innej czynności ukierunkowanej (w użyciach niemetaforycznych rzeczowniki izosemiczne):

W nagłówkach:

I. **На сцену** життя (Бесіда).

W połączeniach z czasownikami czynności ukierunkowanej:

III.1. – Іду, мамо, іду! одповіла Павлина і вылетіла **на двір** (П. Мурянка); А на весну [...] пустиме **на двір** (П. Мурянка); [...] дідо [...] **на сані** кладе дырва (П. Мурянка); Улька [...] летит до няня **на коліна** (П. Мурянка); Учитель попровадил нас **на вельку гору** (П. Мурянка); – Підеме **на Горошаків Горбок** (П. Мурянка); [Петрусь] Пішол з няньом **на луку** (П. Мурянка); Його вершы отворили мя **на підсвідомий простір** мойой душы (О. Дуць-Файфер).

W połączeniach z rzeczownikami z takim znaczeniem:

III.2. *Рівне піл віка тому злочасна Акция „Вісла” прорізала на піл нашу історію, довершаючи страшиного знищіння Лемковини, яке зачате остало пару років скорше виселеннями **на Україну** (О. Дущь-Файфер); [...] населення лемківське в роках 1944–1947 остало одтяте од своїх рідних корени през пересеління **на Схід** і вигнання **на Захід**, без жадного остереженья (А. Барна); [...] неє в нім справ найважійших о переселінях і виселінях люди в роках 1940–1947 р. **на схід, захід і північ** (А. Барна); Єсли до того додаме іщы влучыня ся до помочы нашым „сусідам” великого „брата” в ослабліню нашої вільности, свободы і незалежности лемківської, през вербунок хлопців до совітского войска, агітацію до переселення ся люди **на Схід**, навет під примусом, то переконаме ся, хто так направду помагал лемківському населеню в його ріжних трагедиях (А. Барна).*

2. Temporatyw 1 – składnik ze znaczeniem stanu, do początku którego odniesiony jest predykat.

Jako składnik dodany (okolicznik) w modelach zdaniowych różnych typów:

II.3. ***На весну** вироснут ти новы листкы (П. Муриянка); А **на весну** [...] пустиме на двір (П. Муриянка); **На яр** яворам виросне листя (П. Муриянка).*

3. Temporatyw 2 – składnik ze znaczeniem odcinka czasu, w obrębie którego trwa czynność lub stan.

Jako składnik dodany (okolicznik) w modelach zdaniowych różnych typów:

II.3. ***На закінчіння** выступу вишиткы люде сьпівають „Лемковини” наше „Многая літа” (П. Муриянка).*

4. Temporatyw 3 – odcinek czasu, w którego granice skierowane są rezultaty czynności.

Jako składnik dodany (okolicznik) w modelach zdaniowych różnych typów:

II.3. *[...] **лаздове** [...] **кромпелі** призначыли до ідла **на зиму** (Л. Сук); [...] його пан підписал з володарйом ворожой державы мир **на вічність** (Байкы).*

5. Destynatyw 1 – cel czynności wyrażony rzeczownikiem abstrakcyjnym ze znaczeniem działalności albo ocenianego rezultatu.

Jako polipredykatywny komplikator zdania, w ramach połączenia werbalnego:

II.4. *[...] **війт** [...] **приїзджал на контролю** до села (Л. Сук).*

6. Destynatyw 2 – składnik nazywający osobę lub przedmiot, dla którego przeznaczony jest przedmiot lub czynność (rzeczownik izosemiczny).

Subiekt charakterystyki predykatywnej:

II.1. ***Гнеска на полуденок** печена качка (П. Муриянка).*

W funkcji predykatu:

II.2. *Барвінок* – **на вінок** (П. Муриянка).

W połączeniach z rzeczownikami:

III.2. *А то скринка* **на листы** (П. Муриянка); *Они ти дадут пінязі* **на стерео** (П. Муриянка); [...] *внет брачне квасниці* **на щавійову поливку** (П. Муриянка); *Велика стайня з царками* **на телятка і ягнятка**, з підношенима дылями над резервуаром **на гнояницю**. *Обшырне боіско, плянтро, причолок* **на сіно, конич і отаву**, *пелевен* **на полову і пошилід** (Л. Сук).

7. Destynatyw 3 – składnik ze znaczeniem przypisywania osobie imienia własnego; syntaktem ograniczony leksykalnie do rzeczownika *імено, імя*.

W połączeniu z czasownikami *дати, мати*:

III.1. **На імено** дали хлопцю *Митро* (Байкы); *Нихто юж не памятал, як мал по правді* **на імено** (Байкы).

8. Finityw – składnik ze znaczeniem celu czynności, rzeczownik abstrakcyjny (nieizosemiczny) lub przedmiotowy (izosemiczny), eliptycznie oznaczający czynność lub zdarzenie.

W nagłówkach:

I. **На многы і благы літа!** (Бесіда).

W połączeniach z czasownikami:

III.1. [...] *де-с способил свою душу* **на сьпів птахів, на шум лісів, на красоту царин, лук, біліючых весном садів** (Л. Сук); *Демко іде* **на оконі** (П. Муриянка); *Няньо з мамом іхают* **на вчасы** до Усткы (П. Муриянка); *Іде* [...] *вызберана як* **на балъ** (П. Муриянка); *Підеме* **на выступ** «Лемковины»! (П. Муриянка); *Піду з вами до Полян* **на весіля** (П. Муриянка); *Не мають ани* **на лизака**, бо остатні пінязі выдали **на кіно** (П. Муриянка); *А что* **на вечерю?** (П. Муриянка); *Разом з двоюрідным братом Славком ходят* **на далекы прогульки** (П. Муриянка); *Пані Гонзалез, нич зачала ілюструвати байкы, барз дуже часу посьватила* **на пізнавання** лемківской культуры (Ю. Старинскій).

W połączeniach z rzeczownikami:

III.2. *Маме більше часу* **на забаву** (П. Муриянка).

Także ze znaczeniem temporalno-celowym; w połączeniach z czasownikami:

III.1. *Хто де выжджат* **на вакації?** (П. Муриянка).

9. Deliberatyw – składnik ze znaczeniem treści myśli, mowy i jej wytworów.

W tytułach, nagłówkach:

На гріб Нестора (М. Собин).

W połączeniach z rzeczownikami:

III.2. *Уважаю, же власні в тых справах вартат підняти розважання* **на темы**, *якы належыт ся представити чытательови так, як было*

направду (А. Барна); З розпознання виданих дотепер різних публікацій **на теми лемківські** можна дійти до внеску, же численні попередники займали ся нашою історією дост дуже, але не дост докладні (А. Барна).

B. Syntaktemy uwarunkowane składniowo

1. Potensyw – składnik oznaczający potencjalny stan przy wyrazie pomocniczym ze znaczeniem fazowym:
П.2. [...] **зберат ся ій на плач** (П. Мусянка).
2. Kauzator reakcji – składnik oznaczający czynność, zdarzenie, zjawisko, na które reakcją jest czynność subiekta (ruchowa lub mowna).
Polipredykatywny komplikator zdania:
П.4. **На вертяче каждого, при каждой нагоде, повторяюче ся зьвіданя** – Чом? Яким правом мя (нас) выгнали? – чуло ся просту, остру одповід: [...] (Л. Сук).
3. Kryterium kwalifikacji lub oceny (tu: rzeczownik izosemiczny).
Jako składnik rozszerzający model zdaniowy:
П.3. Она **на Романа** коротка (П. Мусянка).
4. Nazwa klasy (cecha predykatywna), do której odnoszony jest subiekt, jako wynik procesu, z czasownikiem *вырости*:
П.2. [...] **обох сынів Трохановских – Петро і його старший брат Ярослав** *выросло* **на передовых лемківских патріотів** нашого часу (О. Дуць-Файфер).
5. Składnik mediatywno-dystrybutywny ze znaczeniem sposobu czynności, a jednocześnie części będących rezultatem podziału (rzeczownik nie-izosemiczny).
Składnik rozszerzający model zdaniowy (sytuatyw):
П.3. Мусят *ходити* **на дві зміны** (П. Мусянка).
6. Kauzator przy czasowniku modalno-finitywnym (tu: rzeczownik izosemiczny w użyciu eliptycznym):
П.4. Чекали сме **на тету Сандру** (Л. Сук); [Мериндя] *Жде* **на тебе** (П. Мусянка).

C. Syntaktemy związane

1. Obiekt kauzacji.
W połączeniach z czasownikami z ogólnym znaczeniem kauzacji:
П.1. [...] **на нас** [...] *мал тот „знак” нагнати боязнь, страх* (Л. Сук);
[...] *стресы* **на живину** діют так само жлі як і **на люди** (Л. Сук).

2. Dystryбутyw (części rozdzielanej całości).

W połączeniach z czasownikami oznaczającymi rozdzielanie:

III.1. *Деревяний корець розлетівся **на дрібні кавальчыкы*** (Байкы).

W połączeniach z rzeczownikami z takim samym znaczeniem:

III.2. *В тамтых окупаційных часах населеня лемківське піддане было добровільному, але рівночасно примусовому поділови **на ріжны групы-опции: лемківську, русиньську, українську, польську і нияку**, котры то поділы остали до гнешніх часів* (А. Барна).

НАД + BIERNIK

A. Syntaktemy luźne

1. Dyrektyw – składnik oznaczający punkt końcowy lub kierunek przemieszczenia.

W połączeniach z czasownikami ruchu:

III.1. *Роман і Демко ідут **над ріку*** (П. Мусянка); *Ігор іде зо сокыром **над ріку*** (П. Мусянка); *Враз з тым як Славяне пришли **над Одру**, тамтышні племена Венетів зачали підлігати славізації* (Я. Ворґач).

О + BIERNIK

A. Syntaktemy luźne

1. Temporatyw – oznacza okres czasu, po którym coś nastąpi, a którego początek wyznacza nazwany w kontekście moment czasowy lub moment mówienia.

Jako składnik dodany (okolicznik) w modelach zdaniowych różnych typów:

II.3. ***О два тыжні**, перед самом Велиим [...] котятко [...] раптом деси ся поділо* (Лемківська Ластівочка); [...] ***о два рокы** пришоу на сьвіт Миколай [...]* (М. Ковач); – *Ілько! **О два тыжні** іду до Амерыкы* (Е. Кубек).

B. Syntaktemy uwarunkowane składniowo

1. Kauzator-deliberat – składnik oznaczający treść i powód stanu emocjonalnego (tu: rzeczownik nieizosemiczny).

W połączeniach z czasownikami ‘troski’:

III.1. *Він ся наперед боїт **о гусятка*** (П. Мусянка).

2. Obiekt-kauzator przy czasowniku modalno-finitywnym (rzeczownik nieizosemiczny).

W połączeniach z czasownikami 'osiągania':

III.1. *Аж ту од горы Рунок пришол человек просити бачу о поміч* (П. Муриянка); *Вшыткы нашиы выгнанці зьвідуют ся о роботу і глядают можливости заробліня поживы* (Л. Сук).

3. Dymensyw – różnica ilościowa pomiędzy przedmiotami lub czynnościami stwierdzana przy porównaniu lub pomiarze.

W nagłówkach:

I. *О два тыжні пізнійше* (Л. Сук).

W połączeniach z czasownikami:

III.1. [...] *два календарі, греггорияньскій і юлияньскій [...] ріжнят ся межде собом о 13 дни* (А. Барна); także z imiesłowami: [...] *на конец декотрых під дозором стражників одставляно до славного Центрального Лягру Працы в Явожні, оддаленого о 20 км од Осьвенцімя* (А. Барна).

ПЕРЕД + BIERNIK

A. Syntaktemy luźne

1. Dyrektyw – składnik oznaczający orientację czynności ukierunkowanej.

W połączeniach z czasownikami:

III.1. [...] *треба [...] смортити перед себе* (П. Муриянка).

ПІД + BIERNIK

A. Syntaktemy luźne

1. Dyrektyw – składnik oznaczający orientację czynności ukierunkowanej.

W połączeniach z czasownikami ze znaczeniem ruchu lub czynności zorientowanej przestrzennie:

III.1. – *Гнеска підеме під гору Жджар* (П. Муриянка); *Газда приносил під стіл нарядя столярскы* (А. Барна).

2. Komitatyw – składnik oznaczający czynność (mowę, dźwięk), towarzyszący temu, co jest orzekane (rzeczownik nieizosemiczny).

Jako polipredykatywny komplikator zdania:

II.4. *Під звуки оркестры выходит на сцену хор* (П. Муриянка).

A. Syntaktemy luźne

1. Temporatyw (granica końcowa).
Jako rozszerzenie modelu zdaniowego (sytuatyw):
II.3. *В часі обробки каменя творили ся іскри, а з них повставав оген, який прислужыл ся човекови в його жытю, і служыт йому аж **по гнешній ден*** (А. Барна).
2. Finityw – nazwa przedmiotu jako celu ruchu (rzeczownik izosemiczny).
W nagłówkach:
I. **По щавіі** (П. Мусянка).
W połączeniach z czasownikami:
III.1. *Мама выслала Славка і Любку **по щавіі*** (П. Мусянка); [...] *Мірко ходит все **по хліб** до пекарні* (П. Мусянка); [...] *сват вытігал фляшку палюнки і просил домовників о порційку, **по яку** в підскаках пішла пришла п. молода* (А. Барна).

B. Syntaktemy uwarunkowane składniowo

1. Dymensyw (miara odległości poprzez nazwę końcowej granicy w przestrzeni), także w kompleksie *од* + dopełniacz ... *по* + biernik.
Predykat przy podmiocie mianownikowym:
II.2. [...] *болото **по коліна*** (А. Барна).
Jako rozszerzenie predykatu:
II.3. *Пізнійше в роках 991–993 о впливы в Карпатах старал ся князь Київскій Володимир Великій і по наїзді на Хорватів занял їх **по ріку Сан*** (А. Барна).
W grupach imiennych:
III.2. *В такій підступний спосіб Німці стали ся сусідами Польщы од півночы, заходу і полудня, од Прус, аж **по державу румуньску*** (А. Барна); *Знаменным было тото, што товды без моторизації, найчастійше піше ішли вірны з далеких сел од Милика на заході **по Тыляву** на сході* [...] (А. Барна).
2. Dystryбутyw – składnik (wyraz liczbowy) ze znaczeniem powtarzalności lub rozdzielania.
W składzie predykatu:
II.2. *З той причыны в 42 селах были **по дві**, а в Жыдівскым і Липівци **по три** церкви* (А. Барна).
W modyfikacji modalnej:
II.2. *До колеса потрібны сут: голова (дзвін), 4 багра (на обруч) 8 спиц (шпрыхы) **по дві** до каждого багра* [...] (А. Барна).

W połączeniach z czasownikami:

III.1. *На особисты потреби каждой родині дали **по 49 рубли*** (А. Барна).

W połączeniach z rzeczownikami:

III.2. *На ей утриманя вызначыл од пїлданых річну оплату **по кірци** вівса для священника* (А. Барна); *До каждой з тых части были спеціальны присьпівки весільны **по парудесят** до каждой* (А. Барна).

ПОЗА + BIERNIK

A. Syntaktemy luźne

1. Dyrektyw – składnik oznaczający orientację przestrzenną czynności ukierunkowanej.

W połączeniach z czasownikami ruchu lub czynności zorientowanej przestrzennie:

III.1. *Добрі ся стаю, же така пляма вышла **поза кулісы** повітової рады* (Бесіда).

2. Dymensyw – oznaczenie odległości.

W składzie predykatu, w połączeniu z czasownikiem relacyjnym:

II.2. *Сивы баюсы сігают му **поза бороду*** (П. Мурянка).

ПРЕД + BIERNIK

A. Syntaktemy luźne

1. Dyrektyw – składnik oznaczający orientację przestrzenną czynności ukierunkowanej.

W połączeniach z czasownikami ruchu lub czynności zorientowanej przestrzennie:

III.1. *Теофіль, кед лем верне зо школы, сідат **перед телевизор*** (П. Мурянка); *Заїхал **перед корчму** і дал коням сіна* (Байкы).

ПРЕЗ + BIERNIK

A. Syntaktemy luźne

1. Temporatyw (czas trwania).

Jako składnik dodatkowy modelu zdaniowego:

II.3. [...] *не мали сме можливости **през 43 рокы** плеканя своей культуры, языка і достоменности* (П. Ханас); *Початковы племена в своїм жытю занимали ся збераньом овочів лісовых і земных поданых выще, а также*

полюваньом на звівирину і то **през долги столітя** (А. Барна); *Перишы* мешканці гір з початку мусли занимати ся пастырством, стрілецтвом з луків, рыбарством **през кілька перишых віків** (А. Барна); Товды населеня русинське, а в тым і лемківське **през 146 років** жыло в границях державы австро-мадярской (А. Барна); Чыста вода і сонце **през два тыжні** причыняли ся до натурального біліня полотна (А. Барна); В хыжах видно лем замерзнены выгляди, котры нераз не одмерзали **през цілу зиму** (А. Барна).

2. Kauzator – składnik ze znaczeniem czynnika wpływającego na to, co wyraża główny związek predykatywny.

Jako polipredykatywny komplikator zdania:

II.4. **През брак тых справ** наша істория не єст полна (А. Барна); Зложило ся, же я не історик, ани не етнограф, лем тот, што од молодых років старал ся познати і познал Лемковину [...] і **през тото** постановил єм заняти ся країном. яка лежыт по північній стороні гір карпатських і єст нашою рідною Лемковиною (А. Барна); Тото східне християнство [...] было одтамале міцно перешлідуване і выпыхане **през впливы культур західніх** од IX столітя, найбарже **през впливы німецькы** (А. Барна).

3. Tranzytyw (trasa ruchu).

W połączeniach z czasownikami ruchu:

III.1. В першым побідительным поході на захід орды татарскы во східніх Карпатах розділили ся на дві групы, з яких єдна пішла **през землі мадярскы** на Балканы, а друга північню стороною **през Перемишль і Краків** в 1241 р. дішла аж під Лігницю (А. Барна); Од сходу **през цілу Лемковину** переходит час приготовляня ся до робіт на полях (А. Барна); Колиси давнійше дым зо шпаргета і пеца стелил ся по поді хыжы і выходил **през кычкы і інчы діры** на верх каждого дому, або дверями і выглядами ізбы (А. Барна); Ци тя **през тужливы** / Харон **озера** везе (Я. Кохановскій / П. Мусянка).

4. Tranzytyw (przeszkoda w przemieszczeniu).

Subjekt lokatywny w zdaniu egzystencjalnym:

II.1. [...] **през гірскы верхы** на цілій должыні Карпат од початку істніли прегыбы – просмыкы гірскы (А. Барна).

Składnik dodany modelu zdaniowego (sytuatyw):

II.3. Зато стороны тоты были богатышы в дерево, але того **през горы** не можна было ани перенести, ани перевезти (А. Барна).

5. Agens w modyfikacji biernej:

II.4. Найнижшы просмыкы в Лупкові і Дуклянській в Барвінку были дост часто выкорыстуваны **през ріжны войска** [...] (А. Барна); Зараз

по роботах в поли каждая газдыня і діти занимали ся полотном, яке в зимі уткали сами, або уткане **през сельских ткачів або ткачкы** (А. Барна); Доходило до самовільного розберання маєтків паньских в тым земель і лісів **през бідне населеня** (А. Барна); До представленных тягарів, які были наложены на селян **през краківського єпископа**, дочинити треба іщы єден – спосіб урядуваня мушыньского старосты (Я. Воргач); Приміром того можут быти осягнены **през нашу докторантку магістерия**: [...] (Я. Воргач); Єдным з варунків поставлених **през дирекцію** школы было забезпечення учителя того языка (М. Русинко).

6. Mediatyw 1, przy czasownikach ze znaczeniem pobierania informacji – nazwa przedmiotu lub osoby, która służy jako środek odbioru lub przekazu.

W połączeniach z czasownikami:

III.1. Кед єден молодий Американец, з походжыня Карпато-Русин, спомнул, же треба бы было о Русинах дати інформацію і **през світову компютерову інформаційну сіт**, рідко хто подумал, же поводжыня буде вельке (Бесіда).

7. Mediatyw 2 – przedmiot lub pojęcie jako środek, sposób wyrażenia, realizacji czegoś.

Jako polipredykatywny komplikator modelu zdaniowego:

II.4. Не хцу **през тото** речы, же не ма дару бесіды, нияк ні (П. Трохановскій); Єсли до того додаме іщы влучыня ся до помочы нашым „сусідам” великого „брата” в ослаблїню нашої вільности, свободы і незалежности лемківской, **през вербунок хлопців до совітского войска, агітацію до переселяня ся люди на Схід**, навет під примусом, то переконаме ся, хто так наравду помагал лемківському населеню в його ріжных трагедиях (А. Барна); [...] по судовій розправі в Мушыні в 1653 р. выдано вирок смерти **през чвертуваня** збійника Романа з Крижівкы (А. Барна); По десятиох роках в Мушыні в 1668 р. засуджено на смерть Івана Федорчака з Климківкы **през стятя головы** (А. Барна); 3 соломы леныной власным способом **през рошыня, гладжыня, чесаня, пряджыня і тканя** ниток леныных отримувано полотно леныне і пачісне, а также обрусы і килимыкы. Літом выткане полотно леныне білено при помочы воды з потока і сонця **през прысканя і сушыня** в часі кількох тыжни (А. Барна).

B. Syntaktemy związane

1. Obiekt posesywny (przy czasowniku *zastupliowati*, oznaczającym kausację zmiany przedmiotu własności):

III.1. Для західных міسیونерів найбільшом переешкодом была староцерковна кирилиця, яку впровадили св. Кирил і Мефодий. Была она часто **заступлювана през популярнішу товды латинку** (А. Барна).

ПРО + BIERNIK

A. Syntaktemy luźne

1. Deliberatyw.

W nagłówkach:

I. **Про нас** (Бесіда); **Про наши початки** (О. Вуге).

W połączeniach z czasownikami:

III.1. [...] **вишиты** зачали **бесідувати** лем **про войну** (Б. Горбаль); **Про мене можете радити** о чом **хцете** (П. Стефановскій).

W połączeniach z rzeczownikami:

III.2. **На наступне** [...] **письмо** **Стоваришыня** „Руска Бурса” до **староства**, **про безпреторгове** [...] **проданя** **маєтку** **бурсы**, **пришла** цілком інча як **сподівана** **одповід** **Горлицького Старосты** (О. Дуць-Файфер).

ЧЕРЕЗ + BIERNIK

A. Syntaktemy luźne

1. Tranzytyw 1 – trasa przemieszczenia.

W połączeniach z czasownikami ruchu:

III.1. **Было то дост далеко** – **понад 200 км.** **і по двох днях** **через міста: Наход, Трутнов, Іцін, Млада Болеслав** **дішли** **мы** до **ліса** к\Мельника під **Прагом** (А. Барна); **Коли наприкінці Ропиці Руской** **скрутите** з **дороги** **што веде** **через Конечну** до **Бардийова** [...] **найдете** **ся** на **дорозі** до **Бортного** (В. Грабан); **Петро** **подякувал** **старцяови** **і полетіл** **што сил** **через ліс** (Байкы).

W połączeniach z rzeczownikami:

III.2. **Як будували міст** **через ріку**, **то серед тых**, **што будували**, **был** **і няньо** (П. Кирпан).

2. Tranzytyw 2 – przeszkoda na trasie ruchu lub obiekt na linii percepcji.

W połączeniach z czasownikami ruchu:

III.1. **За дверями з вікном** / **є дранчастий пліт** / **в котрым ніт отверанкы** / **через котрий** **скачу** **другій рік** (П. Мурянка); **Та** **через няньовых вартowników** **нихто** **ся** **бы** **ту** **не дистал** (Байкы).

W połączeniach z czasownikami percepcji:

III.1. **Біда** **смотрит** **через вигляд** (І. Русенко); **Обіч себе** / **а може** **напротив** / **через плота** **гребін** / **святині** **Христовы** **дві** (П. Мурянка); **Через мое вікно** **в дверях** / **(котре є вікнодверями)** / **видно** **єден дах** / **з осмома** **коминами** (П. Мурянка); **Сонечний цар**, **котрий** **через хмары** **виділ** **вишитко**, **што** **ся** **стало** **на землі**, **не міг** **ся** **юж долише** **призерати**, **як** **ображают** **невинне дівчатко** (Байкы).

3. Temporatyw (czas trwania).

Jako składnik dodany modelu zdaniowego:

II.3. [Барвінок] *Буде квитнул [...] **через ціле літо** (П. Мурянка); **Через хвилю** потягли пару разів з файки, погладили чорны баюсы (Т. Кузяк); [...] няньо **через довгы роки** тяжко зараблял в гамерицкых „майнах” (С. Мадзелян).*

4. Agens w modyfikacji biernej.

W połączeniach z imiesłowami biernymi:

II.4. *Лемковину репрезентувал Мужескій Камеральний Церковний Хор „Кринос”, ведений **через Ярослава Грыча** (Бесіда); Ёй няньо был громадскым писарьом, барз шануваным **через селян** (П. Трохановскій); То репродукції автентичных листів з Талергофу, ручных витворів роблених **через вязнів** (Бесіда).*

W połączeniach z rzeczownikami (dewerbatywami):

III.2. *Такой зараз довідал ём ся, же во вчешніх головных Відомостях TV (не слухал, не обзэрал ём, бо-м ся выбэрал на Ватру) бубнілі о замірі одкрытя **через Лемків** Памятника Акції „Вісла” і о протесті протів тому замірові лігницькых комбатантів (П. Трохановскій).*

5. Mediatyw 1, przy czasownikach ze znaczeniem pobierania informacji – nazwa przedmiotu lub osoby, która służy jako środek odbioru lub przekazu.

W połączeniach z czasownikami:

III.1. *Свого часу обзэрал ём емітуваний **через TV Краків** документальний фільм о „фльориньскій республіці” (П. Трохановскій).*

6. Mediatyw 2 – przedmiot lub pojęcie jako środek, sposób wyrażenia, realizacji czegoś.

Jako polipredykatywny komplikator zdania:

II.4. – *Я мам такога птаха, котрый буде вам каждой нocy прикликувати ден, а **через тото** увільнит вас од выдатків і неприємности (Байкы); Цілі конкурсу: [...] – познаваня культуры Лемковины **через красу поетычного слова** (Бесіда).*

7. Kauzator – czynnik wpływający na to, o czym mowa w zdaniu.

Jako polipredykatywny komplikator zdania:

II.4. *Може бы **через тото** не збанкрутувало видавництво (Бесіда).*

NARZĘDNIK BEZPRZYIMKOWY

A. Syntaktemy luźne

1. Tranzytyw – składnik ze znaczeniem przestrzennym, oznaczający trasę ruchu (rzeczownik izosemiczny).

W funkcji nagłówka:

I. *Слідами важної річниці* (П. Трохановскій).

W połączeniach z czasownikami ruchu:

III.1. *Ішли мы долго хырбетами Яворины* (П. Муриянка); *Небом болотом / роками милями / диганям за вами* (П. Муриянка); [...] *а небом над тобом / хмары женут вітри* (П. Муриянка); *Днес уж не течеш / днес втічеш / розміряним корытцём* (П. Муриянка); *Горі путиком мокрым / піду гу осени* (П. Муриянка); *Муриянка з мурияночком / доріжком стежечком / серед свого світа / диганяют жытя* (П. Муриянка); *Быдлята / лінивы тугы быци / постукуючы / тягли горі выгоном віз* (П. Муриянка); *Де очы не зверну / де не піду / там тін твоіх верхів / іде моім слідом / небом захмареным тягне / спомины* (П. Муриянка); *І очы на вандры небом пішли / за паром летучых голубів* (П. Муриянка).

2. Temporatyw – oznaczenie okresu czasu.

Jako składnik dodany (okolicznik) w modelach zdaniowych różnych ty-pów:

II.3. *Літом кормит Лідка кролі смаковитом травом* (П. Муриянка); *Зимом дырва возил / літом снопы жытя / компери на осін* (П. Муриянка).

3. Zorientowana przestrzennie część przedmiotu.

Jako składnik dodany modelu zdaniowego:

II.3. *За верхнього єс в стіжку / од спеки і зливы / Гузерями догоры / колосьом долину* (П. Муриянка).

4. Instrument – składnik oznaczający narzędzie, środek czynności.

W funkcji nagłówka:

I. *Оком фоторепортера* (Голос Ватры).

W połączeniach z czasownikami akcjonalnymi:

III.1. *Як друком по кріжах* (П. Муриянка); *Як кутачом / з кута пеця / пером згартам / оген з серця* (П. Муриянка); *Нарысувала олувком поляну в лісі* (П. Муриянка); *Літом кормит Лідка кролі смаковитом травом* (П. Муриянка); *І не гарді цупкати черевічками* (П. Муриянка); [...] *сцена все іщы была заступлена куртином* (П. Муриянка); *Червеном кредком на задах мазнул / третю клясу* (П. Муриянка); [...] *тото само сонце / промінём тя бичує* (П. Муриянка).

W połączeniach z rzeczownikami oznaczającymi czynność:

III.2. – *А може быс нашол роботу мотыком, косом або лопатом...* (Л. Демян).

5. Mediatyw (sposób czynności, postrzegania, także przez porównanie).

W połączeniach z czasownikami:

III.1. *Волом влечу / свій волок* (П. Муриянка); *Другіраз уж / верес квітне / медовым квітём* (П. Муриянка); *То уж не клекотком / серце клехоче*

(П. Мурянка); *І вітерницьом* вискочыл / як куля / *порожнім дівчыском* / по долині гулят / і такої си грає (П. Мурянка); [...] *мати натура дала Ти силу / світ видіти кольорами* (Я. Зволинський).

B. Syntaktemy uwarunkowane składniowo

1. Predykat – składnik ze znaczeniem kwalifikatywnym (rzeczownik izosemiczny w znaczeniu pojęciowym):

П.2. [...] *дідо Юстин был югасом* (П. Мурянка); *Іздом* єм хтіл быти / Малорільний (П. Мурянка); [...] *про мене можеш быти і предтечом* (П. Мурянка); *Кед бым на псы зышол / был бым архітектором / Лемком* єм остал (П. Мурянка).

Predykat, nazwa cechy orzekanej wtórnie w konstrukcji z autoryzacją:

П.4. [...] *зовут мя поетом* (П. Мурянка); *Милом несподіванком* уважам стрічу з моім односельчаном (С. Мадзелян).

- Przy czasownikach nazywania rzeczownik dowolnej grupy kategoryalnie-semantycznej w *suppositio materialis*:

П.4. *Управляне поле селяне называють царином* (П. Мурянка); *Там будеш малым Хлопцьом, а по представліню малым Мірком* (П. Мурянка); *В нашым століттю емігрантів з Карпат, котры прибыли до ЗСА в великом числі, звано Русинами, Карпато-Русинами, аж і Росиянами* (Р. Льонго).

Predykat imienny wtórny przy głównym werbalnym:

П.4. *Кед гмру / а Ігор князьом* выросне (П. Мурянка); [...] *квитла будеш вічно / Лемковином / Команичко* (П. Мурянка).

2. Agens w modyfikacji biernej.

П.4. *В коміроціи забытий світом / З почесного місця / з самого мисника / «Голос Ватры» мя привитал* (П. Мурянка); *Травичко-команичко / єдна з милийонів / што єм тя взріл / на лучці ошаджений / смутком осени* (П. Мурянка).

3. Kauzator.

W połączeniach z czasownikami (w tym z imiesłowami):

П.4. [...] *набырміла тугом* душа як боден (П. Мурянка); *Світ весном натхнений / розспівал ся / зазеленіл* (П. Мурянка);

W przykładzie poniżej – rzeczowniki metonimicznie oznaczające czynności:

П.4. *Повечерявши поспут як забиты, бо каждый натруджений, вымучений сокыром, пилом* (Л. Демян).

C. Syntaktemy związane

1. Obiekt-instrument – środek czynności (rzeczownik izosemiczny – część podmiotu czynności, w szczególności część ciała):

III.1. Од весны до осени трепле своїма **листками** (П. Муryanка); [...] переберат **ногами** і махат **руками** (П. Муryanка); [...] мама [...] киват **головом** (П. Муryanка); Хвостик ма гад, та **ним** махат (П. Муryanка); Слуга [...] **бріхом** слухат (П. Муryanка); [...] сонечко [...] блиснуло **остатніма червенима променями** (П. Муryanка); Зачал **ручками** торгати траву (П. Муryanка); [...] учитель [...] водит **очами** по класі (П. Муryanка); [...] **самцём** голоду полном шептал / няню / нянюську / Істи (П. Муryanка).

2. Obiekt posesywny.

W połączeniach z czasownikami:

III.1. Для тя моя хыжка / як тріска / ани ся **ньом** не нажреш / ани не натішыш / вертай до біса (П. Муryanка).

3. Obiekt czynności.

W połączeniach z czasownikami:

III.1. Вітер крутит **великыма крыламі** (П. Муryanка).

4. Składnik obiektowo-ilościowy.

W połączeniach z czasownikami:

III.1. [...] черешенка ся осыпле / **квітём білым** (П. Муryanка).

Przy czasowniku ze znaczeniem napelnienia (rzeczownik izosemiczny):

III.1. Концертова саяя уж заполнила ся **людми** [...] (П. Муryanка).

3(O) + NARZĘDNIK

A. Syntaktemy luźne

1. Komitatyw 1 – składnik oznaczający czynność lub stan emocjonalny towarzyszący głównej czynności.

W nagłówkach:

I. **3 коментарьом** і без (Бесіда).

W didaskaliach:

I. **Марта (з розпуком)**: [...] (К. Алексович).

Jako polipredykatywny komplikator zdania:

II.4. [...] **одповідат** учитель і додає **з усміхом** [...] (П. Муryanка);

З плачом повідал: [...] (П. Муryanка); **І з том вістком** погнали домів

(П. Муryanка); **Заран** піде до школы **з червенима очами** (П. Муryanка);

З плачом повідал (П. Муryanка).

2. Komitatyw 2 – nazwa osoby lub przedmiotu towarzyszącego w roli subiektu lub obiektu czynności bądź stanu.

W nagłówkach:

I. **З нами** (Бесіда); **З течыньом Одры** (В. Полянський).

Яко складник dodany (okolicznik) w modelach zdaniowych różnych typów:
 II.3. *Марта з родичами і з братчыком* ідут до церкви (П. Муryanка);
Піду з вами до Полян на весіля (П. Муryanка); *Разом з двоюрідним братом Славком* ходят на далеке прогульки (П. Муryanка); [Петрусь] пішов з няньом на луку (П. Муryanка); – Я ся выберам з *старшим братом* на Захід, до Лігниці (П. Муryanка).

3. Komitatyw 3 – nazwa osoby, przedmiotu towarzyszącego, którego obecność lub brak charakteryzuje przedmiot bądź sytuację.

Яко складник dodany (okolicznik) w modelach zdaniowych różnych typów:
 II.3. *Ігор іде з сокыром* над ріку (П. Муryanка); *Ходит з слухавками* на ухах [...] (П. Муryanка); *Славко хватат цілы чубы до жмені і дре, нераз з коренями* (П. Муryanка); *Як будеш рвал з коріньом, то внет бракне квасниці на щавійову поливку* (П. Муryanка); *І што кус [діти] выбігают на сцену з вязанками квітя* (П. Муryanка).

W użyciu przywyrazowym:

III.2. *Выставлю сой хыжку / над потічком / Маленьку / тіцьку / лем з більшым* од саноцкога / *вікном* / *з оддільнымя дверями* (П. Муryanка); *І не прий ся / бо зіпрієш / Як Мусоргскій / з червеним носом* (П. Муryanка); [...] *пішли до сьвіта / в ешелонах з ванном* (П. Муryanка); – А які знате жывинкы з «ж»? (П. Муryanка).

B. Syntaktemy uwarunkowane składniowo

1. Subiekt-partner – współuczestnik czynności intersubiektywnej.

W połączeniach z czasownikami ze znaczeniem czynności wspólnej:

III.1. *Наступного дня стрітили ся з учителем* перед Домом Культуры (П. Муryanка); *Нянь з мамом* іхают на вчасы до Усткы (П. Муryanка); *Вітер ся з вітром* деси сварят (П. Муryanка); *А звуки плынут / плескают / черкотят / з вітром* ся дзіргают по ялицях (П. Муryanка); *В тым лемківскым млинци / Ты ся з Народом* повінчал / *Мученику* (П. Муryanка); *Єден попри другим / єс поскладал / обрізкы / з дерева што не так давно / з вітром* ся кохало (П. Муryanка).

C. Syntaktemy związane

1. Nazwa sytuacji przy czasowniku ze znaczeniem tempa lub wstrzymania jej realizacji (rzeczownik nieizosemiczny):

III.1. *Чекаме з полуденком* (П. Муryanка).

ЗА + NARZĘDNIK

A. Syntaktemy luźne

1. Lokatyw – oznaczenie miejsca.

W nagłówkach, tytułach:

I. *За горами, за лісами...* (Байкы); *За вельком водом* (Бесіда).

W funkcji podmiotu w zdaniu egzystencjalnym:

II.1. *За том гором – гора і за тамтом – гора* (П. Мурынка); *За гором* *тягли ся густы смерековы лісы, які робили цілу околицю хмарном і сіром* (Л. Демян).

Jako składnik dodany (okolicznik) w modelach zdaniowych różnych typów:

II.3. *Деси за пецом тихіцько свою мельодию зачынал грати польовий скверічок* (Байкы); *Там за Вельком Водом / на рід мій ярчаний / і на мя плюют / болотом мечут* (П. Мурынка); *Хоц так тихо / тихо / а преці пред нами / за нами / під нами плыне / „Ой верше мій”* (П. Мурынка).

W połączeniach z rzeczownikami:

III.2. *Велика армія / ряд за рядом / кресло за креслом / зад за задом* (П. Мурынка).

2. Dyrektyw – oznaczenie poruszającego się przedmiotu jako wyznacznika kierunku ruchu lub czynności zorientowanej przestrzennie.

W nagłówkach:

I. *За давыма шлідамі і в днешньости* (Бесіда).

W połączeniach z czasownikami:

III.1. *Рука за серцём не встигат* (П. Мурынка); *А лаздыня, зачудувана, позерат за ним, веде го очами* (Байкы).

3. Temporatyw – składnik nazywający zdarzenie poprzedzające (rzeczownik nieizosemiczny):

II.4. *Плыне пісня за пісьном, сьпіванка за сьпіванком* (П. Мурынка); *За каждым [сьпіванком] не тихнут оплескы* (П. Мурынка).

4. Składnik temporalno-dymensywny, oznaczający czas, w którym przebywana jest przestrzeń nazwana syntaktemem *за дорогом*:

II.3. *Данько ішоу домів і за дорогом роздумувал [...]* (П. Мурынка).

5. Rubrykatyw.

W połączeniach z rzeczownikami:

III.2. *В окремих частях – поетычній, прозаторскій і драматычній – принята остала авторска презентация в хронологічным порядку, за числами народин авторів* (О. Дуць-Файфер).

6. Nazwa autora lub publikacji, źródła przywoływanej tezy, informacji, cytatu itp.

Jako polipredykatywny komplikator modelu:

II.4. [...] *повторю за Оленом Дуць (не находжу тепер краишних слів), што колись, комуси написала: ... (П. Мурянка); Вершы друкують ся за збірками: [...]* (О. Дуць-Файфер).

C. Syntaktemy związane

1. Obiektowo-kauzatywne znaczenie (przy modalnych czasownikach „gorzkich uczuć”):

III.1. *І плакал буду за тобом / ціліцьку ніч* (П. Мурянка).

МЕДЖЕ + NARZĘDNIK

A. Syntaktemy luźne

1. Lokatyw, tu: podmiot w zdaniu egzystencjalnym (rzeczownik izosemiczny):

II.1. *Медже мягком команичком трафит ся при млаці і остра ризовиця* (П. Мурянка).

Jako składnik dodany (okolicznik) w modelach zdaniowych różnych typów:

II.3. [...] *далеко медже деревами взрили маленьке світелко* (Байки).

W kompleksie *медже* + *narzędnik* ... *a* + *narzędnik* (także *медже* + *narzędnik* ... *i* + *narzędnik*) syntaktem ten oznacza jedną z granic obszaru położenia przedmiotu lub miejsca zdarzenia.

II.3. *А ты / медже Сухом Сосном / а Бортньом Гором / хмары больом / роснут* (П. Мурянка).

W połączeniach z czasownikami ruchu – z odcieniem tranzytywnym, tj. trasy przemieszczenia:

III.1. *Адже і они сами, тоты – іщы цілком діти, і тоты – діти, не діти, перед великим дньом Завершыня літали як пчолы медже улийом і медоносным польом* (Бесіда).

W połączeniach z rzeczownikami:

III.2. *Недалеко них, о піл дня дороги піше, в хыжці медже полями мешкала вдова босорка* (Байки).

B. Syntaktemy uwarunkowane składniowo

1. Subiekt oznaczający osoby związane wzajemną relacją:

II.2. [...] *медже братми настал спокій* (Байки); [...] *збійники позапаляли церковны свічки, посідали на середині церкви і ділят медже собом вкрадений скарб* (Байки).

2. Klasa przedmiotów (osób, zdarzeń itd.), do której predykatywnie odniesiony jest wyróżniony przedmiot (osoba, zdarzenie etc.); tu: jako subiekt w zdaniu egzystencjalnym:

II.1. *Медже гістми Конгресу были і інчы прадставітелі дзяржавных власти, в тым і словацкой дзяжавы* (Я. Воргач).

3. Nieokreślono-osobowy obiekt działalności; tu: w połączeniu z dewerbatywem:

III.2. *Коротко мож повісти, же ведено агітацію медже православным духовенством* (Я. Воргач).

НАД + NARZĘDNIK

A. Syntaktemy luźne

1. Lokatyw, tu: podmiot w zdaniu egzystencjalnym (rzeczownik izosemiczny):
II.1. *Рано над ріком роса* (П. Мусянка); *Над ріком млин* (П. Мусянка);
А [...] над потоком трепота мала (П. Мусянка); [...] *над водами квітне розмаїте квітя* (П. Мусянка); *А над берегом [...] стояло страшне зьвірятиско* (Байки).

W pozycji zależnej jako określenie rzeczownika:

III.2. *Місто над двома ріками* (П. Мусянка).

2. Lokatywno-obiektowe znaczenie.

Subjekt (podmiot) charakterystyki predykatywnej w zdaniu egzystencjalnym:

II.1. *Адже нікого над нами / Окрем Бога* (П. Мусянка); *А ту над хмарами така ясність / така білість* (П. Мусянка).

Jako składnik dodany (okolicznik) w modelach zdaniowych różnych typów:

II.3. *Адде, наприклад, вчера, коли стоял єм над твоім берегом...* (В. Ольгович).

3. Temporatyw, w wyrażeniu *над раном*:

Jako składnik dodany (okolicznik) w modelach zdaniowych różnych typów:

II.3. *І хто тот верес винний выпє / і метеликы випилит в косы / коли над раном Михал приде / в травах білого волося* (В. Грабан).

C. Syntaktemy związane

1. Obiekt przy czasownikach i dewerbatywach ze znaczeniem realizacji nadrzędności, przewagi, wyższości.

W połączeniach z rzeczownikami:

III.2. *Для селян – вояків з Мушынського Ключа іщы долго тырвала війна. Не скінчыла ся она враз з побідом над Шведами* (Я. Воргач); [...] *Владика не мал надзору над кінцьовом редакційом Календаря* (А. Копча).

2. Obiektowo-kauzatywne znaczenie:

П.4. [...] *кажда з них міцно ся страпила і зо жалю над том стратом випустила кольорову сызу* (Байкы).

ПЕРЕД / ПРЕД + NARZĘDNIK

A. Syntaktemy luźne

1. Lokatyw.

Jako nagłówек:

I. **Перед хыжом молодой** (Бесіда).

W funkcji subiekту (podmiotu) lokatywnego:

П.1. *Та як же / што же / милий Боже / зас камін **перед нами** / і то млинський* (П. Муryanка).

Jako składnik dodany (okolicznik) w modelach zdaniowych różnych typów:

П.3. *Бача і югасы клячуют **перед яслами** з правой стороны* (І. Русенко); *Стоїт Михал **перед склепом** і думат...* (П. Муryanка); *Наступного дня стрітили ся з учителем **перед Домом Культуры*** (П. Муryanка); *Кавалец платви старой / апостолом стоїт / **перед єдиним** як серце / **отвореным вікном*** (П. Муryanка).

Z czasownikiem przemieszczenia w znaczeniu tranzytywnym (trasy ruchu):

П.1. *А гусак лем лазит **перед дверми*** (П. Муryanка).

2. Temporatyw.

W nagłówках:

I. **Перед нами** (Бесіда).

Jako składnik dodany (okolicznik) w modelach zdaniowych różnych typów:

П.3. ***Перед самым світовом войном** на Лемковину приходило штораз більше молодых українських священників зо Східньої Галичины* (С. Пыж); *Язык поезий А. Павловича є языком XIX сторіча. Він писал **перед 100–150 роками*** (П. Муryanка).

W połączeniach z rzeczownikami:

П.2. *За „бабиным календарьом” вродив єм ся в суботу рано, два тыжні **перед Пуцаньом** в велику морозову зиму* (С. Мадзелян).

B. Syntaktemy uwarunkowane składniowo

1. Kryterium oceny.

Jako komplikator modelu:

П.4. *Тот найменьший праві з колядників розставлял їх на сцені, піддавал тон і барз свобідно чул ся **перед публиком*** (О. Дуць-Файфер).

2. Potensyw – składnik nazywający zagrożenie.

Jako polipredykatywny komplikator zdania:

П.4. *А він мене так виборонил **перед учителем**.* (П. Мусянка);
[...] *до кінця не розумієме, чи трактувати тото треба як застережыня публікації писма, чи тіж як остережыня **перед евентуальныма консеквенциями** в разі невыполніня жадань Автора* (Бесіда).

ПІД + NARZĘDNIK

A. Syntaktemy luźne

1. Lokatyw (rzeczownik izosemiczny).

W składzie predykatu:

П.2. *Попрад родит ся **під Татрами** в Словації* (П. Мусянка).

Jako składnik dodany (okolicznik) w modelach zdaniowych różnych typów:

П.3. *Бозьо ма хыжку, там **під кряком*** (П. Мусянка); [...] *і слеза **під зрінком** заблісне* (П. Мусянка); [...] *на горбку / **під ясеньом** єс сідил* (П. Мусянка);
*Рождества радіст / лишыл **під древутьном*** (П. Мусянка).

W połączeniach z rzeczownikami:

П.2. *Ту власні на горлицькій землі розограла ся велика битва межде Австрийом і Російом* (*Битва **під Горлицями***) (С. Пыж).

Z dodatkowym znaczeniem sposobu czynności:

П.3. *„Копер, копер” – повідат **під носом** Павлина* (П. Мусянка); – *Аа! Забыл єм взяти – жуґре **під носом** Демко* (П. Мусянка).

2. Składnik ze znaczeniem sposobu nazywania w połączeniu z nazwą:

W połączeniach z rzeczownikami:

П.2. – *Правдива штука театральна, **під наголовком** «Вертеп в Карпатах»* (П. Мусянка).

3. Kwantytatyw.

W funkcji predykatu:

П.2. [...] *свобідного часу мали **під достатком*** (С. Пыж).

B. Syntaktemy uwarunkowane składniowo

1. Składnik (rzeczownik abstrakcyjny) nazywający zależność społeczną osoby lub przedmiotu.

W funkcji predykatu:

П.2. *Треба было ту тихо сідити, бо всяди нашы люде были **під поліційным дозором*** (С. Пыж); *Селяне [...] загарештували старшого брата **під вартом**, аж ся заклад не выяснит* (Байкы).

Яко polipredykatywny komplikator zdania:

П.4. *До Горлиц перенесено печатаня газеты „Лемко” під надзором учеників Санчівської Бурсы – Д. Вислоцкого і І. Русенки (С. Пыж); Під ведінном учителя лемківського языка выступили группы з Гладышова, Розділя-Боднаркы, Устя Руского і Крениці (Бесіда)*

2. Kauzatyw – składnik nazywający czynność, stan lub zjawisko (rzeczownik nieizosemiczny, metonimicznie także izosemiczny) jako przyczynę stanu lub zmiany stanu subiektu.

Яко polipredykatywny komplikator zdania:

П.4. *Під натиском повітового фізика д-р. Цепельовського, свящ. Теофіль Качмарчык „[...] в першій хвили признає ся, же читал зажаління [...]” (Б. Горбаль); Під тяжким черевіком вандрівця дзінчали весело срібны каплі росы (П. Коробчак).*

B + MIEJSCOWNIK

A. Syntaktemy luźne

1. Lokatyw.

W nagłówkach:

I. **В Хорвації** (М. Коневал); **В Америці** (В. Гунянка); **В стені** (Бесіда).

W didaskaliach tekstów teatralnych:

I. **МАРТА (в кухні)**: *Што хочеш?* (П. Стефановскій).

Subiekt (podmiot) charakterystyki predykatywnej:

П.1. **В клясі тихо** (П. Муryanка); **В тлі** – *гірській краєвид села Білицарева – Дзілярка і Гора* (П. Муryanка).

Z osłabionymi leksykalnie czasownikami egzystencjalnymi ze znaczeniem położenia w przestrzeni lub sposobu bytowania:

П.1. **В кутику** *дрімле пес Пуприк* (П. Муryanка); **В садах** *біло-ружово квітнут яблони* (П. Муryanка).

Część ciała jako subiekt lokatywny:

П.1. *Лем в ухах му дуднит* (П. Муryanка); *Слухати не могла, бо в ухах мох ма* (П. Муryanка); *Тобі лем в голові місячок, сонечко і чвирликаня* (П. Муryanка); [...] *жаль му в очках видно* (П. Муryanка).

W modelach, w których lokatyw ma odcień temporalno-kauzatywny:

П.3. / П.4. **В мисі** *кісто виросне* (П. Муryanка).

W połączeniach z rzeczownikami:

П.2. *Нарысувала олувком поляну в лісі* (П. Муryanка); *Лемків в місті мало* (П. Муryanка).

Яко składnik dodany (okolicznik) w modelach zdaniowych różnych typów:

П.3. **В семох грубых книгах** *списал наши байкы Михал Гыряк, великий і мудрий Русин* (П. Муryanка).

2. Temporatyw.

Jako składnik dodany (okolicznik) w modelach zdaniowych różnych typów:
П.3. **В літі** выносит клітки на двір (П. Муryanка); **В літі** поїхам до діда (П. Муryanка); Давно, давно, **в молодости**, дідо Юстин был югасом (П. Муryanка); **Нераз в кінці квітня** бывает мороз (П. Муryanка); [Барвінок] Буде квітнул не лем **в маю** (П. Муryanка); А більше познате **в наступных клясах** (П. Муryanка).

W znaczeniu fazowo-zdarzeniowym, w przykładzie w funkcji nagłówka:

I. **В дорозі** до молодой (Бесіда).

B. Syntaktemy uwarunkowane składniowo

1. Subiekt (podmiot) charakterystyki predykatywnej (cechy jakościowej lub stanu):

П.1. СОСНИНКА: Ей, Команичко, як віры **в тобі** мало! (П. Муryanка); А співы і гумор, і всяка веселіст / Здоровя і духа **в народі** скріпляют (Я. Дудра); Мы слабы, як гача до плуга, / То дружно ся берме до діла! / І буде **в нас** дораз міц-сила, / Лем треба спомочы друг-друга! (І. Русенко).

W modelu, w którym oznaczenie subiektu łączone jest z kwalifikującym go predykatem poprzez autoryzację – percepcyjną lub mentalną:

П.3. / П.4. І буде в нас безпека, / Лем нам треба признати, / **В каждым нашим човеку** / Не ворога, лем брата (І. Русенко).

2. Limitatyw – oznaczenie sfery realizacji cechy orzekanej.

Jako składnik dodany (okolicznik) w modelach zdaniowych różnych typów:
П.3. Буду хлопцём **в представлію** (П. Муryanка); І ты **в представлію** перенесеш ся в давы часы (П. Муryanка).

3. Składnik oznaczający okrycie wierzchnie osoby lub przedmiotu (odzież, ozdoby itp.).

W połączeniach z rzeczownikami:

П.2. 3 правой стороны входит СЕМАН **в жолнірским уніформі** (П. Муryanка).

4. Sytuatyw, składnik ze znaczeniem stanu (emocjonalnego, fizycznego), położenia.

Jako nagówek:

I. **В сонця проміню і в зливі великій** (Голос Ватры).

W funkcji predykatu; także z czasownikami pomocniczymi, jak жыти, проживати:

П.2. Бо вишиткы жыєме / **В біді – недоли**, / Ци то православний, / Ци грек-католик (І. Русенко); Не мала Ты тых достатків, / Што мали на сході, / Але прото Твої діти / Не жили **в голоді** (Я. Дудра); **В щестю** жыти будеме (І. Русенко); Жебы были здоровы / І молоды і стары. / Жебы долгій вік жили, / **В достатку** проживали (І. Русенко).

Jako polipredykatywny komplikator zdania:

П.4. *І мусіла Лемковина / В кайданах страдати* (Я. Дудра); *Най пам'ят руських мучеників / Як сонце все нам світит!* / *Най кріпит в борбі серця наші / І серця наших діти* (І. Русенко); *Гартуйме ся вишитки на груді – / В пламени науки і труду* (І. Русенко).

НА + MIEJSCOWNIK

A. Syntaktemy luźne

1. Lokatyw (rzeczownik izosemiczny).

W funkcji tytułu, nagłówka:

І. *На чужині* (А. Копча); *На стежці* (І. Желем); *На своїм порозі* (С. Трохановська); *На пасвику* (І. Головчак); *На Пряшівській Русі* (Бесіда); *На своїм газдівстві* (Я. Богатюк).

Subiekt (podmiot) charakterystyki predykatywnej:

П.1. *На дворі* біло-біло (П. Муриянка); – *Мамо, як чудово на дворі* (П. Муриянка); *На тым рысунку* домы, ріка і міст (П. Муриянка); *На креденсі* торт (П. Муриянка); *А на поли*, над потоком, трепота мала (П. Муриянка); *На єднім з полотен* камінний двір-замок з залізном брамом (В. Грабан); [...] *на розписі села* церков з дрібно розписуванима гонтами (В. Грабан); *Там на пецу*, в куті під грядком було моє місце (Т. Кузяк).

Z osłabionymi leksykalnie czasownikami egzystencjalnymi ze znaczeniem położenia w przestrzeni lub sposobu bytowania:

П.1. *На полях, луках* [...] *квитне розмаїте квітя* (П. Муриянка); [...] *на загородах*, *стоят з перед першої і другої світової війни*, *фундувані хрести, каплички, святі фігури* (В. Грабан).

W zdaniach z autoryzującymi wyrażeniami ze znaczeniem percepcji:

П.1. *На краї ліса* видно медведя (П. Муриянка); *На схилах берегів*, *што сходять з під лісів*, *які окрыляють стисло село*, видно білі хрести (В. Грабан).

W funkcji predykatu (lub w składzie predykatu), charakterystyki lokatywnej; fakultatywnie z osłabionymi leksykalnie czasownikami egzystencjalnymi (położenia w przestrzeni):

П.2. – *А мериндя твоя лежить на креденсі* (П. Муриянка); *Я сиділ на пецу и прислухував ся, як бабы пльоткуют* (Т. Кузяк).

Jako składnik dodany (sytuant, okolicznik) w różnych typach modeli zdaniowych:

П.3. *Марта і Ярослав стоять на пристанку* (П. Муриянка); *На сухих беріжках* *заквитат барвінок* (П. Муриянка); *На сцені* *грає оркестра*

(П. Мусянка); Коли наприкінці Ропиці Руской скрутите з дороги што веде через Конечну до Бардийова – і ту історик і етнограф повіл бы – скрутите з „бардийовского шляху” в ліво – найдете ся **на дорозі** до Бортного (В. Грабан); Хыжы новы стырчат як оголены пнякы **на зрубі**, і не пасуют до давного світа (В. Грабан); [...] коза з тыма гірляндами **на рогах** иде передом (Т. Кузяк); А там **на краї горызонту** – [горы] сивы, праві білы (П. Мусянка).

W modelach, w których lokatyw ma odcień temporalno-kauzatywny:

П. 3. / П.4. Там **на полонині** єм ся чул як рыба в воді (Т. Кузяк).

W połączeniach z rzeczownikami:

III.2. Трава **на поляні** мусит быти зелена (П. Мусянка); Мушына то місто **на Лемковині** (П. Мусянка).

2. Lokatyw (rzeczownik izosemiczny, część ciała), jednocześnie ze znaczeniem instrumentu, środka czynności.

W połączeniach z czasownikami:

III.1. [Сергій] Носит [ю] **на плечах** і підгонкує (П. Мусянка).

W połączeniach z rzeczownikami:

III.2. Ходит зо слухавками **на ухах** (П. Мусянка).

3. Temporatywno-lokatywna charakterystyka osoby lub osób związana z przebywaniem w miejscu i czasie zdarzeń.

W funkcji nagłówка:

I. **На скытаню** (Я. Богатюк); **На гостині** в угорських Русинів (П. Трохановскій).

Predykat (orzecznik):

II.2. Гнеска были мы **на прогульці** (П. Мусянка).

Jako polipredykatywny komplikator zdania:

П.4. Згинул од ворожой кулі, **на Петровых очах**, перед самым закінчынью війны (Т. Кузяк); – А, я знам – не давал ся Яким – бо мі там люде повідали **на Венграх**, як єм ходил на жнива и на молитбу⁹ (Т. Кузяк).

4. Instrument, nazwa narzędzia, środka czynności (rzeczownik izosemiczny).

W połączeniach z czasownikami:

III.1. А **на якым інструменті** хцеш вчыти ся грати? (П. Мусянка); Але я слухал як уйко грали **на гушельках** (П. Мусянка); Зараз вхопили ремін, **на котрім** голяк острили [...] (Т. Кузяк); Максим [...] грати **на тых пицалках** потрафил незгірше (Т. Кузяк); На кінці ішов наш таємничий незнайомий, ведучы **на семох ретязях** смока (Байкы).

⁹ Dewerbatyw *молітба* [wym. *molitba*] ‘młócka’ od *молотити* ‘młócić’, w tekstach też zapis *мовітба*; synonimiczny derywat: *молочыня*.

5. Temporatyw.

Яко rozszerzenie modelu zdaniowego:

II.3. Часом зас **на початку марця** сонце міцно пригріє (П. Мурянка); Лем же наука **на початку** не барз мі ишла (Т. Кузяк)

6. Mediatyw 1 – nazwa środka, sposobu transportu.

W połączeniach z czasownikami ruchu:

III.1. **На санках** то дуже ся єм не возил, бо не позволяли, же керпці дру (Т. Кузяк); [...] часом як не были дома потрібны, выганяли на пасвиско коні. Была то для нас втіха, бо могли зме **на них** іздити (Т. Кузяк); [...] то таке місце, де вчат **на конях** іздити (Т. Кузяк); **На червеным кони** погнал на переді войска бити ся з ворожым корольом (Байкы).

7. Mediatyw 2 – nazwa sposobu istnienia przedmiotu.

W połączeniach z czasownikami:

III.1. – Дайте мі тото **на письмі!** – резолютні попросил Васьо (Байкы).

W połączeniach z rzeczownikami:

III.2. [...] батіг **на короткім бичыску** носил все зо собом (Т. Кузяк).

B. Syntaktemy uwarunkowane składniowo

1. Przebywanie w sytuacji uwarunkowanej społecznie.

W nagłówkach:

I. **На службі** (Т. Кузяк – tytuł opowiadania).

Яко polipredykatywny komplikator zdania:

II.4. Добри было му **на тий службі** (Байкы).

2. Sytuatyw.

W funkcji polipredykatywnego komplikatora modelu:

II.4. Втігал глубоко до себе дым и смотрил на отворены лісисты верхы Карпат, то на поляну пороснену соковитом травом, пахучым квітём, на ліщину, што грала **на легкім вітрику** білыма орішками (Т. Кузяк); Нам повідал, же **на війні** го ранило и зато кулят (Т. Кузяк); Максим повідал нам, же Иван **на жадній війні** не был, и же кулявий од дітиньства (Т. Кузяк).

3. Warunek lub źródło kauzacji.

II.4. Гаїня полігало **на тым**, же брал газда наламаных галузок и втыкал вздовж меджы свого поля, в землю (Т. Кузяк).

C. Syntaktemy związane

1. Obiekt czynności.

W połączeniach z czasownikami:

III.1. [...] Максим [...] сідил при огни и выпалювал взоры **на цигарничках и пищалках** (Т. Кузяк).

2. Znaczenie obiektowo-deliberatywne.

W połączeniach z czasownikami:

III.1. [...] *ты **на тім** знаш ся ліпше* (Т. Кузяк); *Я од тя куплю червонці, маркы и короны, лем мадярских не возму, бо ся **на них** не знам* (Т. Кузяк).

O + MIEJSCOWNIK

A. Syntaktemy luźne

1. Składnik ze znaczeniem sposobu nazywania w połączeniu z nazwą:

W połączeniach z rzeczownikami:

III.2. *На горі **о назві** Баштова сут розвалины старого замку* (П. Мусянка).

2. Deliberat, składnik ze znaczeniem treści mentalnej.

W tytułach, nagłówkach:

I. ***О крижовых дорогах*** (Ю. Тамаш); ***О двох поезиях*** (П. Коробчак); ***О хмарнику**, что москалі іл* (Е. Матонокова); ***О нас*** (Бесіда).

W połączeniach z czasownikami myślenia i mówienia:

III.1. [...] *загадували няньо Петруся, жебы забыл **о своїм болю*** (П. Мусянка); *Ученикы думают лем **о вакациях*** (П. Мусянка).

W połączeniach z rzeczownikami:

III.2. *І зас в ним добра памят **о нас** – **Лемках*** (Бесіда); *В шематизмі з 1879 рока чытаме такую інфармацыю **о Креници**: [...]* (Я. Воргач).

3. Rzeczownik z kategoryalnym znaczeniem związku pomiędzy przedmiotem lub osobą a jego imieniem własnym.

W połączeniach z rzeczownikami:

III.2. *Давно тому, в велькым повіті, жыл барз богатый чловек **о імени Марко*** (Байкы).

ПО + MIEJSCOWNIK

A. Syntaktemy luźne

1. Tranzytyw – składnik ze znaczeniem trasy ruchu.

W połączeniach z czasownikami ruchu:

III.1. *Обовязком хресного вітця было піти **по селі** и просити в імени родича до ксту* (Т. Кузяк); *Піду з братчыкамі **по наішых горах*** (П. Мусянка); *Чути його цупканя **по сходах*** (П. Мусянка); *Сызы потекли **по** його **потемнілым** од сонця и вітру **лиці*** (Т. Кузяк); *Нараз взріл го, як крачат*

середином костела **по червеным хіднику** (М. Сандович); [...] *учытель [...] водит очами по клясі* (П. Мусянка).

W wypadku użycia czasownika ruchu w znaczeniu iteratywnym i rzeczowników w liczbie mnogiej syntaktem ma odcień dystrybutywny:

III.1. [Славко] *волочыт ся вічні [...] по выгонах, по вертепах* (П. Мусянка); *Ходили зме по крияхах и лісиках глядати воронячых гнізд* (Т. Кузяк);

Także z odcieniem ilościowym:

III.1. *І дораз розходит ся по дворі* Любкін голосик (П. Мусянка).

2. Lokatyw.

Jako rozszerzenie modeli zdaniowych:

II.3. *Гірышкі віз был як вишиты возы, мал по боках драбинкы, званы літорками и лозиновы пілкішкы* (Т. Кузяк); *По другій сторони пристала Антося, што несла з потока воду* (Т. Кузяк).

3. Temporatyw – charakterystyka czynności w stosunku do faktu ją poprzedzającego.

W nagłówkach, tytułach:

I. *По ярмаку* (С. Трохановска); *По нас* (Бесіда); *По шлюбi* (Бесіда); *По выборах* (Бесіда).

W funkcji predykatu:

II.2. *Лем лекціі лемківського языка сут все по полудни* (П. Мусянка); *Сповід мала быти по полудни* (Т. Кузяк).

Jako składnik dodany (okolicznik) w modelach zdaniowych różnych typów:

II.3. *По полудни зас ся пасло до вечера* (Т. Кузяк); *Деси по пілночы корова ся отелила* (Байкы).

Także ze znaczeniem limitatywnym; w funkcji polipredykatywnego komplikatora zdania:

II.4. *Там будеш малым Хлопцём, а по представліню малым Мірком* (П. Мусянка).

4. Tranzytyw-temporatyw.

Wyrażenie *по дорозі* łączy znaczenie tranzytywne z temporalnym:

II.3. *По дорозі зашол на цминтар* (Т. Кузяк); *По дорозі урадили, же підут зараз до Данька и теля заріжут* (Т. Кузяк); [...] *кума Гнатка і по дорозі штоси чарувала* (І. Желем); [...] *минете по дорозі Драгашиів* (В. Грабан); *Подрындал корытарьом гу выходови. По дорозі долетіл го запах страв і напиктів з банкетовой салі* (М. Сандович); *Але по дорозі зашол ішчы до уряду* (Байкы).

B. Syntaktemy uwarunkowane składniowo

1. Składnik dystrybutywno-ilościowy ze znaczeniem miary i sposobu czynności.

Jako rozszerzenie modelu zdaniowego:

II.3. Любка бере до щыток **по єдным листочку** і зриват (П. Мурянка);
Сіли зме на дощку, закурили **по сцюку** (П. Мурянка).

2. Finityw – oznaczenie celu czynności.

W połączeniach z czasownikami ruchu:

III.1. То на польських панів ідут нашы, тым разом не **по коляді**, а зо стрыльбами – з усьміхом повідат Кузяк (В. Грабан); Як не было дома пильной роботы, втовды дідо брал торбу зо своїма інструментами и ишов од села до села, як то в нас гварили – „**по мішкурваню**”, попросту „чыстил” быццы и веприky, был так званым „мішкарьом” (Т. Кузяк).

3. Kauzator – oznaczenie odległego w czasie czynnika, który pozostawił ślad oddziaływania, lub dawnego użytkownika przedmiotu.

W połączeniach z czasownikami:

III.1. Тото што перестало існувати матеріально, **по чім** затерто сьліды, дарує нам в розписі полотна і слова, залюблений в країні зеленого світла – Теодор Кузяк (В. Грабан); Взял стару з обірваныма тороками чузу, котра остала **по Тимковім няню** (Т. Кузяк).

W połączeniach z rzeczownikami:

III.2. Кашу и замішку підгрівали в мідяных котелках, котрых ту не бракувало (**по козаках** з першой світової війны) (Т. Кузяк); В коморі нашол баранячу папаху, ищы **по черкесах** з першой війны (Т. Кузяк); – Но, такий середнього росту, не старий ищы, а твар має таку дзьобату, як **по віснї** – описал Штецьо (Т. Кузяк).

4. Lokatyw dystrybutywny.

Jako składnik dodany (sytuatywny):

II.3. [...] кождий має по пару воронячых яєц **по кышенях** (Т. Кузяк).

5. Temporatyw-kauzator.

Jako polipredykatywny komplikator zdania:

II.4. [...] сливок остало **по зимі** недуже (Т. Кузяк); Добри знати чужу бегіду, але послугувати ся ньом в ошуканскім цілю – то не барз ся оплачат – так **по тім випадку** філософувал помедже селянами Штефан Циприк (Т. Кузяк); „Суд” **по нараді** справу трактористы Ваня постановил одрочыти (Т. Кузяк); Зо вишитого брали, што лем на столі было, а смакувало ім **по семотижньовім пості**, барз (Т. Кузяк).

6. Kryterium kwalifikacji ocenijacej, nazwa osoby, w odniesieniu do której oceniane jest zdarzenie.

Jako składnik rozszerzający model zdaniowy:

II.3. Зревідували кышені старших братів, але нич не нашли, хоц **по мі** ся найменше сподівали, но на всякій випадок обмацяли мою гуньку и нашли „жмінку” файкового (Т. Кузяк).

7. Dystryбутyw (miara, sposób czynności).

W połączeniach z czasownikami:

III.1. *Каждий з нас дістал **по такім топірці** (Т. Кузяк); [...] тепер вые-
ме сой **по погаричку** (Т. Кузяк); Повідають, же кытайскы бабы родят **по
четверо**, а и **по пятеро** діти нараз (Т. Кузяк); Але были и такы, што
выпили **по погаріку** палінкы на стоячо (Т. Кузяк).*

8. Cecha – podstawa wnioskowania lub rozpoznawania.

Jako polipredykatywny komplikator zdania:

II.4. *Не треба было йому годинника, він **по сонци, звіздах, по поломени
огня** – читал години (Т. Кузяк).*

9. Sytuatyw.

Jako składnik dodany (okolicznik) w modelach zdaniowych różnych typów:

II.3. *Якоси **по темри** дішол до села (Т. Кузяк).*

C. Syntaktemy związane

1. Obiekt czynności.

W połączeniach z czasownikami akcjonalnymi:

III.1. *[...] як єм в дачым завинил и мусіл достати **по заді**, то юж не
по голім, як перше (Т. Кузяк); Праснул єм го торбом **по голові**, так же
з мойой табличкы лем рамкы остали (Т. Кузяк).*

ПОПРИ + MIEJSCOWNIK

A. Syntaktemy luźne

1. Lokatyw.

Subiekt (podmiot lokatywny) charakterystyki predykatywnej:

II.1. *За столом в полній повазі сидил товариський суд, а **попри дверях**,
з опуценом головою, оскаржений Ваньо Лозиняк (Т. Кузяк).*

W połączeniach z czasownikami:

III.1. *При подолжно-округлым столі сіли **попри собі** відповідальны за газе-
тове писане слово жыючых в Польцы Білорусів, Жыдів, Лемків, Литовців,
Німців, Ормян, Ромів, Словаків, Татарів і Українців (Бесіда); Миндльо з
горда походжувал сой по хыжы, курил люльку на долгым цибуху, а ідкій
дым обвивал ся **попри голові** (Л. Демян).*

W połączeniach z rzeczownikami:

III.2. *На гмли вкрываючій млакы **попри желізній дорозі** приплынула
стация (П. Коробчак).*

2. Cecha lub okoliczność sprzeczna z charakterystyką predykatywną.

Polipredykatywny komplikator zdania:

П.4. *Попри жартах, сьміховинках [...] старає ся все дакус глубше потракувати жытя* (Бесіда).

ПРИ + MIEJSCOWNIK

A. Syntaktemy luźne

1. Lokatyw z odcieniem podporządkowania, przynależności.

W nagłówkach, tytułach:

I. *При граници* (М. Коневал); *Там при гучку* (С. Мадзелян).

Subiekt (podmiot) charakterystyki predykatywnej:

П.1. *При ним глухо і тихо* (П. Мурянка); *При кожій хыжы* blisko, або кус дальше мусіла быти своя студня (А. Барна).

Z osłabionymi leksykalnie czasownikami egzystencjalnymi ze znaczeniem położenia w przestrzeni lub sposobu bytowania:

П.1. *При путику* роснут тополі (П. Мурянка); *При дорозі* роснут ряды яворів (П. Мурянка); *При быстрім потічку*, на склоні гірського масиву стоять розшимарены літні стаєнки або кошары з прибудуваныма колибамі для пастухів (Т. Кузяк).

W funkcji predykatu:

П.2. *Друге витаня было при церкві* (А. Барна).

Jako składnik dodany (sytuatyw, okolicznik) w modelach zdaniowych różnych typów:

П.3. *Медже мягком команичком трафит ся при млаці і остра різовиця* (П. Мурянка); *При студнях* денекотры газдове ставляли жолоби, або корыта з дощок до поіня кони, худобы, овец і кіз (А. Барна); *Вмыл ся студеном водом при студні* (Т. Кузяк).

W połączeniach z czasownikami:

П.1. *Семан взял коня при пыску и провадит го* (Т. Кузяк).

W połączeniach z rzeczownikami:

П.2. *Лен ріс дост густо, стебло при стеблі без голузок* (А. Барна).

Także z dodatkowym znaczeniem komitatywnym:

П.4. *Мудрий косяр все має при собі шматку* (П. Мурянка).

- 1a. Lokatyw z odcieniem podporządkowania administracyjnego lub społecznego; fakultatywnie z czasownikiem pomocniczym *служити*.

W składzie predykatu:

П.2. – *Знайте! – гварит Петро Гавран – я ся дост по світі находил, и не з єдного пеца хліб іл – лем при самім войску єм служыл перешло шіст років* (Т. Кузяк); *Дідо Иван, нянів отец, знаний был лем з того, же служыл*

в австрійськiм войску тринадцат рокив, был – як няньо оповiдали, **при уланах** в Шарош Потоку (Т. Кузяк).

W połączeniach z rzeczownikami:

III.2. Федор был писарьом **при віті** (А. Барна).

2. Temporatyw 1.

Jako składnik-komplikator polipredykatywny:

II.4. Было так, же хто **при жнивах** попивал палюнку і добрі закусувал солонином, тот вытримувал в роботі цілий час жнивний (А. Барна); До ксту належало просити и тых кумів, котры были **при ксті** попередніх діти (Т. Кузяк).

3. Temporatyw 2 z odcieniem warunkowym.

Jako polipredykatywny komplikator zdania:

II.4. – Но, то добрі – одповіла Аня – я там в тім лісику пасу козу, то **при нагоді** нарыхтую вам тых лісковых тычок (Т. Кузяк); А тета повіли, же ищы доложат полотна на єдны нагавкы, бо Грицьо (**при няню** зас был єм Грицьом) хлопец добрий и робітний (Т. Кузяк).

4. Komitatyw – oznaczenie czynności lub stanu towarzyszącego charakteryzującego przypisywaną cechę predykatywną.

W funkcji tytułu, nagłówek:

I. **При витю перок** (Бесіда).

Jako polipredykatywny komplikator zdania:

II.4. Некотры газдыні до того часу отовкли юж кілька кльобиків лєну, і по зожатю і зобраню жыта, як была вільна стерен, могли там при-стерати лєн в ден, або **при місячку** (А. Барна); [...] людє пряли і сiдили вечерами **при свiтлі** шкiп смолiсковых (А. Барна); [...] звичай наказує такы трудны справы залатвяти **при погарыку** (А. Барна); [...] приємно было посiдити **при огни** и до пiвночы (Т. Кузяк); Затiгати то мы ся не затiгали, не знали зме ищы той штукуы, але курили зме поважні, як стары курякы, пущали дым то ламбом, то носом и часто-густо сплювали так, як то стары **при курiнню** робили (Т. Кузяк); Максим никого не нагварял на купно, двi-три сопiлки мал все **при собi**, виштурены за шыроким збiйницкым поясом (Т. Кузяк); Там при великiм буковiм столi сiдило пару поважных газдiв, котры живо дебатували **при квартi око-виткы** (Т. Кузяк); „Слава страстьом Твоiм, Господи, Слава” высiпiувал хор **при каждiм чытанию Євангелiя** (Т. Кузяк).

5. Składnik obiektowo-tematyczny, nazywający przedmiot zajęcia.

Przy czasownikach akcjonalnych:

III.1. [Кузьма] пас худобу, помагал **при жнивах, при сiні, чи при рыхту-ваню** дров на зиму (Т. Кузяк); – Є, та сокыра! – повіл Фецьо и схопил єй в руки. – Придаст ся **при хыжы** (Т. Кузяк).

При дeвeрбaтывaчaх oд чaсoвннкoв aкцjoнaлныч:

III.2. *Были і іныы рoбoты кoвaльскы **пpи зaвeсaх, зaмкaх, сaнaх** ітп.*
(А. Бapнa).

B. Syntaktemy uwarunkowane składniowo

1. Kаузaтыв, oзнaчeннe чыннoсці луб oкoлнчнoсці мaячeй вpлыв нa пoвстaннe бaдз рoзвoй чeчы пpeдыкaтывнeй.

Jaкo пoлнпpeдыкaтывнy кoмплнкaтoр здaннa:

III.4. *Некoтpы гaздoвe рoбнлн в тapтaкaх кoлo сeлa і тaм **пpи кльoцaх і дoшкaх** мoглн зaрoбнтн хoч нe вeлнкнй гpош, aлe зaтo вapтнсннй*
(А. Бapнa); – Гeй, Aбpам – кeльo дaш зa скoрy? – Ho, зaлeжыт якa скoрa?
– Я мoжy юж вaм дaтн квapтy гopнлкы – лeм жeбы нe былa пopнзaнa **пpи скoрyвaннy** – зaстepнз Aбpам (Т. Кузьяк); **Пpи дыxaннy тaкым пoвнтpьoм**, зyбы мoжнa oдмopoзнтн (Т. Кузьяк).

WOŁACZ

A. Syntaktemy luźne

1. Wokatyw.

W tyтулaч, nаglówкaч:

I. Oй **вepшe, мій вepшe** (С. Мaдзeлян; I. Жeлeм); **Oтчe нaш** (В. Гpабaн); **Бeскыдe нaш, кpасo нaшa** (I. Жaк); **Лeмкoвннo** (М. Сoбнн); **Тyгo мoя** (O. Pыдзaннч); **Рідннй Кpаю** (В. Сoкaч); **Дoльo мoя** (Я. Мepeнa).

W ўжыцн сaмoдзнeлнм пpы звpacaннy снe дo oсoб, в зaвoлaннaч, aпoстpofaч:

I. – **Нянню!** (П. Мypьянкa); **АННА** (дo мaмы в кoмopн): **Мaмo!** Дe зaпaкyємe oбpaзы? (П. Стeфaнoвскій); **Тyгo, мoя тyгo, / Штo-с тy нaрoбнлa? / Мeнe мoлoдoгo / З кpнпкыx ннз звaлнлa** (Н. Жнлнч); Гeй, **пpoклятa пoлнтыкo, / Штo тy нaрoбнлa! / To тy нaшыx бндных лyдн / В свнтн рoзтpaтнлa!** (I. Гopoщaк); **Лeмкoвннo, Мaтн мoя, / Кpасo тoгo свнтa! / Тaм я пpoжыл в шyмн ялнц / Нaйвeснльшы лнтa** (I. Гopoщaк).

I. W вypoвнeдзeннaч рeaктывнныч; в пpыклaднe якo вypoз дeзaпpoбaтy:

– A сoлн дoмa нe мaтe?

– **Пaвлннo?! (П. Мypьянкa).**

Jaкo склaдннк-кoмплнкaтoр здaннa:

III.4. *Стaнтe, **пaнe**, стaнтe!* (П. Мypьянкa); *Тaдн мoя дopoгa, a тaдн твoя – мeдвeдy* (П. Мypьянкa).

Rozdział trzeci

Znaczenia i funkcje czasowników łemkowskich

Klasyfikacja semantyczno-składniowa

Zaproponowany przez Galinę Zołotową¹ podział czasowników na grupy znaczeniowo-funkcjonalne wyjawia zasadniczą zależność pomiędzy znaczeniem kategoryalnym danego czasownika a jego potencjałem funkcjonalno-składniowym, przeznaczeniem do pełnienia określonej roli w strukturze zdania. Klasyfikacja ta – opracowana dla czasowników rosyjskich – zachowuje w pełnym zakresie swoją moc objaśniającą także w odniesieniu do innych języków (niewątpliwie do języków słowiańskich, a prawdopodobnie również do języków innych grup). W języku łemkowskim reprezentowane są wszystkie wyróżnione w tej klasyfikacji grupy semantyczno-składniowe.

Odnosnie do funkcji w zdaniu istotny jest przede wszystkim udział znaczenia leksykalnego w użyciu danego czasownika. Według tego kryterium czasowniki można podzielić na niepełnoznaczące (pomocnicze) oraz pełnoznaczące. W odniesieniu do pewnych grup czasowników nie jest to podział ostry, co zostanie pokazane niżej.

Pozbawiony znaczenia leksykalnego łemkowski czasownik łącznikowy *быти* pełni wyłącznie funkcje gramatyczne wykładnika czasu, modalności i osoby – jak w wypowiedzeniach: *І был ем щесливий* (П. Мурянка); *Ту ест потрібна наука* (І. Русенко). Czasowniki fazowe, takie jak *зачына́ти* – *зача́ти*, oraz modalne, takie jak *хмі́ти*, służą jedynie modyfikacji znaczeń czasowników lub innych leksykalnie pełnoznaczących składników zdania. Rolę pomocniczą, konstrukcyjno-gramatyczną odgrywają też tzw. czasowniki kompensacyjne, występujące w połączeniach werbalno-nominalnych, w których znaczenie leksykalne wyraża

¹ Г.А. Зо́лотова: *Коммуникативные аспекты русского синтаксиса*. Москва 1982, s. 156–168. O semantyczno-składniowych podstawach klasyfikacji czasowników zob. też: Г.А. Зо́лотова, Н.К. О́нипенко, М.Ю. Си́дорова: *Коммуникативная грамматика русского языка*. Москва 2004, s. 59–80.

rzeczownik, a czasownik – jak w *провадиту жытя, провадиту мобілізацію, провадиту бесіду* – bierze na siebie funkcję wykładnika znaczeń gramatycznych, kompensując brak możliwości wyrażenia takich znaczeń formą rzeczownika, np.: *А вы лем час марнуєте, Людям докучате, Легке жытя провадите, Бо інче не знате* (І. Русенко); *Тымчасом польска сторона [...] дале провадила мобілізацію* (Б. Горбаль); *По правді бесіды з нашыма людми провадили спілпрацовныкы УБ і МО в цивілію* (Л. Сук).

Spośród czasowników pełnoznacznych osłabione znaczenie leksykalne mają też użyte w wypowiedzeniach niektóre czasowniki relacyjne, a mianowicie czasowniki lokalizujące, takie jak *лежати, стояти, тягнути ся*, np.: *Тепер Смеречне лежыт в границях Яслиского Парку Природы* (А. Барна); *Тепер в селі стоїт лем мурувана каплиця* (А. Барна); *По обох сторонах села тягнут ся пасма верхів* (А. Барна), i egzystencjalne, takie jak *выступувати, находити ся*, np.: *В тых пасмах гірських выступують більшы і меншы горы* (А. Барна); *Тота копія [...] гнеска находит ся в Славянськом і Балтыйськом Одділі Нью-Йоркской Публичной Бібліотеки* (Б. Горбаль). Niepełnoznaczność tych użyć przejawia się w ich fakultatywności, por.: *Тепер в селі лем мурувана каплиця; Тота копія гнеска в бібліотеці*. Grupa czasowników pełnoznacznych jest wewnętrznie zróżnicowana pod względem znaczeń kategorialno-leksykalnych, co wiąże się z ich osobliwościami konstrukcyjno-składniowymi.

Poszczególne klasy semantyczno-składniowe czasowników zilustruję materiałem językowym zaczerpniętym z elementarza łemkowskiego Petra Murianki *А Я ЗНАМ АЗБУКУ. Лемківскій буквар*². Wskazanie na źródło podają tylko przy innych przykładach.

W elementarzu występują następujące **czasowniki fazowe**: *брати ся* 'brać się', *зачынаати* 'zaczynać', *зберати ся* 'zbierać się', *зробити ся* 'zrobić się', *кінчыти ся* 'kończyć się', *остати* 'zostać', *престати* 'przestać', *ставати ся* 'stawać się', np.: – *Престан поплітати!*; *Дивак ся зробил з того гусака; Потокы зачынают черчати; Селяне зачынают ярувати; [...] зберат ся ій на плач; Цілий свѣт стає ся кольоровий; Лемковино, твоім сыном, / Я остану до гробу*.

Znaczenia modalne, odzwierciedlające relacje pomiędzy subjektem a jego czynnością, dotyczące woli, możliwości i konieczności, wyrażają w przykładowo wybranym fragmencie elementarza **czasowniki modalne**: *хтіти, прагнути, мусити, бояти ся*: *Барз хтіл Петрусь помочы няньови; – Скыгли, скыгли! – голосно прагнут гуси подякувати за таку послугу; Югаска має мокро, але я бою ся сама перевивати; Лідка мусит однести клітки до стодолы*.

² Dokładne omówienie elementarza zob. w artykule: H. Fontański: *Elementarz łemkowski z pozycji gramatyki funkcjonalno-komunikacyjnej*. W: *Gramatyka a tekst*. T. 3. Red. H. Fontański, J. Lubocha-Kruglik. Katowice 2011, s. 7–63. W poszczególnych grupach znaczeniowych wymieniam wszystkie użyte w tekście elementarza czasowniki w kolejności alfabetycznej.

Centralną podgrupą czasowników akcyjalnych są – bardzo licznie reprezentowane w elementarzu – czasowniki czynności fizycznych: *бити ся* ‘bić się’, *варити* ‘gotować’, *вдіти* ‘wdziać, założyć na siebie’, *вітати ся* ‘witać się’, *вмити* ‘umyć’, *возити* ‘wozić’, *выбрати* ‘wybrać’, *вывлечь* ‘wyciągnąć’, *выкрикувати* ‘wykrzykiwać’, *выносити* ‘wynosić’, *выняти* ‘wyjąć’, *высідити* ‘wysiedzieć’, *выслати* ‘wysłać’, *вымізати* ‘wyciągać’, *взяти* ‘wiązać’, *грабати* ‘grabić’, *грати* ‘grać’, *діставати* ‘dosięgać’, *додавати* ‘dodawać’, *доставити* ‘dostawić’, *завинутити* ‘zawinąć’, *завити* ‘zawinąć’, *заграти* ‘zagrać’, *замітати* ‘zamiatać’, *заорати* ‘zaorać’, *занепти* ‘zamknąć’, *записати* ‘zapisać’, *засьнівати* ‘zaśpiewać’, *зберати* ‘zbierać’, *зберати ся* ‘zbierać się’, *зіматити* ‘schwycić, złapać’, *зробити* ‘zrobić’, *зривати* ‘zrywać’, *імати* ‘polować, łapać, chwytac’, *класти* ‘kłaść’, *клепати* ‘klepać’, *кормити* ‘karmić’, *косити* ‘kosić’, *крикнути* ‘krzyknąć’, *крутити* ‘kręcić’, *кывати* ‘kiwać’, *малювати* ‘malować’, *махати* ‘machac’, *місити* ‘miesić’, *молоти* ‘mleć’, *молотити* ‘młócić’, *мыти* ‘myć’, *накормити* ‘nakarmić’, *намалювати* ‘namalować’, *нарысувати* ‘narysować’, *нести* ‘nieść’, *носити* ‘nosić’, *острити* ‘ostrzyć’, *отерати* ‘ocierać’, *отворити* ‘otworzyć’, *орати* ‘orać’, *овинутити* ‘owinąć’, *одгryвати* ‘odgrywać’, *оддерти* ‘odedrzeć’, *одмалювати* ‘odmalować’, *пасти ся* ‘paść się’, *перевертати* ‘przewracać’, *перевити* ‘przewinąć’, *поставити* ‘postawić’, *потерати* ‘pocierać’, *подоіти* ‘podoić’, *пустити* ‘puścić’, *переберати* ‘przebierać’, *перевивати* ‘przewijać’, *підгонкувати* ‘podskakiwać’, *підносити* ‘podnosić’, *поборонити* ‘zabronować’, *поклепати* ‘poklepać’, *попровадити* ‘poprowadzić’, *посіяти* ‘posiać’, *постелити* ‘posłać, rozłożyć pościel’, *потримати* ‘potrzymać’, *потягнути* ‘pociągnąć’, *поціюпати* ‘pocałować’, *принести* ‘przynieść’, *притуляти* ‘prytulać’, *розрізати* ‘rozciąć, rozerznąć’, *розшмарити* ‘rozzrucić’, *сісти* ‘usiść’, *списати* ‘spisać’, *сігати* ‘sięgać’, *сіяти* ‘siać’, *скубсти* ‘skubać’, *стискати* ‘ściskać’, *сховати ся* ‘schować się’, *сьнівати* ‘śpiewać’, *торгати* ‘targać, rwać’, *тримати* ‘trzymać’, *тулити* ‘tulić’, *тулити ся* ‘tulić się’, *урвати* ‘urwać’, *хватати* ‘chwytac’, *дерти* ‘drzeć, tu: wyrwać’, *цілувати* ‘całować’, *цупкати* ‘tupać’, *щипнути* ‘uszczypnąć’.

³ Г.А. Золотова, Н.К. Онипенко, М.Ю. Сидорова: *Коммуникативная грамматика...*, s. 60–62.

dzia czynności, np.: *Оля [...] одрабляят заданя з плястыкы; Нарысувала олувком поляну в лісі; [...] уйко грали на гушельках; Отворте мі двері; Няньо выняли з кышінкы чысту шматку, оддерли кавальчык і овинули Петрусьову рану; Треба поле заорати, поборонити, посіяти зерно [...] треба го косити, вязати, возити, молотити...* Czasowniki tranzytywne mogą być również użyte bez nazwy obiektu – kiedy chodzi o zakomunikowanie samej czynności, kiedy obiekt jest oczywisty lub wiadomy z sytuacji, oraz w użyciach absolutywnych – kiedy chodzi o umiejętność lub stałe zajęcie, np.: *На сцені грає оркестра. Дідо Марко оре і оре од рана; Няньо косили; [Kim] Дукаат имат* ‘połuje’.

Czasowniki akcjonalne oznaczać mogą zwykłą konstatację, ale jest wśród nich również grupa czasowników interpretacyjnych i oceniających, takich jak: *балагувати* ‘dokazywać’, *вторувати* ‘wtórować’, *вытпруцати* ‘wytrzeszczać’, *гзити ся* ‘swawolić, zbytkować’, *глядати* ‘poszukiwać’, *докучати* ‘dokuczać’, *жывити* ‘żywić’, *збудити* ‘zbudzić’, *корыстати* ‘korzystać’, *наробити ся* ‘napracować się’, *нищыти* ‘niszczyć’, *нотувати* ‘notować’, *одвдячыти ся* ‘odwdzięczyć się’, *одпочывати* ‘odpoczywać’, *одрабляти* ‘odrabiać’, *пірвати* ‘porwać’, *понагляти ся* ‘śpieszyć się’, *порядкувати* ‘porządkować’, *працувати* ‘pracować’, *приімати* ‘przyłapać’, *присыпляти* ‘usypiać’, *строіти ся* ‘stroić się’, *смакувати* ‘smakować’, *страшыти* ‘straszyć’, *чекати* ‘czekać’, użytych np. w zdaniach: – Ой, Славку, Славку! Чом так *нищыи* щавій?; *Гзиш ся* Сергій, *гзиш* – *чудує ся* мама. *Повчыл* быс ся дакус, а не *балагувал*.

Granica pomiędzy czasownikami konstatacji a interpretacyjnymi i oceniającymi nie jest ostra. Niektóre spośród przytoczonych tu – i powyżej, i poniżej – czasowników również można zaliczyć do tej grupy.

W elementarzu łemkowskim reprezentowane są również inne podgrupy czasowników akcjonalnych:

- Czasowniki ruchu, przemieszczenia: *вертати* ‘wracać’, *волочыти ся* ‘włóczyć się’, *выіхати* ‘wyjechać’, *выйти* ‘wyjść’, *вылетіти* ‘wylecieć’, *гультнути* ‘zeskoczyć, zanurkować’, *диганяти* ‘gonić’, *дііти* ‘dojść’, *зыхати ся* ‘zjechać się’, *іти* ‘iść’, *лазити* ‘łazić’, *летіти* ‘lecieć’, *переступити* ‘przestąpić, przekroczyć’, *ніти* ‘pójść’, *плавати* ‘pływać’, *потягнути ся* ‘podażyć’, *приїжджати* ‘przyjeżdżać’, *прилетіти* ‘przylecieć’, *приходити* ‘przychodzić’, *рушати* ‘ruszać’, *ходити* ‘chodzić’.

Czasownikom ruchu towarzyszą regularnie syntaktemy dyrektywne i tranzytywne, a także mediatywne, oznaczające środek transportu lub sposób przemieszczenia, np.: *Ігор іде зо сокыром над ріку; [...] гуски дораз потягнули ся до проруби; гусак лем лазит перед дверми; Вірка іде од студні; Михал і Юрко вертают з кіна; Медвід зышол нам з дороги. Мы щесливо зашли до Чачова; Родиче летят зо мною на Французку Рівьєру!; Піду з братчыками по наших горах; [...] 6 листопада вылетіл з Атен до Цуріху [...] самолётом* (Б. Горбаль); *Моя отчызна – Лемковина: / Зараз за Саном,*

як за плотом / За десять годин **іду „треном”**, / А лем годину **самольотом** (І. Русенко).

- Czasowniki mówienia: *бесідувати* ‘rozmawiać’, *выборонити* ‘wybronić’, *выкрикнути* ‘wykrzyknąć’, *гварити* ‘mówić’, *докликати ся* ‘dowolać się’, *жалити ся* ‘zalić się, użalać się’, *жартувати* ‘żartować’, *жуграти* ‘gderać’, *загадувати* ‘zagadywać’, *звїдувати* ‘pytać’, *звїдувати ся* ‘pytać’, *казати* ‘kazać’, *кликати* ‘wołać’, *мудрувати* ‘mądrzyć się’, *называти* ‘nazywać’, *нарікати* ‘narzekać’, *одзывати ся* ‘odzywać się’, *одповідати* ‘odpowiadać’, *одповісти* ‘odpowiedzieć’, *оповідати* ‘opowiadać’, *перепросити* ‘przeprześć’, *повідісти* ‘powiedzieć’, *повідати* ‘powiadać’, *подякувати* ‘podziękować’, *позволити* ‘pozwolić’, *ноплїтати* ‘pleść’, *присизати* ‘przysięgać’, *просити* ‘prosić’, *фефрати* ‘gderać natrętnie’, *чудувати ся* ‘dziwić się’, *шентати* ‘szepać’.

Z czasownikami mówienia łączą się syntaktemy adresata i deliberatu, np.: – *Піду там, де тополі, – **повідат до потока** трепота; Марта **повчує** малого Ванця; дідо Юстин [...] знає **оповідати** розмаїтї історії; І правду **гварил** учитель; – Добрі, діточкы, **оповім** вам днес давну історію о старым бачы Оресті.*

- Czasowniki donatywne: *брати* ‘brać’, *взяти* ‘wziąć’, *выдати* ‘wydać’, *выслати* ‘wysłać’, *дати* ‘dać’, *дарувати* ‘(po)darować’, *купити* ‘kupić’, *оддавати* ‘oddawać’, *однести* ‘odnieść’, *подарувати* ‘podarować’.

W połączeniach z tymi czasownikami występują syntaktemy adresata i przekazywanego obiektu, np.: *Євка **оддає** сестрі Адама книжку; На лаві квіткы, котры **дарувала** Славкови сестра; Лідка **дає** їм сіно і морков; Они **ти дадут** пінязі на стерео.*

- Czasowniki fizjologiczne: *вечеряти* ‘wieczерzać, jeść kolację’, *жувати* ‘żuć’, *зісти* ‘zjeść’, *кукати* ‘kukać’, *кумкати* ‘kumkać’, *либати* ‘chleptać’, *маручати* ‘tu: mruczeć, warczeć’, *напити ся* ‘napić się’, *облизувати ся* ‘obлизуwać się’, *пити* ‘pić’, *пищыти* ‘pischceć’, *спожывати* ‘spożywać’, *тремтіти* ‘kwilić’.

Grupa ta jest wewnętrznie zróżnicowana. Nietranzytywne są czasowniki oznaczające dźwięki wydawane przez różne stworzenia, np.: [...] *взріли* мы медведя. Стоял при грубій ялици, *вытігал* до нас лапы і *маручал*; Вовк *выє*. Z czasownikami oznaczającymi jedzenie regularnie łączą się syntaktemy obiektowe, np.: *Медведик **іст** медик, / вовірка **орішкы**, / заячык **капусту** / **попыхат** до брішка. / Коник **дзѣвакат** конич / і **вівсик** смакує, / псик **обертат** кістку / лем ся **облизує**. / Ягнятка, кізьлятка / **скубут** команичку [...] Кроличкы **морковку** / **хрумцяют**, аж тріщыт, / кіт **молоко** либат: / „мяу, мяу-дайте іщы!” / А вы?Што вы, діти, / Найбарже любите? / Знам, знам! Вы лем **гуму** / **жуєте** завзято.*

- Czasowniki percepcji: *взерати ся* ‘wglądać, zaglądać’, *видіти* ‘widzieć’, *зазріти* ‘spojrzeć’, *начудувати ся* ‘napatrzeć się’, *обзерати* ‘oglądać’, *нізрити*

‘spojrzeć’, *позерати* ‘przyglądać się’, *почути* ‘usłyszeć’, *роззеперати ся* ‘rozglądać się’, *слухати* ‘słuchać’, *смотрути* ‘patrzeć’, *чути* ‘słyszeć’.

Часовники перцепcyjne конституюють zdania, w których łączą się z syntaktemami deliberatu percepcji: *Ходит по хыжы і позерат на него* (Байкы); *Гіст піднюс голову до горы, пороззерал ся по темносинім простори* (Байкы); *Офіцір підышол з заложеныма поза себе руками і стоячы перед ним взерал ся зо сарказмом до очи Цідилкы* (Я. Хованец).

- Часовники czynności emocjonalnych: *злостити ся* ‘złościć się’, *радувати ся* ‘cieszyć się’, *сьміяти ся* ‘śmiać się’, także z przedrostkami.

Часовники oznaczające emocję łączą się najczęściej z syntaktemami kauzatora, który oznacza osobę, przedmiot, zjawisko lub sytuację wywołującą reakcję emocjonalną, np.: *Не буду, не буду. Але виділа єс як ся з мене люде сьміяли?* (Д. Папграпай); *Вірний Річникови Богдан Горбаль порадувал нас надісланьом змістового наукового допису о Михалі Дутко (1894–1971)* (П. Трохановскій); *Злостило го, іритувало таке поведіння* (П. Трохановскій);

- Часовники czynności mentalnych: *выбрати* ‘wybrać’, *думати* ‘myśleć’, *знати* ‘znać’, *зрозуміти* ‘zrozumieć’, *пам’ятати* ‘pamiętać’, *повчыти ся* ‘poczyć się’, *познати* ‘poznać’, *понюмати* ‘pomylić’, *роздумувати* ‘rozmyślać się’.

Часовники mentalne przyłączają syntaktemy deliberatywne, oznaczające treść procesów myślowych, np.: *Ученикы думают лем о вакациях. Не боялам ся поїхати, хоц памятам нелегкы часы по повернію в горы* (М. Хомяк); [...] *познавали вишиткы тайны того колиси барз велького села* (С. Мадзелян).

W kilku zdaniach elementarza czynności komunikowane są frazemy werbalnymi: *брати на гірғы* ‘brać na barana, nosić na plecach’, *ходити до школы [до церкви, до костела]* ‘chodzić do szkoły [do cerkwi, do kościoła]’, *провести [np. літо]* ‘o czasie: spędzić’.

Nieizosemiczną (nieakcyjną) kategorię semantyczną tworzą **часовники statualne**, a wśród nich:

- Часовники ze znaczeniem stanu lub zmiany stanu osoby: *боліти* ‘boleć’, *бояти ся* ‘bać się’, *ганьбити ся* ‘wstydzіć się’, *дримати* ‘drzemać’, *заганьбити ся* ‘zawstydzіć się’, *загоїти ся* ‘zagoić się’, *захворіти* ‘zachorować’, *кохати* ‘kochać’, *любити* ‘lubić’, *поважніти* ‘poważnieć’, *радувати ся* ‘cieszyć się’, *радować ся*, *спати* ‘spać’, *терпіти* ‘cierpieć, znosić’, *тішати ся* ‘cieszyć się’.
- Часовники ze znaczeniem stanu lub zmiany stanu przedmiotu: *выстити* ‘wystygnąć’, *заквитати* ‘zakwitać’, *змістити ся* ‘zmieścić się’, *квитнути* ‘kwitnąć’, *печы ся* ‘piec się’, *потечы* ‘pocieć’, *пухнути* ‘puchnąć’, *стати* ‘stać’. Do obu grup można odnieść czasownik o ogólniejszym znaczeniu *змінати ся* ‘zmieniać się’.

Часовники oznaczające stan osoby łączą się z syntaktemami obiektu-kauzatora, np.: *Любил бездомны, перелітны птиці* (С. Мадзелян); *Але не долго*

ся тішшит **том науком** (С. Мадзелян); *Повідають, же тоты японці то люде барз дрібны, але и барз завзяты – **іх** и кытайці ся боят* (Т. Кузяк); *Но, не годен єм стерпіти **злодіїв*** (Т. Кузяк). Czasowniki ze znaczeniem stanu przedmiotu przyłączają luźne syntaktemy lokatywne, temporatywne, okolicznikowe, np.: *Щесьця квитне **під його дахом*** (Байкы); *Най змістит ся в **тых жычынях** вишитко* (П. Мурянка); *В **тот ден в часі Св. Літургії з ікони** Покрова Пресвятой Богородиці потекли слезы* (А. Барна).

Specyficzną kategorię leksykalno-gramatyczną tworzą **czasowniki funkcyjne**, w słownikach traktowane jako wtórne warianty leksykalno-semantyczne czasowników czynnościowych, ale jednak nieizosemiczne, nieakcjonalne, jako że łączą się z nazwami niezdolnych do działania przedmiotów-artefaktów, oznaczając ich funkcjonowanie, sprawność lub niesprawność. W elementarzu występują w następujących zdaniach: *Млин **меле і меле***. ‘Młyn miele i miele’; [*A коли неє воды, ани вітру?*] *Товды **стоїт** і млин і вітрак* ‘[A kiedy nie ma wody ani wiatru?] Wtedy stoi i młyn i wiatrak’; *Дзвоня**т** великы дзвоны*. ‘Dzwonia wielkie dzwony’; [...] *комбайн одраз **косит і молотит***. ‘Kombajn od razu kosi i młóci’; *Розход**ит** ся куртина*. ‘Rozsuwa się kurtyna’.

Nieizosemiczną grupę stanowią tzw. **czasowniki egzystencjalne**⁴ ze znaczeniem istnienia, konstatacji lub intensywności zjawisk przyrody – aktualnie obserwowanych lub znanych. Wiele z tych czasowników tworzy kategorię przejściową pomiędzy czasownikami pełnoznacznymi a pomocniczymi, ponieważ ich znaczenie leksykalne jest osłabione, a użycie w zdaniu – fakultatywne, np.: *При нутыку **роснут** тополи* ‘Przy dróżce rosną topole’ – *При нутыку тополи* ‘Przy drodze topole’.

W elementarzu Petra Murianki znaleźć można wiele czasowników tej podgrupy: *блиснути* ‘błysnąć’, *бракнути* ‘zabraknąć’, *вказати ся* ‘ukazać się’, *выроснути* ‘wyrosnąć’, *выроснути* ‘wyrosnąć’, *вырости* ‘wyrosnąć’, *выставати* ‘wystawać’, *вытрясати ся* ‘wysypywać się, wytrząsać się’, *гырмити* ‘grzmieć’, *догтерати* ‘docierać’, *дзвонити* ‘dzwonić’, *доходити* ‘dochodzić, donosić się – o dźwiękach’, *дуги* ‘o wietrze: wiać’, *дудити* ‘dudnić’, *жыти* ‘żyć’, *зачерчати* ‘zaszumieć – o potokach’, *зыйти* ‘wzejść, tu: o księżycu’, *курити* ‘kurzyć – o silnych opadach śniegu, kurzawie’, *лежати* ‘leżeć’, *мешкати* ‘mieszkać’, *нести ся* ‘nieść się, roznosić się – o zapachu’, *нести ся* ‘o dźwiękach: nieść się’, *плынути* ‘płynąć – o rzece, potoku’, *пригрівати* ‘przygrzewać’, *пригріти* ‘przygrzać’, *проходити* ‘o imprezach: odbywać się’, *родити ся* ‘rodzić się’, *розходити ся* ‘o dźwięku: rozchodzić się’, *роснути* ‘rosnąć – o obecności rośliny, np. drzewa’, *сідити* ‘siedzieć’, *стікати ся* ‘zlewać się – o łączących się rzekach’, *стояти* ‘stać’, *стратити ся* ‘zniknąć’, *сходити* ‘wschodzić’, *течы* ‘cieć’, *трафятися* ‘trafiać się’, *трищати* ‘trzeszczeć’, *черчати* ‘o potoku: szumieć’.

⁴ Ibidem, s. 62, 68.

Niektóre z wymienionych wyżej czasowników, takie jak *выроснути, сходити, вказати ся, родити ся*, mają dodatkowo znaczenie zapoczątkowania istnienia (i bycia obiektem potencjalnej lub faktycznej percepcji), np.: – *А знаиш ты, Мірку, як родит ся хліб?* ‘A wiesz Mirku, jak się rodzi chleb?’.

Nieakcjonalne są również **czasowniki relacyjne**, spośród których w elementarzu występuje jedynie czasownik posesywny *мати* ‘mieć’.

Modyfikatorami modalnymi są czasowniki: *мусити* ‘musieć’, *мати* ‘mieć’, *прагнути* ‘pragnąć’, *хтіти* ‘chcieć’, *постановити* ‘postanowić’, *знати* ‘umieć’, *забути* ‘zapomnieć’, a także frazem *не мати заміру* ‘nie mieć zamiaru’.

O prostocie składniowej elementarza świadczą: całkowity brak tzw. **czasowników kompensacyjnych**⁵, tworzących orzeczenia peryfrastyczne, oraz znikoma liczba **czasowników-komplikatorów**, budujących konstrukcje polipredykatywne. Z tej grupy w elementarzu występują jedynie **czasowniki autoryzujące**: *выглядати* ‘wyglądać’, *називати* ‘nazywać’: *Управляне поле селяне називають царином*. ‘Uprawiane pole wieśniacy nazywają caryną’; *называти ся* ‘nazywać się’, *звати ся* ‘zwać się’, oraz **kauzatywno-modalne**: *дозволити* ‘pozwolić’: [...] *мама не дозволила му йти на санкы*. ‘Mama nie pozwoliła mu iść na sanki’, *казати* ‘kazać’: *Пані од плястыкы казала намалювати фіялки*. ‘Pani od plastyki kazała namalować fiołki’, *выслати* ‘wysłać’: *Мама выслала Славка і Любку по щавію* ‘Mama wysłała Sławka i Łubkę po szczaw’, *просити* ‘prosić’: *Аж ты од горы Рунок пришоу чловек просити бачу о поміч* ‘Aż tu od góry Runok przyszedł człowiek prosić bacę o pomoc’, *помагати* ‘pomagać’: *Буду помагал грабати сіно, вязати снопы*. ‘Będę pomagał grabić siano, wiązać snopy’.

Funkcje tekstowe

Formy czasu i aspektu czasowników są głównymi środkami gramatycznymi formującymi rejestry komunikacyjne.

W tekstach monologowych występują rejestry komunikacyjne: ewokacyjny (narracyjny i opisowy), informacyjny (również w analogicznych podtypach) i generyczny, w tekstach dialogowych: wolitywny i reaktywny. Jednorodne rejestrowo bloki tekstowe stanowią jednostki kompozycji tekstu (kompozytywy). Rozciągłość kompozytywów może być różna: od minimalnych jednostek predykatywnych (zdań elementarnych lub składników dodanych: deadiektywów, dewerbatywów, imiesłowów, bezokoliczników i przymiotników – wprowadzających polipredykatywność) do całego tekstu.

Tekstotwórcze funkcje form czasowników można pokazać na przykładzie krótkich form literackich, np. w wierszu-bajce Iwana Rusenki:

⁵ Jak pol. *okazać pomoc, odczuwać radość* itp.

Малпа і прозерало

Нашла малпа прозерало
(і малпі **ся** раз **удало**),
А была брыдь і машкара,
Хоц не барз іщы стара.
Покрутила ним в ғыґалях,
Обернула го нарубы,
Обнюхала, обмацала,
Спрібувала *взяти* в зубы...
І уж го *шмарити* мала,
Бо **ся** ій доцяп **знудило**,
Але *зыркла* нехотячы
І *взріла* в ним *свое* рыло...
Здивила ся: – Што за пика!
Пыск шырокій, клапты руды,
Уха брыдкы, як у дика –
Хыбаль брыдшой нїт паскуды!
Дораз кличе на сусідку:
– Оле, смотте, кумо, на то!
Взрите таку малпу брыдку,
Як вы, кумо, дайме на то!
А кума ій на то *рече*:
– Вы сте, кумо, дурнуваты!
Вы сте сама в прозералі,
То ваш образ, мате знати!
І в сьвіті сут такы людє –
І вельо іх в нашым краю,
Што то лем в другых видят блуды.
До своїх ся не признают⁶.

Formy czasu przeszłego czasowników dokonanych predestynowane są do realizacji w tekście funkcji aorystywnej i perfektywnej. Funkcja aorystywna jest środkiem prowadzenia narracji o następujących w czasie zdarzeniach, ujmowanych – jeśli skorzystać z terminologii Erwina Koschmiedera – we „względności kierunkowej z przyszłości w przeszłość”⁷. Najwyraźniej funkcja ta ujawnia

⁶ Русенко. *Вибране*. Выдання посвячене 120. річниці народжыня і 50. річниці смерти. Ред. П. Трохановскій. Крениця–Ліґниця 2010, s. 103. Poszczególne funkcje tekstowe zaznaczone są różnicowaną czcionką: aorystywna – kursywą, perfektywna – wytłuszczeniem, uzualno-charakteryzująca – rozstrzelonym drukiem, a procesualna – podkreśleniem.

⁷ E. Koschmieder: *Nauka o aspektach czasownika polskiego w zarysie. Próba syntezy*. W: „Rozprawy i Materiały Wydziału I Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie”. T. 5, z. 2. Wilno 1934, s. 38.

się w rejestrze ewokacyjno-narracyjnym, zdającym sprawę ze zlokalizowanych w czasie obserwowalnych czynności. W wierszu Iwana Rusenki taką funkcję pełnią formy czasu przeszłego czasowników dokonanych: *покрытила, обернула, обнюхала, обмацала*, połączenie werbalne *спрібувала взяти в зуби*, czasownik *шмарути*, odnoszący się do zamierzonej kolejnej czynności, forma *зыркла*, nazywająca wykonaną dalej czynność, następujący po niej akt percepcji *взрїла* i spowodowaną tym faktem reakcję *здивила ся*. W aorystycznej funkcji użyta jest też odniesiona do przyszłości forma *взрїме*.

Niewątpliwie funkcję perfektywną, polegającą na oznaczeniu stanu jako faktu trwającego, wynikającego z poprzednio dokonanej czynności⁸, pełnią formy *удало ся* i *знудило ся*. Stan rezultatywny jest zasadniczym elementem znaczeń leksykalnych tych dwóch leksemów. Natomiast odczytanie inicjalnej formy *нашїла* może być aorystyczne (rozpoczynające ciąg oznaczeń kolejnych czynności) bądź perfektywne, retrospektywne, oznaczające stan wyjściowy całej fabuły. Za tym drugim – perfektywnym – odczytaniem przemawia użycie po tej formie interpretacyjnego czasownika *удало ся* również w funkcji perfektywnej.

Funkcję aorystyczną, przesuującą akcję i zorientowaną na kolejne czynności, pełnić mogą również formy czasu teraźniejszego, w przytoczonym wierszu: *кличе і пече*.

G. Zołotowa wspomina o możliwości użycia form czasu teraźniejszego, a co za tym idzie – czasowników niedokonanych, w funkcjach aorystywu i perfektywu, ale w odniesieniu do języka rosyjskiego uznaje to zjawisko za uwarunkowane kontekstem i niedostatecznie jeszcze zbadane⁹.

W tekstach łemkowskich aorystyczne użycie form czasu teraźniejszego w rejestrze ewokacyjno-narracyjnym występuje jednak względnie często. Taka funkcja jest charakterystyczna dla czasowników mówienia przy mowie niezależnej. Z elementarza łemkowskiego Petra Murianki pochodzą następujące przykłady¹⁰: – *Пїду там, де тополї, – повідат до потока трепота. – Вітер пірвал мої листкы. Смутно мі ту і студено. – А мі не смутно? – одповідат потїк; – А мене возмете, діду? просит Демко; – Ігор, треба заперти гусака – гварит мама; – Треба тя записати до хору – одзыват ся мама; І дораз розходить ся по дворї Любкін голосик: – Тю-тю-тю-тю!; – Славку, Славкуу! кличе мама; – Яка мі ту велька дівка – сьміє ся мама; – А чом ту такы маленькы і покривлены дерева? – звїдує ся учителя Петрусь. – Бо ту барз високо і дуют холодны вітры. На хырбеті нияк дерева не роснут – одповідат учитель і додає з усьміхом – одтамаль буде видно піл лемківського сьвіта (s. 68); – Аа! Забыл єм взяти – жуґре під носом Демко; – Жолна – тихо шепче Даля; – Гарді, діточкы! Вы уж дуже знате – радує ся учитель; – Ізиш ся, Сергїй, їзиш!*

⁸ Ibidem, s. 48. E. Koschmieder mówi w tym wypadku o tzw. względności perfektowej.

⁹ Г.А. Золотова, Н.К. Оніпенко, М.Ю. Сидорова: *Коммуникативная грамматика...*, s. 404.

¹⁰ П. Мурянка: *А Я ЗНАМ АЗБУКУ. Лемківскій буквар*. Warszawa–Legnica 2003.

– *чудує ся* мама; – Я не пью молока од коровы – *присігат*, *бъє ся* міцно в груди – форма *бъє ся* (в груди) również w funkcji aorystywnej; [Мірко] *влітує* до мешканя і такої *кричит*: – Мамо!

W funkcji aorystywnej przy replikach dialogowych form czasu teraźniejszego czasowników mówienia i interpretacji wypowiedzi używają także inni autorzy łemkowscy: T. Kuziak, S. Madzelan, N. Repela, I. Żelem, M. Dzindzio, I. Hołowczak, M. Sandowicz, P. Ksenycz i inni. Zaznaczyć trzeba, że w tejże funkcji użycie form czasu przeszłego czasowników dokonanych jest również częste. Dotyczy to także innych grup semantycznych czasowników akcyjnych (zarówno w połączeniach współrzędnych z czasownikami mówienia, jak i poza takimi szeregami), np.: – Як вам ся ту видит? – *звідує ся* Фецьо і руком *показує* довкола (С. Мадзелян); *Выпиваме си і бесідуєме, і х-тот час отверають ся* двері і *влітуют* найстаршого його сына діти а Ильковы внуки (Н. Репела); *Приїзджають* в село, а кін сам *поперат* на дорогу до халупы Гарасьовой... – О, якіи він мудрий, нюхом чує, де моя газдівка! – *дивує ся* Тарась. – Параска, а Параска вынес свяченой воды, треба нового коня покропити! – *кричит* Гарась з подвіря на свою жену. Параска *выходит* зо свяченом водом в мисці, *смотрят* на «нового» коня... і кропило *выпадат* ій з рук... – Што ты старий, ци-с зварювал, ци-с осліп, та де то новий кін, то наш старий Каштан, чо-с го так деси обскубал?! Гарасьови, як обух по голові тоты слова, він *выпрягат* коня, а кін сам іде на своє місце в стайни... (М. Дзіндзьо); *Підходить* він якоси до Юрка, *подає* йому руку і *повідат*: [...] (І. Головчак); Ярослав *кладе* торбу на лавку і *потерат* руку о руку (П. Мурянк); *Розходить ся* куртина. [...] Під звуки оркестры *входит* на сцену хор. [...] *Стає* в два ряды і на знак диригента *зачынат сьпівати* (П. Мурянк).

Formy czasu teraźniejszego wprowadzają, jak się wydaje, większą dynamikę i ekspresję, nasilają efekt obserwacji uczestniczącej. „Przełączenie” z łańcucha form czasu przeszłego na formę czasu teraźniejszego znamionuje zwykle pewien punkt zwrotny w opowiadanej fabule. Konkurencja albo raczej tekstowe współdziałanie w kompozycji tekstu form czasu przeszłego czasowników dokonanych i form czasu teraźniejszego w funkcji aorystywnej w języku łemkowskim wymaga jednak jeszcze dokładniejszego zbadania.

Użycie form czasu teraźniejszego właściwe jest rejestrowi generycznemu, uogólniającemu życiowe doświadczenie. Tak właśnie, w funkcji uzualno-charakteryzującej, w rejestrze generycznym użyte są czasowniki niedokonane *видят* і *не признают* в морале wieńczącym wiersz-bajkę Iwana Rusenki.

Funkcję uzualno-charakteryzującą przypisać też można czasownikowi *знати* użytemu w rejestrze woluntynym.

Czasowniki niedokonane pełnią w tekście także funkcję procesualną, odzwierciedlającą rozciągłość czynności lub procesu w czasie, fakt w trakcie odbywania się, czyli – stosując terminologię E. Koschmiedera – „względność

kierunkową z przeszłości w przyszłość¹¹, podążanie obserwacją za przebiegającą w czasie czynnością. Tak odczytać można woluntarywną formę *смотте* w bajce Rusenki. Użycie to można też interpretować aorystywnie.

Te cztery funkcje form czasownika można zaobserwować w krótkim tekście prozy poetyckiej Władysława Grabana:

Велия

З яблінкы давно **злетіло** листя. Ріку **покрыла** груба ледова крига. Грубом перином **засніжыло** Яругы, Мухначкы і дорогу до ліса. Том задутым дорогом **вертал** з ліса мужчына і хлопец. **Несли** зелену яличку. На передвечерю **зміг ся** мороз, над ріком низко **засвітило** небо. В вирубаній пролубі **заіскрила** холодна вода. Дрібны звiзды **наберал** хлопец дрібныма пальчыкамі. **Стікали** з долони і **падали** в морозну ледову пролубу. – На здоровя, на щестя – *чує* голос з боку. То голос тата. На штоден з пролубы п'є воду худоба. В святу ніч звірята не выходят з дому. Під едном стріхом з гaздами вечеряют. Через маленьке віконце слідят як люде за великом звiздом, што ясніє над чорном завісом ліса. **Достали** жмінку хліба, соли і чеснку. В тот вечер *приде* до вшыткых Сын Божий. Може *задивит ся* на землю, што перед роками квитла луками квітів, пахла ярцьом і вівсом, што золотили розколысаны береги бескыдских шаховниц поля званого цариним. Бо-ж царювали там Лемкы і небесны птахы, якы стерегли святинь під блакытным куполом неба

(В. Грабан)

Tło zdarzeń, stan miejsca zarysowują połączenia wyrazowe z formami czasu przeszłego czasowników dokonanych *злетіло* [листя], [ріку] *покрыла* [крига], *засніжыло* [Яругу] w funkcji perfektywnej. To obraz statyczny. Stany rezultatywne oznaczone tymi formami są obserwowalne. Można wobec tego ten blok tekstowy odczytywać jako rejestr ewokacyjno-opisowy, odzwierciedlający zlokalizowaną w czasie bezpośrednią obserwację. Czasowniki niedokonane *вертал* [мужчына і хлопец] oraz *несли* [яличку] użyte są w funkcji imperfektywno-procesualnej, oznaczają rozciągłe w czasie, obserwowalne czynności. Ten fragment odczytać można jako blok ewokacyjno-narracyjny. Następuje przeskok w czasie. Znów z użyciem form czasu przeszłego czasowników dokonanych w funkcji perfektywnej: *зміг ся* [мороз], *засвітило* [небо], *заіскрила* [вода] nakreślone zostaje tło sytuacyjne dla powtarzających się, wyrażonych czasownikami

¹¹ E. Koschmieder: *Nauka o aspektach czasownika polskiego w zarysie...*, s. 39, 42–43.

niedokonanymi czynności i towarzyszącymi im procesów: [звізды] *наберал [пальчыкамі], стікалі [з долони] і падали [в пролубу]* (funkcja imperfektywno-procesualna). Ich monotonię przerywa świąteczne pozdrowienie ojca, a fakt percepcji jego głosu wyraża użyta w funkcji aorystycznej forma *чуе*. Bezczasownikowe zdanie: *То голос тата* zamyka tę część tekstu, w której czasowniki występują w użyciach aktualnych, z konkretną lokalizacją czasową. Zastosowane dalej czasowniki niedokonane w formie czasu teraźniejszego *пье, не выхадят, вечерают, слідыт* formują blok rejestru generycznego, użyte są w znaczeniu uogólniającym, w funkcji charakteryzującej, opisującej zachowania typowe. Perfektywna forma *достали* zamyka ten generyczny kompozytyw. Niejednokrotnie możliwe są jednak różne funkcjonalno-tekstowe interpretacje form werbalnych. W zacytowanym tekście W. Grabana fragment *Через маленьке віконце слідыт як люде за великом звіздом, што ясніе над чорном завісом ліса. Достали жмінку хліба, соли і чеснку* można odczytać jako „prezentację sceniczną”, blok rejestru ewokacyjnego, a wobec tego formy *слідыт* i *ясніе* zinterpretujemy jako imperfektywno-procesualne. Pamiętać bowiem trzeba, że rejestr komunikacyjny to nie tylko sposób konstruowania tekstu, ale również sposób jego odczytania. Dalej następuje blok tekstowy szczególnego typu, a mianowicie tzw. rejestr poglądowo-przykładowy¹², odzwierciedlający myślowe przeniesienie w przyszłość. Konstytuują go zdania z czasownikami w formie czasu przyszłego *прыде, задивит ся*, w funkcji aorystycznej.

Formy czasu przeszłego czasowników niedokonanych *квитла, золотили, царювали, стерегли* w końcowych zdaniach tekstu pełnią funkcję uzualno-charakteryzującą.

---

¹² Г.А. Золотова, Н.К. Оніпенко, М.Ю. Сидорова: *Коммуникативная грамматика...*, s. 432–436.

Rozdział czwarty

Predykatywy łemkowskie – znaczenia kategorialne i funkcje składniowe*

Predykatywy, nazywane też czasownikami niewłaściwymi¹, to wyrazy odmieniające się przez przypadki ani przez osobę, ale odmienne analitycznie. Paradygmat takiej odmiany można zilustrować formami często występującego w tekstach łemkowskich predykatywu *чуми* ‘słyszeć’: czas przeszły – *было чуми*, czas teraźniejszy – *чуми*, czas przyszły – *быде чуми*, tryb przypuszczający – *было бы чуми*, tryb rozkazujący – *най быде чуми*, bezokolicznik – *быти чуми*. Predykatyw ten w formie czasu teraźniejszego przypomina bezokolicznik czasownika właściwego. Ma jednakże analityczną formę bezokolicznika, z posiłkowym składnikiem *быти*.

Typowym znaczeniem kategorialnym wyrażanym przez predykatywy łemkowskie jest szeroko pojęte znaczenie stanu. Wśród predykatów stanu najbardziej charakterystyczna dla predykatywów jest cecha epizodyczności, czyli konkretna lokalizacja czasowa, a w tych ramach – raczej statyczność niż dynamiczność.

Można wyróżnić kilka znaczeń szczegółowych predykatywów języka łemkowskiego i związanych z nimi typowych funkcji składniowych.

Stan miejsca

Typowymi wykładnikami znaczenia stanu miejsca są m.in. wyrazy łemkowskie *темно*, *нысто*, *мухо*. Zdania z tego rodzaju predykatywami (określanymi też jako kategoria stanu, wyrazy bezosobowo-predykatywne lub przysłówki predykatywne) kwalifikowane są we wschodniosłowiańskiej tradycji lingwistycznej

-----
* Jest to zmieniona i uzupełniona wersja artykułu: H. Fontański: *Czasowniki niewłaściwe o odmianie analitycznej w języku łemkowskim*. W: *Semantyka i pragmatyka w opisie języków słowiańskich*. Katowice 1993, s. 101–108.

¹ Z. Saloni, M. Świdziński: *Składnia współczesnego języka polskiego*. Warszawa 1985, s. 85 i nn.

jako bezpodmiotowe. W rozdziale o składni w akademickiej gramatyce języka ukraińskiego zamieszczone zostało stwierdzenie, iż zdania takie cechuje bezosobowość, która „w strukturze semantyczno-składniowej zdań jednoczłonowych rozumiana jest jako przejawianie się czynności (stanu, procesu) niezależnie od wykonawcy lub nosiciela cechy”². Z takim poglądem trudno się zgodzić, ponieważ subiekt, „nosiciel cechy”, jest w takich zdaniach regularnie nazywany, co poświadcza choćby kilka przytoczonych w tejże gramatyce przykładów: *Варта спить, на вулицях безлюдно* (Л. Українка); [...] *стало тихо скрізь* (Тичина); [...] *Зоряно, тихо в просторі* (Гончар)³. Podmiotem⁴ jest w takim wypadku miejsce, nazywane najczęściej za pomocą syntaktemu lokatywnego w postaci grupy imiennej w miejscowniku bądź przysłówka.

Osobliwością tego typu wyrażen – mimo iż opisują one zewnętrzną, otoczenie człowieka – jest element subiektywny. Chodzi o różne aspekty percepcji. Wypowiedzenia z predykatywami występują z reguły w tekstach rejestru ewokacyjnego, prezentują więc aktualnie postrzeganą rzeczywistość. Charakterystyką stanu miejsca stają się nie tylko aktualne postrzeżenia wzrokowe i słuchowe, ale również związane z miejscem stany fizyczne obserwatora. Oto przykłady łemkowskie: [...] *пусто в коморі, темно в хыжи* (І. Русенко); *Тихо наоколо*. (П. Стефанівскій); [...] *в хыжы было тепленько..* (Г. Быбель: *Велия. „Наше Слово”* [Лемківска сторінка] [b.d.]); *В бараку студено і вільгитно* (Т. Курилло / П. Трохановскій). Fakultatywnie występuje składnik przyczynowy wyrażony grupą imienną w dopełniaczu z przyimkiem *од*: *Юж темно од чорного неба* [...] (П. Стефанівскій).

Przy podmiocie nazywającym miejsce użyty może być predykatyw *тяжко* w znaczeniu stanu, odczucia fizycznego człowieka, tj. obciążenia, np.: [...] *всі трое ся запрягли і и тягли. / Не тяжко было на возі / І на гладкий дорозі, / А воза з місця не рушили, / Бо незгідливы были* (І. Русенко). W antonimicznym znaczeniu występuje predykatyw *легко*: *Легко на возі / по тій дорозі* (П. Стефанівскій).

Fakt percepcji słuchowej wyraża łemkowski predykatyw (*быти*) *чути*. Od czasownika właściwego (z bezokolicznikiem *чути*) czasownik niewłaściwy znaczeniowo różni się tym, że wyraża nie indywidualny akt percepcji słuchowej (orzekanie czynności percepcyjnej o jej podmiocie), ale charakterystykę miejsca. Orzeka on mianowicie o miejscu, iż realizuje się tam – dostępna różnym podmiotom postrzegania – percepcja słuchowa. Słowem – będąc tam,

² В.М. Русановский, М.А. Жовтобрюх, Е.Г. Городенская, А.А. Грищенко: *Украинская грамматика*. Киев 1986. s. 293–295.

³ Ibidem, s. 295.

⁴ Nieuzasadnione wydaje się rozróżnianie podmiotów: semantycznego, gramatycznego i logicznego. Solidaryzuję się w tym względzie z poglądami Giennadija W. Kolszańskiego; zob.: Г.В. Колшанский: *Соотношение субъективных и объективных факторов в языке*. Москва 1975, s. 108–109.

coś się słyszy. Nasuwa się skojarzenie z angielskim wyrażeniem *one can hear*, w którym sem możliwości ma swój wyraz fonetyczny. Typowymi kontekstami użycia predykatywu (*быти*) *чути* są: grupa imienna w bierniku bezprzyimkowym lub w dopełniaczu bezprzyimkowym⁵, nazywająca obiekt percepcji, czyli zjawisko dźwiękowe; wyrażenie lokatywne określające źródło dźwięku, np.: *Дес чути пісню на тім боці, / Де сивий дзвін і явір карий* (В. Тырпак-Мисцівській).

W wypadku źródła dźwięku oddalonego od słuchacza syntaktem sursywno-lokatywny ma przede wszystkim formę dopełniacza z przyimkiem *з*, także w formie zleksykalizowanej, np.: *Як бы з циганьской капелі / Чути гушли і цимбалы* (І. Русенко); *Роса падат, місяц зышоў, тишина на селі – / Лем з далека чути граня циганьской капелі* (І. Русенко). Obiekt percepcji może być wyrażony metonimicznie (*гушли і цимбалы; граня*). Składnik nazywający miejsce źródła dźwięku może mieć postać grupy imiennej w dopełniaczu z przyimkiem *од*, np.: *Од дороги чути было скрипіння снігу під ногами....* (Г. Быбель). Charakterystyka stanu miejsca ze względu na słyszalność dokonywana jest w tym wypadku z pozycji odbiorcy dźwięku. Możliwy jest również układ odwrotny: mówiący przedstawia sytuację z pozycji źródła dźwięku. Położenie odbiorcy dźwięku określa syntaktem dyrektywny. Wśród składników treści pojawia się znaczenie trasy, a więc przemieszczania się dźwięku oraz kierunku tego ruchu, np. *Засьпівайме собі / голосно, весело, / жебы было чути / аж на друге село.* (П. Стефанівській). Predykatyw (*быти*) *чути* może przyłączać zdanie podrzędne, np.: *Жива и мертва замолкла природа, / лем серце чути, / як бє ся в ей груді* (П. Стефанівській).

Analogiczną charakterystykę miejsca dotyczącą percepcji wzrokowej wyraża czasownik (*быти*) *видно*. Wyrażenie lokatywne określa pozycję obserwatora, np.: *Методія и / Бога / не видно з заросли* (П. Стефанівській). W zdaniach konstytuowanych przez ten predykatyw sem ruchu odnotowujemy w imiennym syntaktemie tranzytywnym *через* + biernik, np.: *Через мое вікно в дверях / (копре є вікнодверями) / видно єден дах / з осмома коминами* (П. Муранка).

Predykatyw *знати* (w bezokoliczniku *быти знати*) zawiera w swej treści element oceny minimalnego stopnia przejawiania się zjawiska ze względu na możliwość jego percepcji, prymarnie wzrokowej, np.: *Шануйме рускы звычаї, / Лемківску одежу – / Штобы од нашого краю / Знати было межу*⁶ (І. Русенко); *Єден раз / Бык на луці ся пас, / А жаба смотріла з мочыла: [...]* / *почала дуги ся — пучыти: / „Но, як, кумо? / щы дакус до быка бракує?” / Што кус ся надує – кумы ся звидує, / – Щы ани не знати! / – Лем кус, кумо, сте вєце горбаты* (І. Русенко). W wypadku tego czasownika niewłaściwego charakterystyka predykatywna z reguły dotyczy nie otoczenia, ale jakiegoś wyod-

⁵ Zob. przykłady wariantów w rozdziale o modusach i autoryzacji.

⁶ Forma typowo łemkowska: *между*.

rębnionego przedmiotu. I znów chodzi o zakomunikowanie możliwości otwartej dla wielu podmiotów percepcji. Charakteryzowany przedmiot może być nazwany imiennym syntaktemem lokatywnym *на* + miejscownik, pr.: *Бабка тверда, — на ній не знати* (П. Мурянка).

Predykatywy *красні / крашні, спокійно / спокіно / спокійні, затишно, любо, грозно, весело, невесело* również charakteryzują otoczenie, w związku z czym łączą się z wyrażeniami lokatywnymi. Jest to charakterystyka miejsca ze względu na właściwość wywoływania określonego stanu emocjonalnego, pr.: *Чого так грозно ту и там?* (П. Стефанівській); *В паньській Польци невесело, / Хоц часто сут нарады* (І. Русенко); *А красні гын, на Военным, затишно, спокійно* (П. Мурянка); *О, мій далекий, рідний краю, / Як любо в тобі гніздо виту ...* (В. Тырпак-Мисцівський).

Trzeba odnotować jeszcze takie łemkowskie predykatywy (czasowniki niewłaściwe), których zasadniczą funkcją jest komunikowanie pozytywnego lub negatywnego nastawienia mówiącego do stanu rzeczy w jakimś miejscu, a więc ostatecznie także orzekanie o miejscu. Ocena może być maksymalnie uogólniona, czemu służą czasowniki niewłaściwe *добри / добрі, зле / жлі, незле / нежлі, планно, здорово, файні*, pr.: *У нас в Польци вера планно, / Хоц край барз богатий* (І. Русенко); *Гм! Як бы вам ту повісти? Жебы не было зле, то бы было добри, — а жебы было добри, то бы не было зле* (І. Русенко).

Samopoczucie

Podmiotem zdań konstytuowanych przez tę grupę czasowników niewłaściwych jest istota żywa, a charakterystyką predykatywną – bezpośrednie odczucie stanu fizycznego własnego ciała lub niezamierzona (również nieeksponowana) emocja (involuntary emotion⁷). Podmiot przy tego rodzaju predykatywach wyrażony zostaje formą celownika, pr.: *Смутно нам, тяжко нам, прикро нам, але – жыєме!* (Бесіда). Kiedy subiektem stanu jest mówiący lub osoba nieokreślona, wtedy podmiot może być nieujawniony. Niektóre predykatywy tej grupy przyłączają bezokolicznik. Przykładami mogą być wyrazy *тепло, слабо*, pr. *Бараню скору ти офірую, / Штобы ти было тепло лежати* (І. Русенко).

Do tej grupy zaliczyć można predykatywy *прикро, весело, невесело, жаль, легко, тяжко, грозно, шкода*. Nie jest to grupa jednolita, choćby ze względu na obecność w strukturze semantycznej danych wyrażen elementów modalnych oceny – pozytywnej i negatywnej, pr.: *А мі – думаи – легко было?* (П. Мурянка); *Барз мі весело* (Буквар); [...] *тяжко сироті на світі* (П. Мурянка); *Та прикро якоси... без бабы* (Бесіда). Predykatywy

⁷ A. Wierzbicka: *The Semantics of Grammar*. Amsterdam–Philadelphia 1988, s. 254.

шкода і жаль przyłączają poza tym dopełnienie: [...] товды **шкода** ті **было** лем той незакінченой забавы (Бесіда); Ой, дітино, як мі **тя жаль!** (П. Мурянка); Листочку дубовий, / Не падай до воды, / Бо як приде велька вода, / То **тя** буде **шкода** (С. Мадзелян).

Reakcja emocjonalno-oceniająca

Wyrazy *стыдно*, *стыд*, *ганьба*, *гріх*, *глупо*, *шкода*, *неповажні* występują w funkcji predykatów oceniających w zdaniach polipredykatywnych przy subiektach propozycjonalnych wyrażonych bezokolicznikami bądź zdaniami podrzędnymi, np.: *А **ту** ся і **признати** **глупо**, же **клепати** не **знаш*** (П. Мурянка); *Писати в тым самым **выданю**, **зараз** **попри** собі і **так**, і **сяк**, **наперемінні**, як **полетит** **палец** – то **кус** **неповажні*** (П. Мурянка); ***Шкода** лем, же **труд** **тот** **треба** **вести** з **міцнійшым** **сусідом** в **рідній** **хыжы*** (Бесіда); *Бо як **дашто** **такє** **буде** **видно**, / **То** **нам** **виштыкым** **буде** **стыдно*** (М. Канищак-Бинарт). Subiekt ocenianego zdarzenia może być tożsamy z subiektem reagującym i oceniającym, ale reakcja oceniająca może też dotyczyć działania innych osób. Czy mamy do czynienia z relacją taksyczną mono- czy polisubiektową, rozstrzygać może dopiero kontekst, np.: ***Глупо** **так** ся **волочыти**, **роботы** **никде** **неє**. **Ходил** **єм**, **ходил**, **глядал** — як **ніт**, **так** **ніт*** (Л. Демян).

Ocena dotyczyć może działania zakomunikowanego w innym zdaniu, np.: ***Скосил** **траву** **непристалу...** **Тфуй!** **Аж** **гріх!*** (Е. Кубек).

Predykatywy tej grupy wyrażają głównie reakcje i oceny negatywne. Pozytywną reakcję oceniającą wyraża predykatyw *файні*, np.: *О, як **файні** **было** в **тых** **керпцях** **ходити!*** (Байки). Można to osiągnąć z użyciem predykatywu z zaprzeczeniem: ***То** **не** **гріх** **инакше** **думати** и **переконувати** **про** **свое** **становиско*** (П. Коробчак).

Wyowiedzenia z frazematami *Не стыд ти?* i *ганьба слухати* wyrażają nie tylko ocenę negatywną wedle kryterium moralno-etycznego, ale mają też na celu wywołanie u odbiorcy analogicznej emocji i samooceny. Mamy więc w tym wypadku do czynienia z nałożeniem się rejestrów komunikacyjnych: reaktywnego i woluntynnego, np.: ***Але** з **тебе** **циган**, **Іцку**, **же** **гей**. **Продав** **єс** **мі** **самы** **когутыкы**, **а** **тепер** **обвиняш** **за** **то** **Шмуля**. **Не** **стыд** **ти?*** (А. Копча); *Ой, **спліташ** **такє**, **Соснинко**, **ганьба** **слухати!*** (П. Мурянка).

Оцены szacunkowe

Inna grupa czasowników niewłaściwych dotyczy oceny wysiłku włożonego w działanie lub szans powodzenia ewentualnego działania, ma więc charakter

modalny. Przykładowi takich predykatywów są: *латво, трудно, шкода* (w kontekście z wyrażeniem czynnościowym), *варто, мож, не мож, ліпше*, np.: [...] *як латво / было / найти / скарбы / и пригону* (П. Стефанівскій); [...] *До тых ярів і берегів / Привыкнути буде трудно* (І. Русенко); *Дахто думат, же вернеме / В свої давны околиці, / Але о тым шкода мовы, / Най не плете ник дурниці* (І. Русенко); *А того ся не мож навчыти* (П. Мурянка); *Што то правда, а не лож / – Легко прекопати мож* (І. Русенко).

Ocena dotyczyć może zgodności czasu zdarzenia z pewnym oczekiwaniem. Służą temu predykatywy *час і пізно*, np.: *На колінках вернути запрагнете, лем пізно буде, лем не мож буде* (П. Мурянка); *Час зерно сіяти / жытыдайне / Земля жеде. / Не час плакати... / Не час нарикати / брате* (П. Стефанівскій).

Do czasowników niewłaściwych o odmianie analitycznej (predykatywów) odnieść wypada także wyrażenia o charakterze oceniająco-kwantyfikacyjnym, jak *мало, дост* (w wariantach: *доста, дос*), *дуже, за мало*. Wyrażenia te w kwantytatywnym modelu zdaniowym łączą się z podmiotowymi grupami imiennymi w dopełniaczu, np.: *Преця воды доста было...* (І. Русенко); [...] *На двох креслах завсе сидат, / Бо єдного ій за мало* (І. Русенко).

Ocena kwantyfikacyjna dotyczyć może długotrwałości jakiejś sytuacji, przy czym jest to ocena odniesiona do normy subiektywnej, np.: *Але того не было долго...* (С. Мадзелян). Podmiotem jest tu – nazwany zaimkiem anaforycznym – pewien stan rzeczy charakteryzowany ze względu na jego związek ze zdarzeniami poprzedzającymi albo czas oczekiwania.

Wyrażeniu subiektywnej oceny odległości służy predykatyw *далеко*: *Одтале, де я гнескы жыю, то не так аж далеко там* (С. Мадзелян).

Cechy predykatywu wykazuje też wyrażenie *як суцо*, które wyraża subiektywną ocenę należytego, wyczerpującego, dopełnionego wykonania czynności, np.: *З іджыньом не поспішыш, / Поісти си треба як суцо* (П. Мурянка); [...] *побесідуєме сой як суцо* (П. Трохановскій).

Wyrażenia wolitywne

Za predykatyw uznać wypada wyrażenie *по воли*, np.: *Ани ся мя [...] не звідали, [...] ци ми по воли*. (П. Мурянка). Z kolei o braku jakiejkolwiek postawy wolicjonalnej komunikuje frazem *вишитко єдно*, np.: *Лем же Афії было юж вишитко єдно* (С. Мадзелян).

Odnoszone do predykatywów wyrazu *можна (мож), треба (тра)*, funkcjonujące najczęściej jako modyfikatory, czyli wyrazy niesamodzielne, w roli orzeczeń wystąpić mogą w użyciu szczególnym, kiedy rematem, czyli *dic-tum*, czynione jest wyrażenie prymarnie modalne, np.: *Але дим уж стоим. І мешкати в ним мож* (П. Трохановскій). W takiej sytuacji może zostać

użyty modalny frazem *не даст рады: Писати о поезиї? – не мож, не даст рады* (П. Коробчак).

Cechą wyróżniającą predykatywy od strony znaczeniowej, kategoryjno-semantycznej, jest ich duży subiektywizm. Większość z nich zawiera w warstwie semantycznej składniki treści informujące bądź bezpośrednio o stanie fizycznym lub psychicznym organizmu człowieka (*тепло, слабо, прикро*), bądź pośrednio – poprzez charakterystykę miejsca (*чути, видно*). Treść wielu predykatywów zawiera element oceny.

Niemal wszystkie przytoczone łemkowskie predykatywy odpowiadają fonetycznie predykatywowi ukraińskiego języka literackiego. Łemkowskimi osobliwościami są wyrazy *мож, дос, латво*. W języku potocznym często używany jest nowy nabytek leksykalny – *файні*. W dawniejszej łemkowszczyźnie Iwan Werchratski odnotował predykatywy *лацно*⁸ (por. pol. *łacno*), a także *вакация: не вакация ми то говорити* = ukr. *не випадає ми то говорити*⁹, i *дяка: як ти дяка* ‘jak sobie życzysz’¹⁰.

---

⁸ І. Верхратский: *Про говор галицьких Лемків*. Львів 1902, s. 431.

⁹ Ibidem, s. 395.

¹⁰ Ibidem, s. 413.

Rozdział piąty

Podstawowe typy zdań monopredykatywnych w języku łemkowskim*

Analogiczne do łemkowskich struktury zdań pojedynczych występują w wielu językach słowiańskich. Jednakże nawet dość oczywiste stwierdzenia dotyczące podstawowych struktur składniowych wypada sformułować ze względu na konieczność stworzenia punktu odniesienia do opisu poszerzonego.

Przed przystąpieniem do prezentacji typów monopredykatywnych zdań pojedynczych w języku łemkowskim odwołam się do sformułowanej przez Ninę Arutiunową¹ klasyfikacji struktur logiczno-syntaktycznych wyrażanych w zdaniach, odzwierciedlającej ustalany przez mówiącego związek pomiędzy różnymi typami jednostek ludzkiego myślenia, a mianowicie przedmiotem, pojęciem i nazwą (wyrazem), którym w wypowiedzeniu odpowiadają denotat, sygnifikat i forma językowa (означающее). Arutiunowa wyróżnia:

- relację **egzystencji**, łączącą koncept i przedmiot, pojęcie i materię,
- relację charakterystyki, czyli stricte **predykcji**, orzekania, będącą odwrotnością relacji egzystencji – łączącą przedmiot z pojęciem, wyróżniony obiekt z jego cechą,
- relację **nominacji**, nazywania, łączącą obiekt z jego nazwą, czyli element świata przedmiotów z elementem kodu językowego,
- relację **eksplikacji**, przy której myśl kieruje się od wyrazu, nazwy, elementu kodu językowego do jego znaczenia (sygnifikatu, sensu, pojęcia),
- relację **identyfikacji**, skierowaną na jeden obiekt.

---

* W rozdziale wykorzystane zostały częściowo materiały zamieszczone w artykułach: H. Fontański: *Podstawowe modele zdań pojedynczych w języku Łemków*. W: *Słowotwórstwo, semantyka i składnia języków słowiańskich*. T. 2. Red. M. Blicharski przy współudziale J. Lubocha-Kruglik. Katowice 2000, s. 197–203; Idem: *Mianownik łemkowski w ujęciu teoretyczno-składniowym*. W: *Gramatyka a tekst*. T. 4. Red. H. Fontański, J. Lubocha-Kruglik. Katowice [w druku].

¹ Н.Д. Арутюнова: *Предложение и его смысл*. Москва 1976, s. 18–20

Omówienie rozpoczne od **nazwowych** użyć tzw. syntaktemów luźnych, a więc nieprzywiązanych obowiązkowo do jakiegoś nadrzędnika ani też nieuzależnionych w swoim znaczeniu składniowym od określonego modelu zdaniowego.

Według *Słownika składniowego* Galiny Zołotowej domeną samodzielnego użycia syntaktemu są napisy na różnych obiektach, etykiety i tytuły. W roli nagłówków, tytułów i etykietek występują syntaktemy i połączenia syntaktemów różnych form morfologicznych – przede wszystkim rzeczowniki w mianowniku jako forma najbardziej predestynowana do roli nazwy przedmiotu, ale także inne formy przypadkowe i wyrażenia przyimkowe: tytuły czasopism: *Бесіда, Лемко, Загорода, Лемківський календар*, nagłówki działów w czasopismach oraz tytuły artykułów: *Місце для рефлексій, Сучасна лемківська творчість*, nazwy instytucji: *Руска Бурса*, organizacji: *Рутеніка*, tytuły utworów literackich: *Котятко, Дикач, Богач Марко, Літо, О хыжы, Зо страниц історії, До зеленых гір, До змерку*.

Znaczenie składniowe syntaktemu² zdeterminowane jest jego formą morfologiczną, znaczeniem kategorialno-semantycznym, pozycją w zdaniu, ale ostatecznie także szerszym kontekstem, sytuacją wypowiedzi i aktualną intencją komunikacyjną.

Zgodnie z koncepcją G. Zołotowej funkcją jednostki składniowej jest jej rola w jednostce komunikacji, czyli w zdaniu³. Zastanawiając się nad tym, czy nagłówek jest jednostką nominacji czy komunikacji, Zołotowa wyraża pogląd, iż różne stanowiska w tej kwestii skłaniają do uznania szczególnego charakteru nagłówka w związku z wielością jego funkcji i uwzględnieniem różnego stopnia bliskości w stosunku do „biegunów” – nominacyjnego i komunikacyjnego – w różnych użyciach⁴.

Istotnie, intencją napisów, etykietek czy tytułów, w szczególności w formie mianownika, może być bądź powiązanie przedmiotu z pojęciem, charakterystyka przedmiotu, bądź konwencjonalne powiązanie z przedmiotem formy językowej wziętej w *suppositio materialis*, bez intencji odsyłania do jej znaczenia, sensu, pojęcia. W pierwszej z tych sytuacji również pojedynczy luźny syntaktem pełnić może funkcję komunikacyjną, a więc może być reprezentantem zdania. Dzieje się to w odpowiednim kontekście lub sytuacji komunikacyjnej. Można tu odwołać się do prostego kodu, jakim jest system znaków drogowych. Okrągła biała tarcza z czerwonym obrzeżem stojąca przy drodze w miejscu określonym przepisami komunikuje kierowcy zakaz wjazdu (‘tu nie wolno wjeżdżać’), natomiast ta sama tarcza leżąca w magazynie funkcji komunikacyjnej nie pełni.

---

² W tym opisie przyjmuję koncepcję teoretyczną oraz funkcjonalną typologię syntaktemów jako elementarnych jednostek składniowych opracowaną przez Galinę Zołotową. Zob.: Г.А. Зо́лотова: *Очерк функционального синтаксиса русского языка*. Москва 2005, s. 30–120; Еадем: *Синтаксический словарь русского языка. Репертуар элементарных единиц русского синтаксиса*. Москва 1982.

³ Еадем: *Очерк функционального синтаксиса...*, s. 9.

⁴ Ibidem, s. 69–70.

Analogicznie, napis *POCZTA* pełni funkcję komunikacyjną (informacyjną, charakteryzującą) wtedy, kiedy z taką intencją umieszczony jest na odpowiednim obiekcie.

Za niezbywalną, inherentną cechą jednostki komunikacyjnej, zdania-wypowiedzenia przyjmuje się jego dwuczłonowość. Uznanie więc niektórych tego rodzaju użyć za komunikaty wymagałoby określenia ich roli w dwuczłonowej strukturze wypowiedzenia. Sądzę, że części takich syntaktemów przypisać można rolę predykatów, czyli orzeczeń. W intencji nadawcy komunikatu, jak i w interpretacji takiego użycia przez odbiorcę sytuacja komunikacyjna pozwala na traktowanie np. łemkowskiego napisu *META* jako orzecznika ze znaczeniem kwalifikacyjnym przy domyślnym sytuacyjnie podmiocie, który może być zwerbalizowany, np. wyrażony zaimkiem wskazującym: *Ty meta*⁵. W wypadku użycia formy mianownika w roli napisu charakteryzującego sytuacyjnie wyznaczony przedmiot lub – jak w podanym przykładzie – miejsce, realizacja tzw. pierwszej (I) funkcji składniowej⁶, czyli reprezentowania całego wypowiedzenia, dokonywałaby się więc poprzez funkcję orzeczenia (dokładnie: orzecznika). Niewątpliwie funkcję orzecznika pełnią też tytuły: *Місце для рефлексий* – charakteryzujący określoną przestrzeń (fizyczną, na papierze lub w sensie wydzielonej części treści czasopisma), *О хыжы* – będący predykatywnym deliberatywem, oraz *Зо страниц історії* – będący pełniącym funkcję predykatywną sursywem, charakteryzującym następujący po nim tekst ze względu na źródło jego treści.

Nazwy, szyldy, etykiety, tytuły nie zawsze są nadawane i używane z intencją powiązania przedmiotu z pojęciem, do którego odsyłałyby jako wyrazy pospolite, np. nazwa łemkowskiego zespołu pieśni i tańca „Студенка” („Studzienka”) jest przykładem użycia wyrażenia językowego w *suppositio materialis*, w jego postaci zewnętrznej, jako czystej formy⁷. Takiego typu nazwa stanowi syntaktem specyficzny, bez znaczenia kategorialno-semantycznego. Według klasyfikacji N. Arutiunowej wiązanie myślowe przedmiotu z nazwą oznacza relację nominacji, odmienną od predykcji. Niemniej jednak umowne, względnie stałe związanie przedmiotu z określoną jednostką kodu językowego wziętą w *suppositio materialis* staje się tego przedmiotu charakterystyką, atrybutem, obowiązkowym uzupełnieniem predykatu nazywania się, posiadania nazwy, por.: *Як называт ся тот ансамбль? Яка єст назва того ансамбля?* ‘Jak nazywa się ten zespół?’ ‘Jaka jest nazwa tego zespołu?’. Ta charakterystyka ujęta jest w kategoriach czasu, modalności oraz osoby. W ramach tych kategorii – przede wszystkim kate-

⁵ Por.: П. Мурынка: *А – Я ЗНАМ АЗБУКУ. Лемківській буквар.* Warszawa–Legnica 2003, s. 18.

⁶ Na temat trzech podstawowych funkcji składniowych zob. s. 12, 20.

⁷ Nazwa przedmiotu wywołuje, oczywiście, określone skojarzenia, konotacje i z taką intencją może być do przedmiotu przypisana, nie jest to jednak takie samo powiązanie przedmiotu z pojęciem, z jakim mamy do czynienia w wypadku wyrazów pospolitych.

gorii часу – може być dynamiczna i podlegać zmianom, por.: [...] *він ся од недавна Штефаном зове, перше ся менувал Стефан* (Бесіда), *Тото місце называють тепер Гробиско* (А. Барна); *Сенкова, давно была называна Санкова* (А. Барна) ітп. Маму ту więc до czynienia з предыкаcją, choć – należy to podkreślić wyraźnie – nazwy, imiona, same w sobie, w oderwaniu od implikowanej przez nie relacji nazywania (się), nie są predykatami w sensie odsyłania do treści pojęcia. W wypadku występujących w zdaniu predykatów nazywania syntaktemy nazwowe uzupełniają ich relacyjną treść. Traktowanie użytej samodzielnie tego typu nazwowej formy mianownika jako realizacji tzw. I funkcji składniowej oznaczałoby zatem reprezentowanie przez nią całego wypowiedzenia z domyślnym predykatem nazywania (się), którego częścią jest syntaktem nazwowy.

Predykat nazywania (się) jest jednocześnie predykatem autoryzującym. Posiadanie nazwy nie stanowi bowiem inherentnej cechy przedmiotu. Будąc wynikiem pewnej społecznej konwencji, odwołuje się – podobnie jak akt nazywania – do zwyczaju bądź wiedzy określonej grupy użytkowników języka, por.: *Як то ся стало, же на ей середущого сына повідано Марчучек? Зьвідалам ся мамы, але она лем дигла раменами* (В. Лемко-Миссельвіц); [...] *місто тото єдны называли Гривів, а інчы Гривів* (А. Барна); *Часто приходила до нашої хыжы Квочканя – так ей звала моя мама* (В. Полянський); *Початково тото місточко называно Качанув, а село Пархоцін, лем же потім чомси тоты назвы змінено – невідомо чом? [...] Лемкы зрештом іщы долги роки окріслили тото місточко як і село старом назвом* (Я. Гудак).

W połączeniach z czasownikami nazywania *звати, называти, прозывати, іменувати, называти ся, звати ся, менувати ся* synonimicznym wariantem nazwowego (użytego w *suppositio materialis*) syntaktemu mianownika jest narzędnik, choć użycie mianownika zdarza się tu częściej: *Зато вівса і компери, / (Ту їх зовут „бараболі”) / На адзимку, кыселицю – / Люде мали все доволі* (І. Русенко) [por.: *іх зовут „бараболями”*]; [...] *сын його Володимирко заснувал місто, яке іменувал Галич* (Н. Репела) [por.: *іменувал Галичом*]; *Але не старчыло му жывота, вмер ту, в бывший Підкарпатскій Руси, яка ся тепер зове Закарпатска Україна* (Бесіда) [por.: *зове ся Закарпатском Україном*]; *Країну тоту на мапах географічных называють Бескидом Низкым* (А. Барна) [por. *называють Бескид Низкій*]. W połączeniach z różnymi formami rzeczowników *назва, прозивка, імено, назвиско, о назві, о назвиску, о прозивці, під назвом* występuje zasadniczo forma mianownika, pr.: [хыжа] *отримує назву „Музей Лемківской Культуры”* (Бесіда); *Та кед в бесіді Лемка з Лемком прикличеме назвиско Стефанівскій – відомо же ходит о Павла* (П. Мурянка); *Жыл в єдным селі газда о прозивці Гарась*; Редакция „Загороды”, в порозумліню з Головным Зарядом Стоваришныя Лемків і Редакцийом „Бесіды” оголошуют Конкурс на написаня верша,

оповідання, споминів, **під назвом „Шковранок ‘98”** (Бесіда); Для тих, што остали на Чужині, і для тих, што повернули, а найвеце для тих, што придут по нас – нашого пришого покоління, пишу книжку **під наголовком „Кавальчык тернистой історії села Чорне”** (А. Барна).

Syntaktemy mianownika w użyciu nazwowym występują także w pozycji przywyrazowej (atrybutywnej, przydawkowej, czyli w tzw. III funkcji składniowej) przy różnych formach rzeczowników oznaczających pojęcia rodzajowe, np.: *Передвоєнна едиция газети „Лемко” тырвала до 1914 рока* (О. Дуць-Файфер); [...] **село Чорне** підпорядкуване зостало **до міста Біч** (А. Барна).

W wypadku tytułów przed zapoznaniem się z treścią utworu nie zawsze wiadomo, czy mamy do czynienia z rzeczownikiem pospolitym czy z imieniem własnym, np. łemkowskiemu tytułowi opowiadania *Дикач* (Dzikus) mogłyby odpowiadać wypowiedzenia synonimiczne: *То (єст) (оповідання) о дикачи* ‘То (jest) (opowiadanie) o dzikusie’ albo *Герой того оповідання то Дикач* ‘Bohater tego opowiadania to Dzikus’. W wypadku imion „mówiących” oba odczytania są uzasadnione, por.: *Не было тіж такого человека, штобы з ним даколи бесідувал, прото презвали го Дикачом*⁸.

Komunikowanie o imieniu, nazwie odnieść można do zdań charakteryzujących, które występują w tekstach o wiele częściej niż **zdania eksplikacyjne**, w których podmiotem jest jednostka języka wzięta w *suppositio materialis*, a orzeczenie objaśnia jej znaczenie, np.: [...] **слово „ЛЕМ”** [...] *значыт „тільки”* (А. Барна).

Rozważania na temat typów zdań elementarnych i głównych części tych zdań nieuchronnie prowadzą do zajęcia się składniowymi funkcjami mianownika. Przegląd funkcji syntaktemów mianownika we współczesnych tekstach łemkowskich stwarza okazję do ogólniejszych refleksji składniowych dotyczących nie tylko języka łemkowskiego. Będzie także stanowił punkt wyjścia do klasyfikacji typów zdań monopredykatywnych.

Forma mianownika rzeczowników tradycyjnie wiązana jest ze składniową funkcją podmiotu. Za podmiotowe uznawane jest wyrażenie oznaczające to, czemu w orzeczeniu przypisuje się predykatywnie (tj. w kategoriach czasu, modalności i osoby) pewną cechę. W zdaniach łemkowskich reprezentujących relację **charakterystyki predykatywnej, orzekania** syntaktemy mianownikowe rzeczowników przedmiotowych występują w znaczeniach:

- podmiotu czynności, np.: **Старец** *погладил руком свою долгу сиву бороду*;
- podmiotu cechy jakościowej, właściwości: **Плуг** *уж тупавий*;
- podmiotu kwalifikacji lub oceny: **Додаток до той газети „Лемківска сторінка”** *єст гнеска правдивом скарбнищом лемківського фольклору*;

⁸ Egzemplifikacje tekstowe w tym rozdziale pochodzą w większości ze zbioru bajek łemkowskich: *Як Липняне сонце до міха імали. Баї, байки і оповіданьки Лемків*. Ред. Ю. Старинський, А. Рыдзанич. Лігниця 2010 – w tym wypadku w tekście nie podają źródła; przy pozostałych przykładach wymieniany jest autor tekstu lub nazwa czasopisma.

- podmiotu stanu lub zmiany stanu: *Бояли ся наши люде; Звеселіл лезда;*
- podmiotu emotywnego: *Люде го не люблят; Квітуля [...] гордила звичайним лісовым пасвиском;*
- podmiotu percepcji: *В страстний вечер люде видят над солотвином якысы огники;*
- podmiotu funkcjonowania: *Карыта ся колыше;*
- podmiotu porównania: *Она іщы барже нещаслива од мене;*
- podmiotu stanu rezultatywnego – obiektu czynności w konstrukcji biernej: *[...] клітка єст отворена.*

Stanowisko rezerwujące w językach fleksyjnych funkcję podmiotu dla syntaktemu mianownika obecne jest w lingwistyce i bronione do dziś⁹, jednakże coraz powszechniejszy – sędzę, że adekwatnie oddający istotę rzeczy – jest pogląd, który funkcji podmiotu nie ogranicza do syntaktemów mianownikowych¹⁰. Można – za Stanisławem Karolakiem¹¹ – przypomnieć, że wedle tradycji jeszcze arystotelesowskiej definicja podmiotu tzw. sądu logicznego nie nakłada na wyrażenie będące podmiotem żadnych ograniczeń formalnych. Zgodnie z tą tradycją podmiotami zdań *Marii jest wesoło*, *Piotra mdliło* itp. byłyby, odpowiednio, *Marii* i *Piotra*.

W zdaniach reprezentujących model odniesienia do klasy przedmiotowej lub pojęciowej syntaktemu mianownika pełnią funkcję orzecznika, np.: *Але ты хырляк!* (П. Телеп); *Што-ж з того, коли вы не лем не дівка, але ани не вдова* (П. Телеп); – *А пан, кед бы учтивий был, [...] та бы од мене дітинча не торгувал, лем зато, же єм бідний, же єм хлоп.*

Specyficznym typem zdań są **zдания egzystencjalne** o istnieniu lub bytowaniu (w ogóle lub w nazwanym miejscu).

Zdanie egzystencjalne w ścisłym sensie, czyli zdanie o istnieniu czegoś, z syntaktemem mianownika w funkcji podmiotu i z rematycznym czasownikiem egzystencji, realizuje – według N. Arutiunowej¹² – schemat logiczny wiążący concept z przedmiotem, pojęcie z jego materialnym urzeczywistnieniem. Poza zdaniami z wyróżnionym akcentem logicznym czasownikiem *быти* znaczenie orzekania o istnieniu mają też wypowiedzenia z czasownikiem *істніти / існувати*

⁹ П.А. Лекант: *Что же такое подлежащее? В: Коммуникативно-смысловые параметры грамматики и текста.* Москва 2002, s. 135–139.

¹⁰ To jedno z teoretycznych założeń funkcjonalno-komunikacyjnego opisu składni rozwijanego przez szkołę Galiny Zołotowej w odniesieniu do języka rosyjskiego, ale mającego wymiar ogólnolingwistyczny, zob. m.in. Г.А. Золотова: *О главных членах предложения: дискуссионные вопросы.* В: *Функциональные и семантические характеристики текста, высказывания, слова.* „Вопросы русского языкознания”. Вып. 8. Ред. М.Л. Ремнева, Е.В. Клобуков. Москва 2000, s. 11–23.

¹¹ S. Karolak: *Podmiot (subiekt).* W: *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego.* Red. K. Polański. Wrocław 1993, s. 401–403.

¹² Н.Д. Арутюнова: *Предложение и его смысл...*, s. 205.

(także w wariantach *істнувати* / *истнувати*), np: *Як були наші Карпати / – Так будуть во вік-віков!* (I. Русенко); [...] *Русины не лем были, але і сут – дальше істнувати будуть* (П. Байцупа). Taki sens mają też zdania z frazemem werbalnym *быти на світі*, jak we fragmencie wiersza I. Hołowczaka: *Сут на світі такы горы, / сут на світі такы лісы...* – jeśli przyjmujemy, że akcent logiczny pada tu na wyrażenie *сут на світі*, oznaczające istnienie „w ogóle”.

N. Arutiunowa podziela stanowisko logików, którzy uważają, że w zdaniach *stricte* egzystencjalnych czasownika istnienia nie można uznawać za predykat, jako że nie oznacza on konceptu, który mógłby być dodany do konceptu przedmiotu. Wobec tego składniki zdania egzystencjalnego nie wyrażają podmiotu i orzeczenia sądu logicznego. Znaczenie egzystencjalne takich zdań odpowiada sądowi o świecie, a nie o oddzielnym jego elemencie¹³. Wydaje się jednak, że przy akceptacji teorii idealnych referentów I. Wardula¹⁴ możliwe jest uznanie czasownika egzystencji za specyficzny predykat. Jeśli bowiem przyjmujemy ogólną definicję określającą subiekt (podmiot) jako „pomyślany i omawiany przedmiot”¹⁵, to tym samym uznamy, że niekonieczna jest presupozycja egzystencji przedmiotu wybieranego na podmiot zdania, wystarczy subzystencjalne istnienie idealnego referenta (tzn. istnienie tylko w tym sensie, że można o nim pomyśleć i poinformować). Wypowiadając zaś sąd egzystencjalny, mówimy o empirycznym potwierdzeniu realnej egzystencji owego idealnego referenta¹⁶. Czasownik egzystencjalny jest więc w zdaniach *stricte* egzystencjalnych predykatem weryfikacji istnienia subiektu subzystencjalnego.

Zdania egzystencjalne o istnieniu „w ogóle, na świecie” występują w tekstach rzadko. Zwykle chodzi o występowanie przedmiotu lub zjawiska określonego typu na wiadomym z kontekstu, sytuacji lub nazwanym obszarze i w danym czasie. Takie zdania z mianownikiem, który przy przeczeniu koreluje z dopełniaczem, oraz reumatycznym, wyróżnionym akcentem logicznym czasownikiem istnienia stanowią typ przejściowy pomiędzy zdaniami *stricte* egzystencjalnymi a zdaniami o bytowaniu, np.: *Хцете вірте, хцете ні, але бачы были коліси на Лемковині!*; *Піду спати на під. Сіно єст на поді?* (Т. Кузяк); *Пінязі сūt; Темняків не было / Неписменны не істніли* (I. Горощак); *А сūt іццы днес медведі?* (I. Русенко) – w tym wypadku możliwy jest akcent logiczny zarówno na czasowniku istnienia, jak i na rzeczowniku. Sądzę, że za zdania *stricte* egzy-

¹³ Ibidem, s. 206–207.

¹⁴ И.Ф. Вардуть: *Основы описательной лингвистики*. Москва 1977, s. 30.

¹⁵ Г.А. Золотова, Н.К. О니пенко, М.Ю. Сидорова: *Коммуникативная грамматика...*, s. 229. Н.К. Онипенко zaserpnęła definicję pojęcia „субъект” jako „мыслимый и обсуждаемый предмет” z prasy Г.Г. Шпет: *Сознание и его собственник*. В: Idem: *Философские этюды*. Москва 1994, s. 48.

¹⁶ Zdaniem I. Wardula ustalenie prawdziwości wypowiedzi jest procedurą empiryczną nie-wchodzącą w zakres zainteresowania lingwistyki. Zob. И.Ф. Вардуть: *Основы описательной лингвистики...*, s. 25–29.

stencjalne, o istnieniu „w ogóle” uznać można również wypowiedzenia z czysto egzystencjalnymi czasownikami *істнїти*, *быти* nawet z akcentem logicznym na rzeczowniku w formie mianownika, np.: *Покля істнїю – істнїє тіж мій нарі́д, хоцбым ся лишиыл з него сам еден* (П. Коробчак).

Termin „zdanie egzystencjalne” odnosi się także do zdań o „bytowaniu”, czyli do zdań charakteryzujących określone miejsce i czas ze względu na obecność, występowanie, a zatem istnienie tam / wtedy przedmiotu lub zjawiska. Jest to typ zdań z podmiotem lokatywnym, wyrażonym syntaktemem ze znaczeniem miejsca. Takie zdania mają strukturę formalnie trójczłonową, a jeśli w czasoprzestrzeni bytowania wyodrębnimy czas i miejsce, to nawet czteroczłonową: (Temp/Loc)(Vf_{exist}) N₁ – obligatoryjnie zawierają rzeczownik w formie mianownika oznaczający przedmiot lub zjawisko, a poza tym, w zależności od sytuacji komunikacyjnej i typu tekstu, mogą zawierać wyrażenia oznaczające czas i miejsce oraz czasownik egzystencjalny, np.: *В декотрых селах была школа / Церков, каплиця / і склеп-крамниця, / корчма тіж* (І. Русенко); *По обох сторонах села тягнут ся пасма верхів* (А. Барна); *На пляцу болото* (Т. Курилло / П. Трохановскій); [*Страх, публика, што ся діє*] – *в каждом селі сут злодіє!* (І. Русенко). Miejsce i czas bytowania mogą być nazwane w poprzedzającym kontekście, np.: *Лишка в тым часі сховала ся до загаты, де было пазьдзіря*.

W rejestrze ewokacyjnym lub reaktywnym oraz w kontekście bądź sytuacji determinującej jednoznacznie czas i miejsce wyrażenia nazywające te składniki, jak również czasownik egzystencjalny mogą być nieujawnione, np.: *За хыжом ріка* (В. Грабан); – *О, автобус!* (П. Мурянка); [*Днес ліє і дує вітер.*] *Студена осін* (П. Мурянка). Takie wyzerowanie składników modelu bytowania ma określoną wartość komunikacyjną, a mianowicie wyraża sens ‘teraz’, ‘tu’ – ‘znajduje się / ma miejsce’. W kontekście czasu przeszłego – w szczególnych kontekstach także przyszłego – jest to czas i miejsce wyznaczone pozycją obserwatora, np.: [*І так стоял, а барже метал ся Петро на берегу: скочыти, кричати, махати. Плакати.*] *Хмарка з коми́на* (П. Ксенич). Niezbędnym formalnym komponentem tego typu zdań jest rzeczownik w mianowniku¹⁷ oznaczający bytujący przedmiot lub mające miejsce zjawisko, np.: *Сіра цминтарна брама* (М. Сандович); *Дош. Приморозок*. (Т. Курилло / П. Трохановскій).

Przy neutralnym szyku wyrazów oznaczenie miejsca bytowania znajduje się na początku zdania, ale może też zajmować inną pozycję. Przycisk zdaniowy¹⁸ pada w takich razach na wyrażenie rematyczne, tzn. na oznaczenie przedmiotu bytującego, np.: *Тыж были села доокола* (І. Русенко).

¹⁷ Pozycję mianownika może zajmować grupa kwantytywno-substantywna z rzeczownikiem w dopełniaczu, np.: *На паркінгу полно уж было авт* (М. Сандович), por.: *На паркінгу авта*.

¹⁸ W przykładzie zaznaczam wytluszczeniem.

Problematykę zdań egzystencjalnych omawia szczegółowo J. Lubocha-Kruglik – rosyjskie zdania egzystencjalne konfrontuje z polskimi¹⁹. W tekstach łemkowych odnaleźć można wszystkie omawiane w tej monografii zjawiska, realizowane przez wyspecjalizowany zestaw syntaksemów tego języka.

W zdaniach egzystencjalnych występują czasowniki zdeleksykalizowane, takie jak *стояти, лежати*, np.: *На березі жолоба стоял золотий пухарик червеного вина; [...] в середині [пуделочка] лежало велике як п'ястук, золоте яблочко*. W tekstach folklorystycznych, w zdaniach introdukcyjnych, wprowadzających np. bohaterów bajek, charakterystyczne są zdania egzystencjalne z czasownikiem *жыти (соби)*. Sferą bytowania, czyli przedmiotem charakterystyki, może być najszerzej pojęty świat, np.: *Жыло собі двоє старших люди*. Sfera egzystencji może zostać ograniczona czasowo i przestrzennie, np.: *Діяло ся тото в барз давных часах, єдни повідають, же за п'ятьома, інчы – за семома горами, в невеликом селі жыл собі небогатий газда*. Znaczenie istnienia, obecności wyrażają też czasowniki, które informują także o sposobie bytowania lub o sposobie przejawiania się zjawiska, np.: *[...] в пецу трыскал оген зо сьвіжо докладаных дров*, i w modyfikacji fazowej – o zapoczątkowaniu istnienia: *В єдний секундї за нима розляло ся величезне море*.

W odniesieniu do zdań egzystencjalnych o bytowaniu – nie tylko łemkowych – problem teoretycznoskładniowy stwarza sytuacja zajmowania przez rzeczownik przedmiotowy pozycji rematycznej właściwej orzeczeniu. Problemem jest również wielocłonowość struktury, która rodzi wątpliwość co do elementarności tego typu zdań.

Mając na uwadze tę właściwość rzeczowników pospolitych, że mogą być używane zarówno charakteryzująco, jak i referencyjnie²⁰, nasuwa się następujące objaśnienie obu tych kwestii. Zdania egzystencjalne typu bytowego nie są zdaniami elementarnymi, ale zawierają dwa związki predykatywne. W pierwszym charakteryzowane jest miejsce (chronotop) – że coś (jakiś przedmiot) tam i wtedy jest obecny, a w drugim – to, że ten przedmiot należy do takiej, a nie innej klasy przedmiotowej. Jest kwestią umowną, jak poglądowo zaznaczony zostanie w realnych zdaniach podział na te dwa związki predykatywne i ich składniki. Można przyjąć, że wyrażenie ze znaczeniem podmiotu lokatywnego, np. *На креденсі*, którego stan określany jest w zdaniu ze względu na znajdujący się tam przedmiot (*На креденсі торп*), wtórnie przyjmuje na siebie również rolę podmiotu kwalifikacji, odniesienia do klasy przedmiotowej (*На креденсі* ' = то, што єст на

¹⁹ J. Lubocha-Kruglik: *Rosyjskie zdania egzystencjalne w konfrontacji z polskimi*. Katowice 2001.

²⁰ O „znaczeniu deskryptywnym” oraz referującym użyciu rzeczowników pospolitych zob. P.F. Strawson: *O odnoszeniu się wyrażen do przedmiotów*. W: *Logika i język. Studia z semiotyki logicznej*. Red. J. Pelc. Warszawa 1967, s. 404. Por. także H. Fontański: *Referencja a założenia opisu składniowego: tradycyjne części zdania i opis predykatowo-argumentowy*. „Prace Językoznawcze”. T. 14: *Studia rusycystyczne i slawistyczne*. Red. M. Blicharski. Katowice 1988, s. 69–70.

креденці'), a końcowy rzeczownik w mianowniku pełni funkcję orzecznika ze znaczeniem klasyfikacyjnym, kwalifikatywnym (*торт* ' = то ест торт'). Można też umownie przeprowadzić granicę w strukturze semantycznej rzeczownika *торт* i uznać, że obecny w jego znaczeniu sem przedmiotowości 'coś, przedmiot materialny' w pierwszym związku stanowi predykat stanowy: 'stan miejsca *На креденці* jest taki, że znajduje się tam jakiś przedmiot'. W drugim związku tenże sem przedmiotowości – potraktowany referencyjnie: 'ten przedmiot' – można uznać za podmiot kwalifikatywny przy orzeczniku *торт* 'то торт; jest tortem'. Można to ująć krócej: obecne w strukturze semantycznej syntaktem mianownika znaczenie przedmiotowości w pierwszym związku wchodziłoby w skład predykatu stanu miejsca, a w drugim – w skład podmiotu kwalifikatywnego²¹. Natomiast semy charakteryzujące, odróżniające znaczenie danego rzeczownika od innych rzeczowników, konstytuują predykat kwalifikatywny.

Za elementarne uznać wypada zdania egzystencjalne komunikujące o stanie chronotopu ze względu na występujące „tam” i „wtedy” zjawisko, np.: *На двори студін; В нocy приморозок!* (Т. Курилло / П. Трохановскій); *В нашим королістві буде менер мир*. Występujący w takich zdaniach syntaktem mianownikowy reprezentowany jest przez rzeczowniki nieizosemiczne, nieprzedmiotowe, stanowe, których rolę podstawową stanowi charakterystyka predykatywna. Podobnie jest w zdaniach, w których schemat zdań egzystencjalnych stosowany jest dla wyrażenia stanu osób oznaczonych metonimicznie syntaktemem lokatywnym. np.: [...] *в хыжы далі біда*.

W zdaniach typu *I так минул рік* – z mianownikowym składnikiem temporalnym w pozycji rematycznej, czyli w funkcji orzeczenia – za podmiot należy uznać najszerzej ujęte środowisko (świat). Wyrażenie temporalne – w przytoczonym przykładzie *рік* – zostało tu użyte w znaczeniu miary upływu czasu, a *минул* jest modyfikatorem fazowo-perfektywnym ze znaczeniem zakończenia procesu; por.: *Другого дня зачынал ся Великий Тижден*. Podmiotem jest chronotop, w którym można aktualizować składnik przestrzeni lub czasu, a więc charakteryzować czas ze względu na mające miejsce zdarzenie, jak np. w ostatnim cytowanym zdaniu – święto.

Natomiast zdania zawierające mianownik imienia własnego lub miana w pozycji rematycznej są zdaniami identyfikacyjnymi, np.: *Там ест сын, Кресанчык; Просто за гором і лісом лежыт село Незнайова* (А. Барна)

Egzystencja wyrażana jest też przez posiadanie, przynależność w konstrukcji *В кого ест что*, w której syntaktem mianownikowy oznacza obiekt,

²¹ Por. w tym kontekście także uwagi na temat elementarności / nieelementarności zdań innych typów z rzeczownikami pospolitym w pozycji rematycznej, czyli zdań relacyjnych, w: H. Fontański: *Zdania elementarne ze znaczeniem relacji w języku rosyjskim i polskim*. W: *Słowotwórstwo, semantyka i składnia języków słowiańskich*. T. 1. Red. M. Blicharski, H. Fontański. Katowice 1999, s. 216, oraz zdań z dopełnieniem typu *John is eating a cake* w: A. Bogusławski: *Problems of the Thematic-Rhematic Structure of Sentences*. Warszawa 1977, s. 301.

przedmiot posiadania, np.: *В жыда были вишиткы товары* [якы потребиувак каждый газда і газдыня в селі] (А. Барна); *В нас была давно своя страна* / *З діда-прадіда власный край* (І. Русенко).

W zdaniach percepcyjnych, w których różnego typu wyrażenia ujawniają obserwatora oraz proces percepcji, syntaktem mianownika występuje w znaczeniu deliberatu postrzegania, czyli zauważonego obiektu, np.: [...] *пред очами вырис му барз густий ліс; Його очам вказали ся три прекрасны коні.*

W tekstach narracyjnych dość często występuje konstrukcja: *a* *ты* + mianownik deliberatu postrzegania (także *a* *там* + mianownik, *a* *то* + mianownik), np.: *Іде домів, приходить до села, уж недалеко хыжы, а ты на пути хлоня; Зазерат Оленка до уха, а там красны повозы, коні, быкы і коровы, слуги і кухаркы.* Zwrot: *a* *то* (*a* *ты*, *a* *там*) + mianownik pojawia się najczęściej w kontekście czasowników ruchu i postrzegania oraz syntaktymów dyrektywnych, tu: *над яругу, до села, до уха*; por. też: *Завела лишка кота до своей норы, тишит ся, же має мужа. А ты волк попри норі члапкат* (П. Мурянка); *Зорвал ем ся і пішов до сину і одомкнул двері. А ты шолтыс і войсковы* (П. Корбич); *Идут они собі, бесідуючы, дорогою [...] Смотрят, а ты на дорозі лежыт сокыра* (Н. Чепіра). Partykuła *a* *ты* pełni tu funkcję rematyzacji, zaznaczenia orzeczeniowego charakteru syntaktemu mianownika. W wypadku imion własnych lub mian jest to funkcja identyfikacyjna, np.: *Приде [газда] над яругу – а то Кресанчык.*

Zdania, w których oba główne komponenty mają referencję wyznaczoną, stanowią – według N. Arutiunowej – odrębny typ tzw. **zdań identyfikacji** (предложения тождества).

Użycie syntaktemu mianownikowego w zdaniach z podmiotem wyrażonym rzeczownym zaimkiem wskazującym, typu ros.: *Это – орфографический словарь, Это – ёлочка мохнатая, Это – козочка рогатая, Это – дядя с бородой, Это – дом с трубой* (Чуковский), Galina Zołotowa kwalifikuje w *Słowniku składowym* jako predykat w modelu identyfikacji²². Syntaktemy te użyte są jednakże predykatywnie (charakteryzująco, sygnifikatywnie), nie zaś wyznaczająco, jak imiona własne. Nie są to więc zdania identyfikacyjne w rozumieniu N. Arutiunowej. Syntaktemy mianownika (*словарь, ёлочка* itd.) pełnią w przykładach G. Zołotowej funkcję predykatów kwalifikacji lub oceny, charakteryzujących przedmiot wedle przynależności do klasy pojęciowej. Typ zdań kwalifikacyjnych, w których predykat mianownikowy wyraża odniesienie do klasy pojęciowej, ilustrują następujące przykłady łemkowskie: *Тож то лем зьвіря!*, *Тож то правдива смоча скоря!!!*, *То преціж человек!*, *Дух то ци што?*, [...] *межде деревами взрили маленьке сьвітелко. – Подме там, може то даяка корчма.*

²² Г. Зоłотова: *Синтаксический словарь...*, s. 22.

N. Arutiunowa wyróżnia kilka sytuacji identyfikacji: detektywistycznego poszukiwania, przejścia od wiedzy do znajomości, „spełnionego marzenia”, rozpoznawania oraz identyfikacji osoby.

Sytuację typu „poszukiwania detektywistycznego” reprezentują zdania, w których istnienie identyfikowanej osoby lub przedmiotu wynika z wiedzy o zaistniałym zdarzeniu. W zdaniach: *Оповідання о „Кресанчыку” юж скоріше обробил Петро Мурянка; Лемківскы адаптації русинських байок зо Словації [...] заміщат в „Ластівочці” Петро Трохановскій; Часом приїжджал і сам пан грабя Стадницькій* funkcję składnika identyfikującego pełni syntaktem mianownikowy imienia własnego.

Intencją takich wypowiedzeń nie jest komunikowanie o czynności, ale identyfikacja jej wykonawcy. Pierwszy z dwóch komponentów zdań identyfikacyjnych stanowi atrybutywnie użyta deskrypcja jednostkowa, czyli deskrypcja odnosząca się do nieznanego obiektu, którego istnienie i jednostkowość implikowane są przez zdarzenie²³. Zdania identyfikacyjne typu „poszukiwania detektywistycznego” zawierają komunikat pozwalający przekształcić atrybutywne użycie deskrypcji jednostkowej w użycie referencyjne, wyznaczone.

W funkcji składników identyfikacyjnych syntaktemy mianownika występują w tekstach narracyjnych w didaskaliach po mowie niezależnej, np.: – *Что ся ты стало? – зьвідує незнайомий; – Амін! – закінчыл Павлик*. Czasowniki mówienia *зьвідує* ‘pyta’ i *закінчыл* ‘zakończył’ nie wnoszą w przytoczonych wypowiedzeniach nowej informacji i nieuzasadnione byłoby uznanie ich za orzeczenia. W didaskaliach nie orzeka się bowiem czegoś o osobie nazwanej syntaktemem mianownika, ale identyfikuje się wykonawcę czynności mownej zaprezentowanej w mowie niezależnej.

Inną sytuacją identyfikacyjną jest przejście od wiedzy do znajomości (obserwacji). Staje się to często okazją do porównania wyobrażanego lub zachowanego w pamięci obrazu przedmiotu bądź osoby z wyglądem rzeczywistym. Sytuację przejścia od wiedzy do znajomości ilustruje fragment powiastki łemkowskiej *О єдным малярі (О ревноут мalarzu): Пред смертьом [маляр] запрагнул намалювати іщы страшного чорта. [...] Заішо до єдного гарешту і зьвідує ся ключника, ци не ма ту такого страшного человека, котрий был бы подібний до чорта. – Маме ту такого єдного бандыту [...] Він подібний до чорта, – одповіл ключник. Впустили маларя в келю, де сиділ тот человек. – Акурат такого мі треба, – подумал маляр і взял ся до малюваня. – А як ся зове тот человек? – зьвідує ся дверника. Тот оповіл му його історію, а на кінци подал його назвиско і імено. „Та то тот сам хлопец, з котрого давно намалювал єм ангела!”* (Байкы 209).

Identyfikacyjną sytuację rozpoznawania może zilustrować fragment bajki, w której Olenka, wiedząc już, że jej bracia za dnia przemieniają się w gawrony,

²³ Н.Д. Арутюнова: *Предложение и его смысл...*, s. 190.

rozpoznaje ich nawet w takiej postaci: *Другого дня рано спід постели виділа, як з хыжы вылітуе шист гавранив і юж не лем по іменах, мала певнист, же **то ей брatria***. Syntaktem mianownika *брatria* tworzy z zaimkiem dzierżawczym *ей* grupę imienną wyznaczoną. Referencyjnie, wyznaczając użyte mogą być w pozycji rematycznej jednostkowe deskrypcje określone, np.: – *А може то был **незнаний чужынец**? Нит, то на певно не **він**, він бы ся преці одозвал*. W funkcji identyfikatora użyty tu został także zaimek osobowy *він*. Ten sam typ identyfikacyjny reprezentują zdania komunikujące o nierozpoznanii (choć narrator wie, o kogo chodzi): *Облекли ей так, же нихто бы тепер не звірил, же то **костропата и все пелехата Тереска***.

Fakt, iż w zdaniach identyfikacji w pozycji rematycznej użyte jest imię własne lub miano, stanowi istotną przeszkodę w uznaniu takiego wyrażenia za wykładnik predykatu, orzeczenia. Jednakże nasuwa się możliwość potraktowania takiego syntaktemu jako części domyślnego orzeczenia: [imię + sem przedmiotowości], *który jest nam (ci / mi) znany*. Pozostaje to, oczywiście, kwestią dyskusyjną.

Formę mianownika mają także syntaktemy ze znaczeniem kauzatora, np.: ***Вітер** спревертал виыткы ялиці на Кычери. **Мороз** стиснул болото* (Т. Курилло / П. Трохановскій). Syntaktem mianownikowy oznaczający zjawisko przyrody występuje tu w znaczeniu kauzatora zmiany stanu miejsca, natomiast w zdaniach: ***Розумна одповід** барз сподабала ся немолодому юж володарьови; Але **цікавіст** не дала му спокою; Тота **діяльніст** старосты лем звекишала опір селян против власти* (Я. Вopач) rzeczowniki abstrakcyjne w mianowniku (dewerbatywy, deadiektywy) mają znaczenie składniowe kauzatora stanu emocjonalnego lub stosunku intelektualno-oceniającego, a także kauzatora czynności. W funkcji kauzatora występują również syntaktemy rzeczowników oznaczające osoby i przedmioty: ***Тереска** не барз подабала ся хлопцям*. Obecność w zdaniu składnika ze znaczeniem czynnika przyczynowego świadczy o polipredykatywności zdania z polisubiektywnością (*одповід сподабала ся*) lub monosubiektywnością (*цікавіст не дала му спокою*).

W moim przekonaniu w zdaniach elementarnych, monopredykatywnych, z neutralnym szykiem wyrazów i z neutralną, nieemfaticzną intonacją zdaniową wyrażenie rematyczne reprezentuje orzeczenie. Podmiotem w takich zdaniach jest wyrażenie oznaczające to, o czym się orzeka.

Poszczególne modele strukturalno-semantyczne łemkowskich monopredykatywnych zdań tzw. **charakteryzujących** przedstawię według typów funkcjonalnych, tzn. wyrażających kolejno: czynność, stan, właściwość (jakość), ilość i kwalifikację (odniesienie do klasy pojęciowej).

W tym zestawie uwzględnione zostaną więc przede wszystkim modele zdań pojedynczych, które nazwać można – w ślad za terminologią wprowadzoną przez Galinę Żołotową – izosemicznymi. W modelu izosemicznym – najogólniej

rzecz ujmując – składniki struktury semantycznej zdania skorelowane są z odpowiednimi składnikami modelu semantyczno-strukturalnego w sposób najbardziej dla danego języka typowy, tzn. przedmiot, zjawisko lub zdarzenie z rzeczownikiem, czynność z czasownikiem, stan lub ocena z odpowiednim predykatywnym, cecha z przymiotnikiem, ilość lub liczba przede wszystkim z liczebnikiem. Pojęcie izosemiczności nie powinno być traktowane jako instrument ścisły. Rozgraniczenie części mowy nie jest, jak dotychczas, ścisłe. Zdania są więc klasyfikowane ze względu na ich izosemiczność w sposób przybliżony, niemniej jednak dla językoznawcy dość wygodny i intuicyjnie względnie przejrzysty. Oznacza to, że pewna liczba struktur zdaniowych ocenionych jako nieizosemiczne nie zostanie tu uwzględniona. Powinny być one opisane w dalszych badaniach nad składnią łemkowską.

W zestawie tym uwzględnię także struktury z nieujawnionym wyrażeniem podmiotowym, jednakże dokładniej modyfikacjami podmiotowymi zajmę się w osobnym rozdziale.

O czynności komunikują przede wszystkim zdania dwuczłonowe, zbudowane według modelu: $N_1 - Vf$, typu: *Хлопец читат*, tzn. z mianownikiem rzeczownika w podmiocie i formą osobową czasownika w orzeczeniu. W zdaniach mówiących o funkcjonowaniu podmiotem jest nazwa przedmiotu (nie osoby), jak np.: *Байсів млин водный молол зерно для их родины* (А. Барна).

Zdania zbudowane wedle schematu: $N_1 - Vf$ mogą też mieć znaczenie charakteryzujące podmiot ze względu na rodzaj działalności: zawód, wykonywane rzemiosło, umiejętność, np.: *Прислонский Петро дуже читал і писал; Підберезняк Теодор [...] кул млынськы колеса* (А. Барна).

W języku łemkowskim funkcjonują również struktury zdaniowe wyspecjalizowane w komunikowaniu czynności bez wskazywania subiekta. Jest to m.in. – występujący również w języku ukraińskim i polskim – model $V_{impers} (-но, -то)$, tzn. zdania typu: *На полях орано і сіяно зерно на кождым кавальчыку землі, або саджено бандуркы, капусту, буракы і огородовину в загорідках* (А. Варна); *Вишиткым оддільні сьпівано традиційне „Многая літа”* (ІІІ. Дічко); *В [...] пецу выпикано тіж хліб, гріто воду в желізним котелку затопленим в сусідстві проводів димовых* (Л. Самборскій). Typ tzw. nieokreślono-osobowy reprezentują zdania z czasownikiem w liczbie mnogiej, a w czasie teraźniejszym – w formie 3. osoby, Vf_{3pl} , np.: *В себе дома в кождый родині товкли панцакы. [...] Лен пряли в ден і вечер. [...] в куті ізбы коло вигляду ставляли кросна. [...] А з полотна лєняного краяли і шили сорочки, оплічата, гачы, ногавкы, запаскы для цілої родины* (А. Барна); *Вчера привезли з села сыр* (В. Грабан); *Може істи ти не дали / Очка ти не вмыли?* (Є. Вансач).

Typowe znaczenie uogólnienia wykonawcy czynności (może to być dowolna osoba) mają zdania zbudowane według modelu Vf_{pl} , np.: *Хліб печеме найчастійше з кіста квасного. Для виробліня кіста рыхтуєме муку житню з пшеничном [...]* (С. Горощак); *Тож шануйме наше слово / Од велика, аж до мала* (І. Русенко).

Zdania czynnościowe z nieujawnionym podmiotem osobowym mają również postać typu $Vf_{3s(sя)}$, np.: [Зо Зборовом і Бардийовом] торгувало ся през близко 150 років (А. Барна); [Треба было сидити, наслухувати, та] ся добрі курило (П. Трохановскій).

Zdania komunikujące o stanie miejsca (chronotopu) mają przede wszystkim strukturę typu (Temp/Loc) – CopPraed, np.: На дворі хмарно (В. Фединишинец); [...] вчас рано было зимно (С. Молодчак). W przypadku kontekstowej lub sytuacyjnej wyznaczoności miejsca i czasu ich oznaczenia mogą zostać pominięte, np.: Было уж темно (О. Михальчык).

Stan miejsca komunikują również zdania typu *Гырмит*, a więc zbudowane według modelu (Temp/Loc) – Vf_{3s} . W takich zdaniach czasowniki mają znaczenie zjawisk przyrodniczych, np.: Блискат, дуднит, в хмарах гучыт, / Гырмит [...] (А. Павлович); Ситит (В. Фединишинец); Ляло колиси / и ляло / на люди / лемківских [...] (П. Стефанівскій); [...] барз ся затмило [...] (А. Павлович).

Zdania komunikujące o nieistnieniu, braku czegoś w danym miejscu mają w języku łemkowskim najczęściej postać (Temp/Loc) – $Vf_{3s \text{ neg-exist}} N_2$. W pozycji składnika czasownikowego ze znaczeniem nieistnienia, nieobecności, braku występują formy: неє, не было (бы), не буде, ніт, np.: Живой души ніт на дворі (І. Русенко); Не было там жадных комарів; В Михалові не было школы (В. Дзядик); por. również zdania z subiektywnym składnikiem posesywnym: [...] ніт в нас своейой школы / І своейой ніт науки (І. Русенко). Stricte egzystencjalny typ reprezentują zdania z rematycznym wyróżnieniem czasownika nieistnienia, np.: [...] села того юж неє і такого юж не буде (А. Барна).

Brak komunikują też zdania z konstytutywnym składnikiem w dopełniaczu bezprzymikowym poprzedzonym partykułą *ани*, fakultatywnie rozpoczynające się składnikiem lokatywnym: (Loc) – *ани* N_2 , np.: На темно-блакітнім небі ани єдної хмаркы (В. Хыляк).

Stan wewnętrzny komunikowany jest w sposób najbardziej typowy w zdaniach o strukturze N_3 – CopPraed, w których składnik w formie celownika oznacza subiekt stanu wewnętrznego, np.: Вам буде мило і людям весело (В. Хыляк); И лем ми потім жаль / ночы / і пера / і крейдового паперя (П. Муриянка).

Zdania zbudowane według analogicznego modelu z predykatywnym, tzn. N_3 – CopPraed, są typową formą komunikowania oceny, np.: Ганьба вам / білы, червены Панове, / ганьба / на сьвіті (П. Стефанівскій).

Charakterystyka właściwościowa wyrażana jest w zdaniach o strukturze N_1 – CopAdj, np.: Климат в нашым селі был дост уміркуваний. Поля і лісы были веце сухы [...] Села были бідны [...] Масло было біле або жолте. [...] Солома лєну єст міцна, а корені слабы [...] Студні были плиткы, але были і дост глубоки (А. Барна).

Do zakomunikowania cechy używana jest też konstrukcja, w której składnik charakteryzujący (najczęściej przymiotnik) zostaje wprowadzony przez wyraz-klasyfikator nazywający typ subiektu, np.: *Капуста то барз важна і знана в цілым сьвіті рослина.* (А. Барна); [*в Йоска служила Щетинова Улька*]. *Было то дівча румяне, дост туге, веселе і робітне.* (Т. Кузяк).

Do zdań charakteryzujących zaliczane są także zdania komunikujące o położeniu przedmiotu, o jego umiejscowieniu, typu $N_1 - Vf_{\text{exist}}\text{Loc}$. Przypominają one zdania egzystencjalne i nawet występują w nich czasowniki ze znaczeniem istnienia, jednakże od zdań egzystencjalnych różnią się one strukturą tematyczno-rematyczną, co stanowi wyznacznik semantyczno-strukturalnego modelu zdania. W zdaniach o umiejscowieniu – odmiennie niż w egzystencjalnych – składnikiem wyjściowym jest oznaczenie przedmiotu w formie mianownika, a akcent logiczny pada na składnik ze znaczeniem miejsca, przy szyku neutralnym stojący na końcu zdania, np.: *Головна капличка стояла під селом, при стежці [...]* *Стежки тоты тягли ся полями і луками, тягли ся медже зернами, тягли ся і медже лісами* (А. Барна).

Od zdań egzystencjalnych zdania o umiejscowieniu różnią się też tym, że nie występuje w nich czasownik *існувати* (*існувати, істніти*), natomiast charakterystycznym predykatem jest połączenie *быти + положений* (-а, -е, -ы), np.: *Село Чорне было положене в горах на высокости около 600 м. н.п.м.* (А. Барна).

Zdania komunikujące o liczbie i ilości mają typową postać $N_2 - \text{CopQuant}$, z liczebnikiem lub innym wyrażeniem ze znaczeniem kwantytatywnym, np.: [*Тартаків*] *в околиці села было аж три.* [...] *крестів і капличок* [...] *было в селі понад п'ятнацет.* [...] *Таких ріль в селі было четверта част.* [...] *Было мало землі і ліса.* [...] *той діяльності было в селі барз дуже.* [...] *хліба* [...] *не все было дост* (А. Барна); *Того снівання было адже дуже* (Ш. Дичко).

Jedną z typowych form zdań ze znaczeniem kwalifikacji, odniesienia do klasy pojęciowej jest model N_1 (то) N_1 , np.: *„Бесіда” то двомісячник; Мотовило то крижак долгости 0,80 м до мотаня ниток в пасма і лікті.* [...] *Голова (дзвін) багра і спиці то головны части колеса* (А. Барна); *Каждый верх – то отец, / А долинка – матір...* (І. Головачак); *Тота книжка – то перший наш буквар* (П. Мусянка).

Drugi z typowych modeli wyrażających znaczenie odniesienia do klasy pojęciowej (klasyfikację, kategoryzację) ma postać $N_1 - \text{Cop}N_5$, np.: *Федор был писарьом при віті.* [...] *Осиф был листоношом в селі.* [...] *Тоты ремісники были самоуками* (А. Барна); *Няньо были дорожником* (П. Трохановскій).

Kategoryzacja może się łączyć z dodatkową charakterystyką, np.: *Він [Владимір Хыляк] безсперечно єст найвыдатнішым лемківським творцьом другой половины XIX столітя* (О. Дуць-Файфер); *Добрянскій был великим любителем мясного левашу* (Д. Марков / П. Трохановскій).

W języku łemkowskim funkcjonuje też model kategoryzacji o strukturze $z N_2 - \text{Cop}N_1$, pr.: *Была бы з ней добра коминярка* (Д. Папгаргай / П. Трохановский).

Представiona klasyfikacja obejmuje modele elementarne, tzn. monopredykatywne. Modyfikacje fazowe, wolitywne oraz polipredykatywne – kauzatywne i autoryzujące – omówione zostaną w następnych rozdziałach.

Modyfikacje fazowe i modalne w łemkowskich zdaniach monopredykatywnych*

Środki wyrażania modyfikacji fazowych w łemkowskich zdaniach elementarnych są zróżnicowane zarówno w zależności od modeli składniowych, jak i od łączliwości leksykalnej.

Wśród elementarnych struktur zdaniowych miejsce szczególne zajmują tzw. zdania egzystencjalne¹, oparte na modelu (Loc/Temp) – (Cop/Vf_{exist}) N₁, z typowym znaczeniem charakterystyki wyznaczonego miejsca lub okresu czasu ze względu na występowanie, tj. istnienie tam / wtedy czegoś. Zazwyczaj mają one na celu skierowanie uwagi odbiorcy na przedmiot, o którego istnieniu / obecności informuje się, aby następnie uczynić ów obiekt podmiotem dalszych wypowiedzi. W modelu egzystencjalnym składnikiem podmiotowym – pomijanym w wypadku oczywistości sytuacyjnej lub kontekstowej – jest oznaczenie miejsca (Loc) bądź czasu (Temp). O obecności tam / wówczas przedmiotu, osoby lub zjawiska orzeka rzeczownik w formie mianownika (N1). W modelu podstawowym skorelowany jest z nim formalnie czasownik łącznikowy bądź egzystencjalny, obligatoryjny przy komunikowaniu gramatycznych znaczeń czasu przeszłego lub przyszłego czy też dodatkowo sposobu bytowania, ale w innych sytuacjach fakultatywny. W wypadku modyfikacji fazowych czasownik fazowy ma jednocześnie znaczenie egzystencjalne. Charakterystyka predykatywna może być uściślana, m.in. przymiotnikami.

Modyfikację fazową początku w łemkowskich zdaniach egzystencjalnych z nazwami osób, zwierząt i niektórych przedmiotów naturalnych w predykanie

---

* Rozdział ten opublikowany został wcześniej w formie artykułu: H. Fontański: *Modyfikacje frazowe i modalne w łemkowskich zdaniach monopredykatywnych*. W: „Studia Russologica”. T. 4: *Europa Słowian w świetle socjo- i etnolingwistyki. Przeszłość – teraźniejszość*. Red. E. Książek, M. Wojtyła-Świerżowska. Kraków 2011, s. 58–64.

¹ Omówienie i interesujące ujęcie problematyki zdań egzystencjalnych można znaleźć w książce: J. Lubocha-Kruglik: *Rosyjskie zdania egzystencjalne w konfrontacji z polskimi*. Katowice 2001. Autorka opisuje także m.in. modyfikacje fazowe w rosyjskich i polskich zdaniach egzystencjalnych (s. 78–95).

wyrażają czasowniki *появити ся / появляти ся, вказати ся / вказувати ся, з'явити ся / з'являти ся*, np.: [...] *на естраді [...] **появило ся** перше дівча* (С. Мадзелян); [...] *В садах **появлят ся** зелена трава*. (Буквар); *Ясне сонечко ся уж **вказало*** (Я. Дудра); [...] *о півночы **вказал ся** біс [...]* (Я. Горощак); [...] *Нихто ся не з'явил* (М. Буряк).

Z niektórymi rzeczownikami pełniącymi funkcję predykatywną łączą się specyficzne czasowniki egzystencjalno-inchoatywne o ograniczonej, selektywnej łączliwości, np.: *Задули вітри над Карпатами* (Я. Дудра); *Зас ден коли прийде і сонце кед **зыйде*** [...] (П. Мурянка) – ostatnie zdanie ma sens perfektywny. W wypadku stopniowego ujawniania się tego, co jest nazwane w predykanie, dodatkowo inchoatywność (początkowa faza tego procesu) może być zakomunikowana czasownikiem *зачати / зачынаати*, np.: [...] ***зачынают ся появляти** інсекты [...]* (Т. Курилло / П. Трохановскій);

Na sytuację egzystencjalną spojrzeć można z innej strony, czyniąc podmiotem (składnikiem oznaczającym to, co jest charakteryzowane w predykanie) bytujący przedmiot, osobę lub zjawisko. Charakterystyka egzystencjalna może dotyczyć miejsca lub czasu istnienia, np.: *Виштыкы знають, же злы духы наибарже ради **ся появляють** о пілночы, або медже пілночом а третьом годином рано*. (Я. Горощак); por. personifikację z metaforycznymi modyfikacjami fazowymi: [...] *змрек **скорым кроком** / Потихіцькы **іде** в село / И **сіл** над потоком*. (І. Русенко). Takie odwrócenie ról składniowych znamionuje inny model zdaniowy.

Czasownik *появити ся / появляти ся* w zdaniach z nazwami konkretnych obiektów implikuje percepcję wzrokową i często występuje w kontekstach ujawniających obserwatora, np.: [*Во сьні*] ***появили ся** они, мама*. [*Віділ їх, як заплаканы одпроваджають го на війну*] (Т. Кузяк), por. też konstrukcję z nominalizacją: *Ціла гурма народа каждый раз чекат **появління ся** тых мучеників [...]* (Т. Курило / П. Трохановскій). Jawnie percersyjną modyfikację typu egzystencjalnego wprowadza czasownik *вказати ся*: *Ясне сонечко **ся** уж **вказало*** (Я. Дудра); [...] *о півночы **вказал ся** біс [...]* (Я. Горощак).

Sens egzystencjalno-percersyjny ujawniający obserwatora, tj. pojawienie się w określonym miejscu, a jednocześnie ukazanie się komuś, mogą mieć również zdania o postaci typowej dla zdań egzystencjalnych, ale z czynnościowymi czasownikami ruchu, uzyskującymi w takiej konfiguracji sens perfektywno-egzystencjalny, np.: *Аж ту, нагло, споза плота / **Выскочыла** псив голота* (І. Русенко).

Zdania typu Loc – Vf [*появити ся / появляти ся*] N₁, w których komponent lokatywny, m.in. o postaci *серед* N₂, nazywa zbiorowość, mogą komunikować sens 'niektóre elementy (członkowie) zbiorowości uzyskują nową jakość, stają się jakimiś (kimś)', np.: *Серед нас **появляють ся** фризиеьры-самоуuky* (Т. Курило / П. Трохановскій); *Серед нас **появили ся** торгуючы цибульом і чесноком [...]* (Т. Курило / П. Трохановскій). Tego typu zdania, zbudowane

wedle modelu egzystencjalnego, można traktować jako synonimiczne względem zdań reprezentujących model odniesienia (przejścia) podmiotu do określonej w predykcji klasy pojęciowej: *Серед нас **появляють ся** фризие́ры-самоу́кы ≈ Декотры з нас **стали (зостали)** фризие́рамі-самоу́камі*, albo – w wypadku czasownika fazowego przy imiesłowiu – jako synonimiczne względem zmodyfikowanych zdań czynnościowych mających sens imperfektywno-charakteryzujący: *Серед нас **появили ся** торго́учы цибу́льом і чеснком ≈ Декотры з нас **зачали (начали, стали)** торго́вати цибу́льом і чеснком*.

Istotnymi charakterystykami miejsca lub czasu są stany pogodowe i inne zjawiska naturalne. W zdaniach egzystencjalnych informujących o zjawiskach modyfikatorami początku są czasowniki *прити (прийти) / приходити*, np. w wypowiedzeniach o zjawiskach pogodowych i ich skutkach: *Приде теплий дощык, Земличку замочыт* (М. Собин); *Аж, як **пришла** сильна буря, / Така з перунами, / Вывернула гет яличку / Догоры ногами* (М. Буряк); *Але **приде** буря [...]* (І. Горошак); *Листочку дубовий, / Не падай до воды, / Бо як **приде** велька вода, / То тя буде шкода*. (С. Мадзелян), o porach roku: *Яр-весна до нас **приходить** [...]* (Я. Дудра); *Аж, як **пришло** тепле літо, / Снекы і посухы [...]* (Я. Дудра). Zbliżony sens wnosi czasownik *надыйти / надходити*, np.: *[...] пополудни **надышла** велика буря* (М. Дзіндзьо). Z niektórymi nazwami zjawisk pogodowych (*вітер, гмла*) funkcję modyfikatora początku pełni czasownik *появити ся*: *Початком дня тепло, та вітер, што **ся** **появил** перед полудньом, прошыбат холодом*. (Т. Курило / П. Трохановскій); podobnie z nazwami epidemii: *[...] в Санчы **появила ся** холера [...]* (Т. Курило / П. Трохановскій); por. w nominalizacji: *[...] констатували **появління** в нашым бараку плямистого тифусу* (Т. Курило / П. Трохановскій). Początek gwałtownych zjawisk atmosferycznych komunikowany jest czasownikiem *зорвати ся*: *Потім **зорвала ся** страшна злива* (М. Дзіндзьо), a zakończenie – czasownikiem *перестати*: *[...] буря **перестала*** (Е. Кубек).

Mianownikową formę predykatu mają też zdania elementarne komunikujące pory dnia, pory roku oraz ogólne oceny sytuacji. Charakterystyki tego rodzaju odnoszą się nie tyle do miejsca, co do czasu – z fazową modyfikacją zapoczątkowania wyrażoną czasownikami *наставати / настати, запанувати і прити (прийти)*, np.: *[...] ніч **настала*** (Я. Дудра); *[...] **настал** теплий весняний час* (С. Мадзелян); ***Настал** теплий ярній ден [...]* (С. Мадзелян); *Зас ден коли **прийде** [...]* (П. Мурянка). Istotnym sensem zdań komunikujących ocenę sytuacji są stany emocjonalne ludzi lub innych personifikowanych podmiotów: *[...] смутны часы втовды **настають***. (Я. Дудра); *Аж **настала** біда* (М. Буряк); *Так даколи і для люди / Злы часы **настають** [...]* (М. Буряк); ***Настане** час голоду / І жалобы знамена*. (І. Горошак); *І **настають** дни страшны* (І. Горошак); *И ульга **запанує** в лісі, та спокій і радост*. (Я. Дудра); *Але **пришла** нова біда [...]* (М. Буряк); ***Прииол** розлуки час* (М. Собин); *Раз на волка **пришла** біда [...]* (М. Буряк). Ograniczoną łączliwość ma czasownik

перфективно-фазову зробити ся, łączący się z ocenianymi nazwami sytuacji: [...] гармідер **зробил ся** такий, як в псярни [...] (Т. Кузяк).

Модифікації закінчення (коńця існування, знайдowania się в określonym miejscu і часі) wyraża w łemkowskich zdaniach egzystencjalnych kilka czasowników fazowych, przede wszystkim *минути / проминути*: Так **проминула** весна, літо, осін (С. Мадзелян); **Минула** люта зима (Байкы). Z nazwami istot żywych і przedmiotów materialnych łączy się в tej funkcji czasownik *пропасти*, np.: **Пропали** снігы, **пропали** морозы [...] (Я. Дудра).

Innym typem zdań elementarnych są zdania czynnościowe, o podstawowej postaci $N_1 - Vf$, z rzeczownikiem в formie mianownika в podmiocie oraz formą osobową czasownika в orzeczeniu. Najczęstszym modyfikatorem ze znaczeniem zapoczątkowania czynności jest czasownik *зачати / зачинати*. Formę osobową ma modyfikator, natomiast czasownik oznaczający czynność występuje в bezokoliczniku, np.: [Петрусь] **Зачал** ручками торгати траву. (П. Мусянка); *І іщы більше* **зачал** Ваньо крутити ся коло Парасі. (М. Дзіндзьо); Хлопец клякнул на шолковий мох і грибочок за грибочком **зачал** обрізувати цизориком [...] (І. Головчак); Селяне **зачинають** ярувати. (П. Мусянка); Мала Ганя **зачынат** плакати. (Буквар). Synonimiczny sens mają rzadziej spotykane modyfikatory: *почати, начати і стати*, np.: Люде [...] аж по землі **почали** качати ся (І. Головчак); По ярі пришли майстры і **начали** ставляти нову хыжу (Буквар); Діти **начынають** втікати домів (Буквар); Тому зваду почув шатан, / **Стал** змью судити [...] (М. Буряк). Częstka *ся* lokuje się regularnie pomiędzy czasownikiem fazowym a bezokolicznikiem, np.: *І так* **зачали ся** сперечати стары кумове и добры сусіды (Т. Кузяк). Przy podmiocie osobowym modyfikatorem ze znaczeniem zapoczątkowania czynności konkretnej może być czasownik *взяти ся*, komunikujący dodatkowo chęć wykonania czynności, np.: Птах, рыба і рак / **Взяли ся** віз тягнути (І. Русенко). Znaczenie leksykalne czasownika в bezokoliczniku oraz kontekst leksykalno-gramatyczny determinują sens iteratywny, np.: **Зачал** Ваньо вечерами ходити до того села (М. Дзіндзьо), bądź uzualno-charakteryzujący, np.: А як нам было по яких десяти років, то **зачали зме** курити [...] (Т. Кузяк). Rolę modyfikatora fazowego pełni prefiks czasownikowy *за-*: Люде **зареготали ся** (І. Головчак).

Fazowym modyfikatorem коńця czynności lub działalności jest czasownik *перестати*, np.: М. Юркакевич **перестал** діяти на ниві політичній (А. Барна).

Z modyfikacjami fazowymi możliwa jest nominalizacja składnika oznaczającego czynność, np. *співати* → *спів*: Бо там паслушок, а ту дівчына, / *Єдно спів* **кінчыт**, друге **зачынат** [...] (Я. Дудра).

W zdaniach stanowych z predykatywami występuje modyfikator fazowy *зробити ся*, np.: [...] **зробило ся** темно і холодно (Т. Кузяк); Якоси дивно мі **ся зробило** (П. Феціца).

W modelach kwalifikacyjnych z typowym znaczeniem odniesienia do klasy pojęciowej odnotowałem w badanych tekstach modyfikatory fazowe *стати*, *стати ся* i *зостати*: *Нашиым безпосереднім паном од того часу **стал** шеф* (С. Мадзелян); [...] *„Лемком року” **зостал** Ярослав Трохановскій*. (С. Мадзелян); *Воєнний цминтар на Куземчаківці **зас стал ся** звычайном луком* [...] (С. Мадзелян).

Zaprezentowany tu został niepełny, choć już okazały wykaz łemkowskich modyfikatorów fazowych stwierdzonych w tekstach pisanych powstałych w ostatnich dziesięcioleciach.

Zestaw łemkowskich modalizatorów modalnych jest również obszerny i zróżnicowany. Obejmuje m.in. środki wyrażania tzw. modalności logicznej (aletycznej), czyli dotyczącej koniecznej lub przygodnej prawdziwości twierdzeń, modalności epistemicznej, odnoszącej się do wiedzy i przekonań, oraz modalności deontycznej, dotyczącej norm i ocen, w szczególności obowiązku i zezwolenia. Osobno wyróżniana jest też modalność prawdziwościowa, której przykładem wyrażania może być interesująca konstrukcja składniowa z bezokolicznikiem i formą osobową tego samego czasownika, spotykana w językach słowiańskich, w tym w języku łemkowskim: ***Затігати** то мы ся **не затігали*** [...] (Т. Кузяк) – chodzi o zaciąganie się dymem tytoniowym. Konstrukcja ta służy utwierdzeniu faktywności, potwierdzeniu faktu.

W ramach modalności aletycznej obiektywną możliwość lub niemożność wyraża czasownik *мочи* lub – z zaprzeczeniem – *не мочи*: [...] *ты ся тіж **можеш** дочекати старости* (П. Стефановскій); *Як вода **може быти** желізна?* (П. Мурянка); [...] *президентом **може быти** каждый, кого лем выберут* (Бесіда).

Znaczenie możliwości aletycznej wprowadza przy odpowiednich bezokolicznikach czasowników pełnoznacznych modalizator *неє* / *не было* *можливости*: *Давнійше не іздили, бо **не было** можливости, ани не было за што* (Т. Кузяк). W tym samym zdaniu funkcję modyfikatora aletycznego dotyczącego okoliczności obiektywnie umożliwiających lub uniemożliwiających zaistnienie sytuacji pełnią konstrukcje z czasownikami *быти* i *мати* oraz różnymi sytuantami, np.: *Мі ся сподобала проца, лем в тамтых часах **не было** лумы **де** взяти*. (Т. Кузяк); [...] ***неє коли** ани в гору пізріти за тьма грушками* (Т. Кузяк); [...] *він все **нема коли*** (Т. Кузяк).

Obiektywną możliwość z odcieniem wolicjonalnym (jeśli ktoś zechce coś uczynić, to ma ku temu warunki) wyraża konstrukcja: *мочи собі позволити* oraz *быти стати*, np.: *На таке могли собі позволити лем богачы*. (Т. Кузяк); [...] *мене **не было** на то **стати***. (Т. Кузяк). Niezależną od woli niemożność wyraża modalizator *не годен* / *не годны*, często w kontekście zdania podrzędnego ze spójnikiem *бо*, przedstawiającego przyczynę niemożności: *Житя дає ся лем еден раз і його никто **не годен** продолжити ани закупити* [...] (Н. Репела); [...] *я **не годен** ити пішком, бо ня стрікло в крижах* (Т. Кузяк); *Два гусаки*

і десять гусок. **Не годни** плавати, ани ся напиту, бо вода замерзнена. (П. Мусянка).

Обiektywną nieskuteczność działania pomimo usiłowań, a więc modalność aletyczną z odcieniem wolicjonalnym, wyrażają konstrukcje (przeważnie w czasie przeszłym) z modalizatorem *не ити*, np.: *З таким кумом як вы, не иде ся добесідувати [...]* (Т. Кузяк).

W wypadku oceny o nieskuteczności działania jeszcze niepodjętego, a więc w zdaniach z czasem przyszłym lub w trybie przypuszczającym, mamy do czynienia z modalnością epistemiczną, czyli z komunikowaniem wiedzy lub przekonania, co wyrażają modalizatory *не даст ся / не дало бы ся* oraz *не даст рады*: *Інакше ся не даст зробити*. (П. Мусянка); [...] *без згорілки нияк бы ся не дало обыйти* (Т. Кузяк); [*Лідка*] *Сама не даст рады* [однести]. (П. Мусянка).

Обiektywną zdolność lub niezdolność do działania wyrażają modalizatory o charakterze epistemicznym *знати* i *потрафити*: *Хоц бесіда наша проста, / Выповісти вишитко знає [...]* (І. Русенко); *Оля знає читати*. (Буквар); *Марися потрафит* *замінити ся в водне створиня* (П. Стефановскій).

Wiedzę lub przekonanie komunikują wyrażenia modalne *можна* i *мож*, np.: *Ицѣ гнес тоты кресты можна споткати в декотрых селах на Лемківщині* (Т. Кузяк); *Не мал прапора, але одраз мож было познати, же то староста* (Бесіда).

Znaczenie obiektywnej konieczności wprowadza czasownik *прити* (*прийти*): *Ой, нещестна Лемковино, / Бідных Лемків мати, / Чому-ж пришло / Тобі в жытю / Так гірко страдати?* (Я. Дудра). Podobne znaczenie mają też zdania z modalizatorem *треба*, np.: [...] *треба было отворяти двері* (Т. Кузяк).

Konieczność typu aletycznego, tj. obiektywną, wyraża również modalizator *мусіти*: *Марта [...] мусит сидити дома*. (Буквар); *І мусіла Лемковина / В кайданах страдати [...]* (Я. Дудра). W innym znaczeniu *мусіти* wyraża modalność epistemiczną, czyli przekonanie: [...] *він мусіл быти литвином* (П. Стефановскій).

Szeroka jest gama łemkowskich modalizatorów deontycznych, wyrażających możliwość lub konieczność ze względu na normy społeczne bądź etyczne. Znaczenie obowiązku, powinności wprowadzają – zazwyczaj przy bezokoliczniku czasownika pełnoznacznego – modalizatory *мусіти* i *мус*: *Лідка мусит однести клітки до стодолы* (П. Мусянка); [...] *мус ся як суцо породинити* (Бесіда). Wyraziście znaczenie to komunikują konstrukcje z rzeczownikiem *обовязок*: [...] *то його обовязок дбати о дорогу*. (Т. Кузяк); *Обовязком хресного вітиця, было піти по селі и просити в імени родича, до ксту*. (Т. Кузяк).

W tekstach łemkowskich z dużą częstotliwością występuje deontyczny modalizator powinności *треба*: *Треба го было окстити* (Т. Кузяк). Z negacją – *не треба* – komunikowane jest znaczenie braku konieczności w sensie aletycznym: *Преці муку не треба молоти!* (П. Мусянка). Znaczenie konieczności

deontycznej wprowadza też modalizator *не мож не*: *І не мож не сіяти зерна* (Бесіда).

Modalne znaczenie powinności wprowadzają wyrażenia *належит* і *повинен*: *До ксту належало просити и тых кумів, котры были при ксті попередніх діти* (Т. Кузяк); *Книжка повинна бесідувати правду* (П. Стефановскій). Zakaz komunikuje modalizator *не вільно*: [...] *на його поли пастити не вільно* (Т. Кузяк). Znaczenie zezwolenia wprowadzają wyrażenia *можна* oraz *мати право*: [...] *до св. Юрія можна було пастити, де ся хтіло* (Т. Кузяк); *Лем Кузьма мал право ходити за „полазниками”* (Т. Кузяк).

Modyfikacje podmiotowe w łemkowskich zdaniach monopredykatywnych*

Dla zrozumienia prezentowanych dalej klasyfikacji i stwierdzeń istotna jest przede wszystkim akceptacja inherentnej dwuczłonowości zdania elementarnego, czyli monopredykatywnego. Stanowi to jedno z podstawowych założeń teoretycznych szkoły gramatyki funkcjonalno-komunikacyjnej, przedstawionych przede wszystkim w pracach Galiny Zołotowej¹. Na ten temat istnieje bogata literatura lingwistyczna², toteż tu zostanie jedynie zasygnalizowane przyjęte przeze mnie stanowisko. W mownych realizacjach podstawowego modelu systemowego mamy do czynienia właśnie z jego modyfikacjami – dotyczącymi zarówno sfery orzeczenia, jak i podmiotu. Odrzucam ograniczenie polegające na przypisywaniu statusu zdania (czyli systemowego modelu wypowiedzenia) tylko jednostkom komunikacyjnym zawierającym formę osobową czasownika. Dopuszczam uznanie za wyrażenie podmiotowe nie tylko formy mianownikowej.

Przykładowo, wypowiedzenie łemkowskie *В хыжы розпука* ‘W chacie rozpacz’, niezawierające formy osobowej czasownika, można uznać, podobnie zresztą jak jego odpowiednik polski, za mowną realizację modelu dwuczłonowego ze znaczeniem stanu psychicznego. Ów stan psychiczny – rozpacz – wyrażony jest rzeczownikiem w mianowniku. Podmiot tego stanu nazwany został wyrażeniem przyimkowym *В хыжы* w sposób metonimiczny, na zasadzie przeniesienia nazwy pomieszczenia na związaną z tym pomieszczeniem grupę osób (por. łemk. *Село*

---

* Rozdział ten jest zmodyfikowaną wersją artykułu: H. Fontański: *Modyfikacje podmiotowe w łemkowskich zdaniach monopredykatywnych*. W: *Wyraz i zdanie w językach słowiańskich. Opis, konfrontacja, przekład*. [Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego] [w druku].

¹ Г.А. Золотова: *Очерк функционального синтаксиса русского языка*. Москва 1973; Wyd. 2. poprawione. Москва 2005; Eadem: *Коммуникативные аспекты русского синтаксиса*. Москва 1982; Eadem: *Синтаксический словарь. Репертуар элементарных единиц русского синтаксиса*. Москва 1988.

² Zob. np.: Eadem: *О главных членах предложения: дискуссионные вопросы*. В: *Функциональные и семантические характеристики текста, высказывания, слова*. „Вопросы русского языкознания”. Вып. 8. Ред. М.Л. Ремнева, Е.В. Клобуков. Москва 2000, s. 11–23.

молотило зерно ‘Wieś młóciła zboże’). Takie wyrażenie metonimiczne pełni funkcję podmiotu osobowego, jako że miejsca czy przedmioty nie przeżywają stanów psychicznych. Chodzi przy tym z reguły o zakomunikowanie, że orzeczenie odnosi się do więcej niż jednej osoby. Natomiast w funkcji predykatu – orzeczenia – występuje mianownikowa forma rzeczownika *рознука*. W tradycyjnym szkolnym opisie gramatycznym kwalifikacja części zdania wyglądałaby inaczej, ale nie będe tu rozwijać tej kwestii.

Podmiotem może być osoba: *Баба вытягла з пачкы свинку, захпла ей до мішка і поклала з-заду себе* (І. Головчак). Podmiotami osobowymi są też wszelkie personifikacje. Właściwe człowiekowi cechy świadomego i celowego działania, rozumowania, odczuwania i przeżywania stanów mogą być przypisywane zwierzętom, np.: *Квітуля [...] горділа звичайним лісовым пасвиском* (С. Мадзелян) ‘Kwitula [imię krowy] gardziła zwykłym leśnym pastwiskiem’, oraz innym bytom realnym lub fikcyjnym, np.: *І запросил Марец Грудня до себе на гостину [...]. І зібрав ся Груден до Марця їхати* (Байкы). Drugi typ podmiotu stanowią rzeczy, np.: *Німецькій напис был юж нечытальный* (М. Сандович), trzeci – miejsce, np.: *[...] з Фырдея видно барз далеко* (І. Желем), *По лемківських селах іщы не было шкіл* (І. Желем). Bardziej adekwatne wydaje się mówienie raczej o podmiocie czasoprzestrzennym, o chronotopie. W wypowiedzeniach wyeksponowany jest albo aspekt przestrzenny, np. *На дворі гет стемніло* (Т. Кузяк), albo aspekt temporalny, np.: *Ден прекрасний* (П. Муриянка), albo jeden i drugi, np.: *Гнеска по Тудинці стелит ся осінний туман* (С. Мадзелян) ‘Teraz po Tudyńce ścię się jesienna mgła’.

W gramatyce funkcjonalno-komunikacyjnej za elementarne modele składniowe o charakterze uniwersaliów językowych uznawane są modele: akcjonalny, statualny, kwalitatywny, kwantytatywny oraz kwalifikatywny. Jest to jądro systemu składniowego, znajdujące w językach słowiańskich odzwierciedlenie w zestawie części mowy występujących w funkcji orzeczenia. Chodzi o tzw. wyrazy izosemiczne, tzn. realizujące podstawowe, centralne znaczenie kategoriałne danej części mowy, a więc czasowniki akcjonalne, predykatywy ze znaczeniem stanu, przymiotniki jakościowe, liczebniki oraz rzeczowniki o znaczeniu przedmiotowym.

W elementarnych, izosemicznych modelach składniowych ze znaczeniem czynności, właściwości oraz kwalifikacji najogólniejsze znaczenia kategoriałne sfery podmiotowej, a więc znaczenia osoby (istoty żywej), rzeczy oraz miejsca (chronotopu), w języku łemkowskim – podobnie zresztą jak w innych językach słowiańskich – realizowane są w formie mianownika, np.: *Іздыня підберала зерно* (А. Барна), *Паробок [...] міцний был* (П. Муриянка), *Кузяк єст талантовитым гумористом і епіком* (О. Дуць-Файфер). Funkcję wyrażenia podmiotowego pełnić mogą nie tylko rzeczowniki lub zaimki rzeczowne w mianowniku. W modelu stanu przy orzekaniu o osobie w roli podmiotu występuje rzeczownik w celowniku, np.: *Няньови тіж якости [...] нияко было*

(П. Муриянка), а в однесении до места – выражение приимковое ze значением локативным, np.: *На двори было брыд* (Т. Кузяк).

Важным osiągnięciem gramatyki komunikacyjnej jest uwzględnianie в описе структур zdaniowych их потенціалу комунікаційного, можливості их ужиття в określonych rejestrach komunikacyjnych, czyli typach tekstów bądź их fragmentach, realizujących podstawowe intencje komunikacyjne. Wiąże się to m.in. ze statusem referencjalnym składników zdań, в tym także wyrażen podmiotowych. Przykładowo, в wypowiedzeniu *Газдыня підберала зерно*, użytym в реєстрі евокаційному³, służącym до oddania środkami języka bezpośredniej obserwacji, lub в реєстрі tzw. informacyjnym (nieewokacyjnym), służącym np. до summarycznego komunikowania szeregu zdarzeń, wyrażenie podmiotowe *газдыня* ma status określony, wyznaczony – oznacza konkretną osobę. Natomiast в wypadku ужиття wypowiedzenia о такой samej formie – *Газдыня підберала зерно* – в реєстрі генеричным, np. в celu опису типового подziałу prac żniwnych, rzeczownik *газдыня* ma znaczenie rodzajowe (pojęciowe).

Модифікації підмйотові obejmują jednak przede wszystkim znaczenia wyrażane specjalnymi формами орzeczeń. Формы лемковские не są wśród języków słowiańskich wyjątkiem. Osobliwość owych form polega на tym, że wyrażają one dodatkowe znaczenia kwantorowe – znaczenie nieokreśloności, uogólnienia oraz modalne znaczenie inwolutywności.

Неокреśloność osoby lub осіб łączy się з zaznaczeniem wykluczenia mówiącego з сфери підмйотової (ексклуzywności). В języку лемковским модифікація та wyrażана jest формą 3. osoby liczby mnogiej. Najczęściej występuje в tym znaczeniu форма 3. osoby liczby mnogiej czasu przeszłego, np.: *Личили го в шпыталі, але му не помогли* (М. Буряк), *В Крениці кормили нас голодово* (С. Мадзелян). В języку лемковским – подобне як в українским і польским, jednak в odróżnieniu од російського – значення неокреślono-особове (ексклуzyвне) wyrażane jest формą перфектыwną zakończoną на -но, -то, np.: *На сцену попрошено Юбілята [...] Потим [...] вручено статуеткы золотых ластівочок* (Бесіда); *17 вересня посвячено новопобудовану Церков Св. Миколая в Щеціні* (Бесіда).

Значення особове уогólniяjące, а jednocześnie інклуzyвне, тzn. влчзаające mówiącego до сфери підмйотової, wyrażają в języку лемковским czasowniki з partykułą *ся*, występujące в formie przypominającej формы 3. osoby liczby pojedynczej, а в czasie przeszłym – форму rodzaju nijakiego; np.: *Цілювало ся з пукавок до чого-небуд* (Т. Кузяк); *До поля ішло ся товды завчасу і в полудне юж ся не пртацувало, лем полуднувало. То значыт іло ся полуденок* (Я. Горощак); *Но бо як ся встає о 6-тий і зачынат о 7-мий та*

³ Odpowiednik rosyjskiego terminu „репродуктивный регистр”; о rejestrach komunikacyjnych zob. Г.А. Золотова, Н.К. Онипенко, М.Ю. Сидорова: *Коммуникативная грамматика русского языка*. Москва 2004, s. 393–394.

8 годин роботи минят як раз о 3-тій по полудни (Я. Горощак). W ostatnim przykładzie część *ся* odnosi się do dwóch czasowników. Analogiczne formy występują w polszczyźnie, brak ich natomiast w ukraińskim języku literackim. Uogólnienie odwołujące się do doświadczenia mówiącego, które wyrażają formy z *ся*, komunikowane jest też przez zdania ze specyficznym użyciem wyrazu *човек / человек*, np. w składzie zdania złożonego, które ilustruje synonimię składniową tych form: *Коли єднак роботу зачынало ся чым свит, то в полудне юж ся човек наробил* (Я. Горощак).

Forma z *ся* użyta w dialogu, w tzw. rejestrze reaktywnym, nie tracąc znaczenia uogólniająco-osobowego, wyraża odniesienie predykatu do rozmówcy i specyficzną ekspresję niezadowolenia, wypomnienia niestosowności zachowania, np.: *То так **приходить ся** до святой сповіди?* (Т. Кузяк).

Czasownik modusu percepcyjnego *чує ся (чуло ся)* jest formą konstytuującą rejestr ewokacyjny (reprodukcyjny), czyli narrację lub opis uczestniczący, np.: *Чуло ся якисий непокій в повітрі* (Байки). Kontekst sugeruje zazwyczaj w takim wypadku określoność subiekta percepcji, choć sama forma tego nie wyraża.

Znaczenie podmiotu uogólniająco-osobowego, inkluzywnego, wyraża też forma 2. osoby liczby pojedynczej. W tej modyfikacji – podobnie jak w wypadku form z *ся* – istotnym, znaczącym elementem formy jest tzw. „zero składniowe”, tj. brak rzeczownika oznaczającego osobę. Przykłady: [*На двори студін, брьід погода, што*] *ани пса **не выженеш*** (Байки); *Не **выграш** з нима, коли **не маш** на то часу* (С. Мадзелян); *В устах **чуєш** смак соли моря і землі* (С. Мадзелян).

Intencję uogólniającą (ale bez wyrażonej inkluzywności) mogą komunikować zdania z orzeczeniami w formie 3 osoby liczby mnogiej, w formie typowej dla wyrażania nieokreśloności, np.: *Так одраз зо землі **берут** зерно до млина? Ні! Найперше зерно **молотят!*** (П. Мурянка).

Formę z partykulą *ся*, analogiczną do użyć uogólniających, jednakże z cełownikową nazwą podmiotu, zawierają wypowiedzenia ze znaczeniem inwolutywnym, wyrażające stan psychiczny lub czynność niezależną od woli człowieka, np.: *На плач **ся му зберат*** (П. Мурянка). Znaczenie inwolutywne wyrażają też zdania, w których niezależny od woli stan lub czynność podlega ocenie, np.: *Орало **му ся** дост паскудні* (Я. Горощак); *В тым **буде ся ти** добри **танцувало*** (Байки); *Добрі **ся** жыло **Ількови*** (С. Мадзелян). Opuszczenie wyrażenia podmiotowego determinuje odniesienie wypowiedzenia do mówiącego, np.: [...] ***хоче ся** барз нити* (С. Мадзелян).

Znaczenie inwolutywno-станове, w tekstach najczęściej rezultatywno-perfektywne, odniesione do osoby, wyraża struktura z czasownikiem w quasi-trzecioosobowej formie liczby pojedynczej (a w czasie przeszłym i w trybie przypuszczającym – w rodzaju nijakim) oraz z wyrażeniem podmiotowym w bierniku bezprzymikowym, np.: *Кузму **тяжко поранило** на талянськім фронті*

(С.Мадзелян); *Розорвало потвора на штрямбы* (Байкы); *І там го забило* (І. Головчак); *Ты знаиш, Олено, страшило мя* (І. Головчак). Przy metaforycznym wyrażaniu uczuć podmiot może również mieć formę biernika, natomiast jej wyzerowanie odnosi predykat do mówiącego, np.: *Але жаль і совіст мучит* (Н. Репела).

Z podmiotem nazywającym miejsce forma quasi-trzecioosobowa wyraża nieokreśloność sprawcy, kauzatora, np.: *Над потоком страшит* (І. Головчак). Wyzerowanie wyrażenia podmiotowego nazywającego miejsce (chronotop) komunikuje znaczenie bezpośredniej percepcji, a więc rejestr ewokacyjny (reprodukcyjny), np.: *Розвиднило ся* (С. Мадзелян).

Na koniec wspomnieć wypada o pewnej osobliwości łemkowskiej, której analogię odnajdujemy też w polszczyźnie. Chodzi mianowicie o formę liczby mnogiej orzeczenia, tzw. godnościową, stosowaną w odniesieniu do członków rodziny ze starszego pokolenia (rodziców, dziadków) oraz innych osób, o których chcemy mówić z szacunkiem, np.: *Няньо взяли го за руку, підпровадили до вигляде і вказуючы на Кычеру повідают:* [...] (Байкы); *Отец духовний одправили Службу* (Байкы). Przy zwracaniu się do osoby szacunek wyraża liczba mnoga trybu rozkazującego, tzw. „двоїня”⁴, np.: *Е, діду, байкы оповідає* (Байкы).

---

⁴ M. Chomiak, J. Henzel: *Poradnik metodyczny do nauki języka łemkowskiego*. Legnica 2012, s. 246.

Rozdział ósmy

Ramy modalne i autoryzacja

Treść dyktalna zawarta w wypowiedzeniu może być przedstawiona z różnych pozycji, czyli w różnych modusach: jako wrażenie bezpośredniego obserwatora, jako myśl (sąd, opinia, przypuszczenie etc.), jako wyraz woli, jako reakcja emocjonalna lub oceniająca. Podmiot tych przejawów świadomości może zostać zaprezentowany jako osoba mówiąca. Słownie wyrażony modus stanowi ramę modalną wypowiedzenia. Wyróżnić można pięć typów ram modalnych: percepcyjną, mentalną, wolitywną, reaktywną oraz mowną.

Rama modalna może stanowić część zdania złożonego, np.: *Юж чую, як сьпіват наша „Лемковина”* (С. Мадзелян) – dictum: *Сьпіват наша „Лемковина”*. Jako niesamodzielna, dodana do części dyktalnej struktura podmiotowo-predykatowa rama modalna komplikuje budowę zdania pojedynczego, tworzy zdanie polipredykatywne, np.: *Юж чую сьпів нашой „Лемковины”*.

Wskazanie podmiotu przejawów świadomości, czyli ich „autoryzatora”, to autoryzacja wypowiedzenia. W wypadku percepcyjnej ramy modalnej „autoryzatorem” jest podmiot postrzegający. Mentalna rama modalna wyjawia osobę lub osoby myślące to, co komunikowane jest w dictum, wolitywna – osobę lub osoby chcące tego, reaktywna – osobę, która na to reaguje, a mowna – mówiącego o tym.

Termin „autoryzacja” może być mylący, jako że wskazywany w ramie modalnej podmiot przejawu świadomości, komunikowanego w dictum, nie zawsze jest podmiotem (autorem) wypowiedzi, pojmowanym jako osoba mówiąca, opowiadająca, np. narratorem powieści. Nadieżda Onipienko wyróżnia „ramę modalną typu JA” i „ramę modalną typu ON”. Pierwszy typ odzwierciedla jedność, nakładanie się podmiotów świadomości i mowy, drugi – rozłączność podmiotu świadomości, „autoryzatora” (np. postaci utworu literackiego) i podmiotu mowy (autora tekstu). Informacja o czyjejs wypowiedzi również należy do ramy modalnej typu ON¹.

¹ Г.А. Золотова, Н.К. Онипенко, М.Ю. Сидорова: *Коммуникативная грамматика русского языка*. Москва 2004, s. 279.

Подmiot ramy modalnej, podobnie jak podmiot dictum, może być przedstawiony językowo jako określony (wyznaczony), np.: **Я знаю, же поезия то штука о щель выжила (і трудніжила) од прозы** (Я. Горощак), nieokreślony, np.: **Декотры навет повідають, же єм в народовых справах за барз ортодоксийний** (Я. Горощак), lub uogólniony, jak w wypadku komunikowania przekonań bądź ocen powszechnych, np.: [...] **уважано тому воду [од крещеня] за свячену** (Загорода).

W percepcyjnej ramie modalnej występują wyrażenia ze znaczeniem postrzegania biernego, przede wszystkim wzrokowego i słuchowego: predykatywy **чути** i **видно**, np.: [...] **той ночы верхами видно было великы огні і чути было доокола снів молодежи** (А. Барна). Treść dyktalna wprowadzana ramą percepcyjną z predykatywem **чути** wyrażana jest najczęściej dewerbatywem (lub grupą imienną z nadrzędnym dewerbatywem, jak w przykładzie: **снів молодежи**), natomiast w zdaniach z **видно**, które traktować można jako podtyp zdań egzystencjalnych o bytowaniu – rzeczownikiem (grupą imienną) ze znaczeniem konkretnego przedmiotu (w przykładzie: **великы огні**)².

Typowe dla percepcyjnej ramy modalnej jest wbudowanie segmentu dyktalnego za pomocą zaimka względnego **як**, np.: **На дворі чути было, як дуркла скоба** (М. Ковач); **Чути было, як за дверми певниці ліє сильний дощ** (М. Сандович); **Там видно было, як выладували ся выселенці з якисых сел** (А. Барна). Użycie przy predykatywach **видно** i **чути** spójnika **же** (rzadko **што**) znamionuje ich inne znaczenie: w wypadku **видно** – znaczenie wnioskowania, opinii, m.in. na podstawie uzyskanej wiedzy lub spostrzeżenia, a w wypadku **чути** – znaczenie zasłyszanej wiedzy, a więc mentalny typ ramy modalnej, np.: **3 того спису видно, же** лем Явірник і Воля Нижня не были охочы до переселеня ся на Схід (А. Барна); **Та выстарчыло на нього посмотрити, то одраз было видно, же** не є то кін повільний, лем має в собі велику енергію (Я. Гудак); [...] **выразні видно, што** од долгишого уж часу польскы власти дужыли до осягніня полной інтеграції Лемковины з реиштом краю (Б. Горбаль); **Прецін мы нич не робиме, лем в народных строях выбераме найкращу бортулю і співаме нашіій давній Лемковині „Вічная память”**. Така тіж мода на ватрах приняла ся скоренько на вигнанню в Михалові, в діаспорі Канады і Гамерики, а остатньо **чути, же** і в західніх районах України (С. Мадзелян).

При predykatywie **видно** syntaktem oznaczający deliberat postrzegania ma formę biernika: **По лівій стороні видно огороджыня з колячого дроту** (І. Дзядик); **Денегде видно лем коня, корову або дві і пару овец** (А. Барна). Przy użyciu w ramie percepcyjnej predykatywu **чути** możliwe są (odnotowane m.in. u tych samych autorów) formy:

² N. Onipienko uważa, że modus percepcyjny w zdaniach typu percepcyjno-egzystencjalnego, tzn. komunikujących – poprzez percepcję – o obecności przedmiotu, traci pozycję ramową i wraz z predykatem egzystencjalnym tworzy predykat *dictum*. Ibidem, s. 280.

- forma biernika, пр.: Через выглед **чути спів** (П. Стефановский); Оркестра грає, **чути спів**: „Хто хце з младом танцювати, Мусит златий таляр дати...” (Ш. Дичко); По дорозі до стації в селах і містах не выселеных в таборі **чути было** часто плач, крик і **рык** худобы (А. Барна); **Чути гушлі і цимбалы...** (І. Русенко); В сусіда Галябурды **чути крикы і плач** (Л. Сук); На дворі **чути гармідер** (А. Копча);
- forma dopełniacza, пр.: [Шкода лем, же товды не было голосників, камер і фотоапаратів, жебы] **было і видно і чути співу** ріжних хорів і того величезного **тлуму** в съвяточных – народных строях одержы лемківской (А. Барна); А зо загинів на перегоны / **Чути голосів** аж ту на село (Я. Дудра); Доокола **чути было пищалочок, співу** дівок і шугаів (П. Полянскій / П. Мурянка); Самчык шыглик барз гарді співат. **Чути його співу**, хоц шыглика не видно (П. Мурянка); „Бабусьо”, повіла ем з легка, „бабусьо, не жыєш?” Бабуся не візвала ся. **Чути было** лем **вітру** (В. Лемко-Миссельвіц / П. Мурянка); [...] на сході **чути юж было гуркоту** канонів з фронту [...] На наш Новий 1945 Рік (14.1) на полудни і півночы Карпат **чути было гырмоту** канонів (А. Барна); Тьма трактами перла така сила моторизації, же їх **моторів чути было** цілыма диями і ночами през два верхы аж з Конечной і Грабу (А. Барна); І юж вишитко плакало, і мамы, і сыны, і сестры, і хто **чул той проповіді** – каждый плакал (П. Корбич).

W jednym zdaniu przy *чути* użyte zostały dopełniacz i biernik: [...] здавало ся му, же **чує дыму файкового і тиху бесіду** (А. Барна).

W wypadku ramy modalnej z wyrażeniem *дати ся чути* deliberat percepcji wyrażony jest mianownikiem: [...] **дал ся чути** над полями **спів** жайворонків (А. Барна); **Наперед зробил ся** єден велькій дуркот, а потим **дало ся чути черканя** (Байкы); [...] **дала ся чути** наша шумна **співаночка** „Ідеме, ідеме” (П. Мурянка); **Ту дал ся чути тупім** кінських копыт (П. Полянскій / П. Мурянка).

Mianownikową formę ma też oznaczenie deliberatu percepcji przy czasownikach *чути ся, почути ся, причути ся*, пр.: – „Дате ся нам навеселити?” – під вікном што вызерат до двора **чул ся захрипнений голос** (М. Ковач); [...] **внет почуло ся храпаня** Василя (Т. Кузяк); – Христос воскрес! – **почул ся голос** (Ф. Крайняк); [...] на дворі **почул ся** якийсь **рух** (Я. Гудак). Takie wyrażenia można przetłumaczyć na język polski jako *rozległ się głos, rozległo się chrapanie, dał się słyszeć jakiś ruch*. Przy czasowniku *причути ся* deliberat postrzegania ma formę mianownika, a podmiot postrzegania – cełownika: *Коли сокыра была в повітри на половині дороги до смерти яличкы, причул ся хлопцю з ліса голос, котрий проишол в просьбу: – Васильку-у! Не рубай ей* (Байкы). Tę konstrukcję można przełożyć na język polski jako: *wydało mi się, że słyszy głos*.

Предикатив *чути* – в іншому значенні – зустрічається в реченнях про перцепцію нюху. Частина дієслівна є в них згрупувана з перцепційною рамкою модальною вираженою за допомогою *чути* в такий спосіб, що синтаксично дельберативно позначаючи враження нюху має форму інструменту, а назва джерела запаху – форму бієкту (в випадку запаху предмету) або одну з форм синтаксично локаційного або директивного (в випадку припорядкування джерела запаху до місця або напрямку), наприклад: *З рур хлюнула теплувата вода, було їй [бієкт] чути заржавленим залізом [інструмент]* (Т. Кузяк).

Перцепційні рамки модальні з предикативами: *чути, видно, дати ся чути, (по)чути ся* виражають єдність підмета перцепції і підмета мови (теперішнього) в підтексті – через акт висловлення, тобто точку зору автора тексту.

В реченнях про перцепцію – різними органами почуттів – зустрічаються в формах особових також і часовники особові (не предикативні) *чути, почути, зачути, видіти, взріти (взріти), спостережи*. В таких рамках модальних накладання себе підметів перцепції і мови виражається в використанні форми 1. особи числа єдиного (в 1. особі числа множинного – наголос частковий): *Здає ся, же чую запах кошари, бечаня увеч, шум потоку, спів пастухів и птахів...* (Т. Кузяк); *Нагло чую якийсь чудовий спів* (П. Феціца); *Лем раз чую, же хтось іде* (Т. Кузяк); *Юж чую, як співат наша „Лемковина”* (С. Мадзелян); [...] *чую, як ми скоро ся на голові стігат* (П. Кирпан); *Чул єм шум вітру і запах живиці, чул єм спів пташків і виділ єм веселі гарцюючи вівірки* (С. Мадзелян); [...] *в тому моменті почув єм вдаріння по касці над лівим оком. З того вдаріння я не чул ранення* (С. Сквітнянський); [...] *так якби волка зачул* (П. Мусянка); *Та я виджу няню, одтале, з печі їх виджу* (Байки); *Виджу велику будівлю* (П. Мусянка); *Пеленку твою / сину / серед хижі розпиту / взрів єм* (П. Мусянка); *Коли ми зачали сходити з Камінного Верха, взріли ми медведя* (П. Мусянка).

Неокреśloność враження виражає часовник *здавати ся*. Також використання зaimки 1. особи, як і без zaimка створює рамку модальну JA: *Довкола так зелено, же ані не видно сонця, здає ся – світло і повітря зелене!* (А. Грабан).

До типу перцепційного віднести можна також висловлення з рамкою модальною вводячою образи уявлення, наприклад: *[В кожному такому Лемку сидить дячок, хоч такий маленький...]* *Видит себе на середині освітленої церкви з Апостолом в руках, затягуючого „Братіє”* (С. Пыж).

Розлучність підмета поспережання і підмета мовлення виражають інші форми особові часовника, zaimки особові, а в часі минулому і в формі припущувальній – речовники позначаючи особи поспережання (також в попередньому контексті), наприклад: *Не чула єс што єм бесідувала?* (А. Копча); *Василько почув, же по його тілі пішли мусянки* (Байки); *[Няньо] Раптом взріл перед собою кричущо* (А. Барна); *Марися скресала оген. При світлі лампи взріла докола полно павучини* (Байки); [...] *здавало ся му, же чує*

дыму файкового і тиху бесіду (А. Барна); *На поляні спостерюг легко прикурены шліды нарт* (А. Барна).

Wyrażenia ze znaczeniem postrzegania mogą występować w funkcji percepcyjnej ramy modalnej stanowiącej przełącznik rejestrowy – z rejestru informacyjnego do ewokacyjnego, a jednocześnie zmianę „obserwatora”, zmianę punktu widzenia, przeniesienie go do sfery świadomości postaci występującej w opowiadaniu; w przytaczanym przykładzie w odniesieniu tylko do jednego wypowiedzenia: *Аж ту несподівано, трактом зо Санча, прииол до нашого села якысий вандривник. Роззерат ся докола, а ту живой души не видно. В кінци дуркат до нашого вікна* (Байкы)

W rejestrze ewokacyjnym (reprodukcyjnym) percepcyjna rama modalna typu JA jest z reguły niewyrażona słownie, „rozproszona” – jak pisze N. Onipienko³ – w składnikach wypowiedzenia wyrażających treść dictum, np.: *Вечер давно прехылил ся гу ночи і таємнича темрява вкрывала і так темны уж, чорніючы карпатскы лісы. В природі было тихо і лем час од часу прошивали повітря кувлики або совы, а з далека долітувал тремтячий голос трембіты, завмеряючы в лісовых вертепах і скалах* (П. Полянській / П. Мурянка).

Mowną ramę modalną tworzą przede wszystkim czasowniki mówienia: *зварити, речи, повісти / повідати*. Przykładem najprostszej semantycznie mownej ramy modalnej jest cytowanie wypowiedzi: albo własnej (typ JA): *Привитал ем ся по християньскы, пак ем вынял фляшку з кышені, поставил на столі, потер долони і му **зварю**: – Дай, Ильку, порцийкы та си посвяткуєме. Та гнеска Новый Пік!* (Т. Кузяк); – *Но, а якже? – **повідам** му* (Т. Кузяк), albo cudzej (typ ON): – *Та, придте, придте!.. – **рюк**, позераючы на пулярис, **Илько*** (Т. Кузяк).

Oprócz prostych semantycznie czasowników mówienia (także pisania) w mownej ramie modalnej występują czasowniki wyrażające intencję wypowiedzi, np.: *Миколай пише і я до него пишу, а **в листах циганю, же** го втыткы поздравляме* (Бесіда); *Докля я і як мам **тото пояснювати, же** в державі, де жыєме, люде можут грішыти, хыбы робити, але зрадництво [...] каре ся смертю* (Бесіда). Mowna rama modalna nie tylko wskazuje na proces mówienia i autorstwo wypowiedzi, ale może także informować o temacie wypowiedzi, np.: *Споминат і о вітци, же не был так успособлений як по інчы рокы* (Бесіда).

W tekstach sztuk teatralnych autoryzacja ma standardową formę, na którą składają się: umieszczana przed wypowiedzią kwestią nazwa własna lub miano danej postaci i, fakultatywnie, didaskalia opisujące zewnętrzne przejawy mówienia, towarzyszące wypowiedzi zachowania, wyjawiające stan emocjonalny lub występujące przy tym istotne okoliczności, np.: *Семан (**успокаят ся позірні, бесідує з початку лагідні**): Пішла, повідаш... Пішла моя Быстричка смаглява. (за-*

³ Ibidem.

чинат ходити, по хвили затримує ся коло пняка) Не дїждала! Лишила наші, ясний од місяця, беріжок. (*зміцнює голос*). Не донесла любови до края! Стоптала! (П. Мурянка); *Олена*: Не може, але правда... (*тихо и ласкаво*): А ты, Филицію, не женил бы-с ся зо мною, як бы так старый помер? / *Филип (вывалил очы на Олену)*: Кто? я? Та хыбаль мало дівок? (П. Телеп)

W tekście powieści, w odautorskich komentarzach do dialogów mogą pojawiać się informacje dotyczące intencji wypowiedzi i nieuzywanego staniow wewnętrznich, np.: – *Штырі пядесят – зажадал. – I возьме. / – Ні! – вперла ся Ганя. – Пілпята дам... Веце ані гроша.* (І. Головачак); – *Я ти дам палінкы, смаркатий, лем си возьму кочергу – погрозила сынови Олена* (Т. Кузяк).

We fragmentach dialogowych funkcję autoryzacyjną pełnią także syntaktemy mianownika – z reguły poprzedzone spójnikiem *a* lub *i*, oznaczające osobę wypowiadającą cytowaną kwestię, np.: *Прешили кус пуга, того лісика і кум – ніч. Іде си і курит. А кума*: – О, гов, куме, почкайте! (Бесіда).

Oprócz informacji o akcie wypowiedzi mowna rama modalna może zawierać wskaźnik „reprodukowalności”, czyli charakterystykę dictum bądź jako wyrażenia odtwarzalnego w danej postaci, utartego frazemu, „reproduktu”⁴, bądź jako obiegowego, wyrażanego w podobnych sytuacjach sensu, ale niekoniecznie w takiej samej postaci. Jednostka odtwarzalna może więc zostać przedstawiona jako znane powiedzenie ze wskazaniem jego autora, np.: [...] *але преці, як Ваньо Гунянка гварил, президентом може быти каждый, кого лем выберут* (Бесіда). Може być to powiedzenie związane z określoną społecznością, wyróżnioną według miejsca, np. z mieszkańcami wsi Michałów: *Бо того, як повідають михалівчане, не штука быти таким як вишиткы, а штука быти собом* (С. Мадзелян), z sytuacyjnie wyznaczoną miejscowością: *По селі радят – „Ци він вывальчыт?”* (Бесіда), lub z szerszą okolicą: [...] *ишов од села до села, як то в нас гварили – „по мішкуваню”* (А. Барна). Powiedzenie może być scharakteryzowane jako: powszechne przekonanie: [...] *повідають, же вино то лем для баб* (Т. Кузяк), przesąd: [...] *повідають, як ся сніє обуця, то до хыжы прийде подорожний* (С. Мадзелян), informacja o kolejnym powtórzeniu własnej wypowiedzi: *Як юж нераз писали сме, по 1956 р. Лемкы розпочали велькій крик о повороты на свою землю* (Бесіда), tzw. skrzydlate słowa: *Хвальте Господа на струнах и гушлях – як гварил наші старий Давид* (Т. Кузяк), także autoryzowany frazem: *Лемкы того барз неконкретне понятия давно вышмарили на сьмітніско (Лемкы гварят – на гній)* (Бесіда).

⁴ Termin „reprodukt” oznaczający regularnie powtarzalną jednostkę języka wprowadził do lingwistyki polskiej Wojciech Chlebda, zob.: W. Chlebda: *Szkice o skrzydlatych słowach. Interpretacje lingwistyczne*. Opole 2005, s. 160–163; Idem: *Nieautomatyczne drogi dochodzenia do reproduktów wielowyrazowych*. W: *Na tropach reproduktów. W poszukiwaniu wielowyrazowych jednostek języka*. Red. W. Chlebda. Opole 2010, s. 15–16.

Podmiot mownej ramy modalnej może być przedstawiony jako: określony, wyznaczony jednostkowo, np.: *Мої баба Марина не раз споминали діда, же был то барз добрый человек* (С. Мадзелян); *Годинний выклад, за словами прелегента, не вычерпал темы* (Бесіда), nieokreślony, np.: *В античній Греції, повідають, был еден писатель (но, кус веце, як еден), котрий написал лайливу пісню про Красну Гелену* (Бесіда), *Доходили тіж чуткы, же тоты што опустили юж села, ждуть тепер на стациях по кілька тыжни* (А. Барна); *А як сонце зышло, то през село пішла чутка, же Петрови Гонкови гараж розвалило* (А. Барна), lub genericzny, uogólniony, np.: *О человечестве люди гварят – кед ся двое зыйде, та рогы едно до другого вперат* (Бесіда); *Так вишиткы гварят, кед одходят* (Бесіда).

Mowna rama modalna może zostać wzbogacona operatorami modalnymi, np. deontycznym, wyrażającym powinność: *Час бы повісти [...], что є на правду істотне в цілій тій справі* (Бесіда), lub epistemicznym, wyrażającym możliwość prawdziwości dictum: *Быти може і так, як ты гвариш, же то было мое добре жытя, а не наше – твое і наших діти* (Besida).

W mownej ramie modalnej, m.in. w odautorskich komentarzach do dialogów, znajdują też wyraz inne modusy: wolitywny: *Але закла пішла, наказала Микыті: Но, старий, я иду, верну аж вечером, а ты бер ся за молочныя оркішу, бо го на поли мышы зідят* (Т. Кузяк), – *Грай, ищы грай – заохочували* (Т. Кузяк), reaktywny: – *Но добри, сприбуй, – згодил ся владар* (Байкы), mentalny: [...] *зовут мя поетом* (П. Мурянка); – *Но, такий середнього росту, не старий ищы, а твар має таку дзьобату, як по вісні – описал Штесьо* (Т. Кузяк). Por. np. wyrażenie dwóch modusów – mentalnego i reaktywnego – przy przekazywaniu mowy wewnętrznej: *„Мал старец рацію. Не будеме юж голодувати” – подумал собі втішений* (Байкы).

W mentalnej ramie modalnej uczestniczą: czasowniki ze znaczeniem wiedzy i poglądów, m.in.: *думати, подумати, довідати ся, здавати ся, видіти ся, здогадати ся, розуміти, зрозуміти, міркувати, признавати, признати, памятати, припоминати, знати, поняти, понимати, уважати, здавати ся*, wyrażenia: *відомо, знатя же, на (чыю) думку і inne*, np.: *Знали мы уж товды, же Гарасимович хворіє* (Бесіда); *Памятам, вертали мы з Будапешту, з передконгресового зобрания* (П. Мурянка); [...] *і так сой думам, міркую – одкале ся то взяло, же [...] прииол нам до думкы наш князь Лаборец...* (П. Мурянка); *Все ся мі здавало, же Велия має быти на Велию* (Бесіда); *Здає ся мі, же и сам дідо не барз вірил в свій талант* (Т. Кузяк); *Лосянів люде уважали за спрытных і мудрых* (С. Мадзелян); *Милом несподіванком уважам стрічу з моім односельчаном* (С. Мадзелян); *Полякови кашубына видіти ся може таком „зопсутом” польщыном* (П. Трохановскій); *Бо в ден, як вам відомо, я мам слабы очы* (Я. Дудра), także wyrażenia metaforyczne, np.: [...] *по голові заедно ходила му лем тота думка, жебы втечы до Италиянців* (Б. Гурбаль).

Mentalna rama modalna służy prezentowaniu myśli postaci powieściowej. Gdy narracja monologowa prowadzona jest w 3. osobie, wówczas czasownik mentalny oznacza przeniesienie punktu widzenia do świadomości postaci utworu literackiego: *Думал о том, же скоро буде дніло* (А. Барна); [...] *дідо смотріл на то, як теля на новы ворота, бо **праві нич з того не розуміл*** (Т. Кузяк); *Дорога до вйтовой хыжы здавала ся кумам коротка* (Т. Кузяк).

Mowa wewnętrzna postaci literackiej może być przedstawiana w sposób podobny do prezentacji dialogów, np.: – *Ой, обродили в тім році оріхы – **подумал Петро** – на Успеніє Богородиці юж будут присталы. Але хто їх ту приде рвати, як люди неє?* (Т. Кузяк).

W znaczeniu mentalnym używane są także czasowniki percepcyjne: *спостеречы, взриту, достеречы, видіти ся, выглядати, чути*, np.: *Завдякы 10-літній діяльности Стоваришыня Лемків **мож явні достеречы** тырвале уж і такой невестіонуване істніня лемківской етнічної меншости серед інчых польскых і европейскых меншыновых етносів* (Бесіда); ***Виділи му ся** тоты вымаганя як зубадла* (Бесіда); *А улицями Городка і інших місцевости трудно переїхати. **Видно**, мужы місцевої управи чекают, аж ім дорогу поправит сам пан Президент* (С. Мадзелян); *По виыткым **видно было, же** коротко перед нами жили ту якысы люде* (С. Мадзелян); ***Выглядат на то, же** кус маш людам тото за зле, але сам працуєш в велькым місті, яке єст дост далеко на захід од Твого села – циж не так?* (Бесіда); ***Миколай чує, же** в його души, деси глубоко, уж вроснены корені тамтого стебельця, котре давно засадил отец* (Бесіда); *Хоц в горах люде зберали і спожывали дуже грибів, то єднак **не было чути, жебы** были затрутя грибами* (А. Барна).

Ауторизację typu mentalnego wprowadzają syntaktemy rzeczownikowe для + dopełniacz, подля + dopełniacz, wyrażenia в (чыіх) очах, в (чыім) розуміню, ма ся розуміти, np. w ramie modalnej typu JA: *Ты **для мя** святий* (П. Мурянка); *При регулярным ходжыню до школы наука стала ся **для мене** забавом* (С. Пыж); [...] *нич вас уж не розгрішыт **в моіх очах*** (А. Копча); ***Ма ся розуміти, же** поскаржыли родичам* (Т. Кузяк); w ramie modalnej typu ON: ***Подля него** таком перлом на ватрянй сцені был Театр ім. А. Духновича з Пряшова* (Бесіда); [...] *мы **в його очах** тратили авторитет* (С. Мадзелян); [...] *члены такой чытальні [...] **в их розуміню** сут „ворогами Австриї”* (А. Барна).

Wolitywne ramy modalne tworzą czasowniki: *хміти, прагнути, марити, мріяти, сьміти, плянувати, постановити*, połączenia: *мати можливіст, мати дяку, мати охоту, мати сміліст, быти мрійом*, oraz frazemy ze znaczeniem wolitywnym, takie jak np. *кормити ся мріями*. W monosubiektywnych zdaniach pojedynczych wyrażana jest w ten sposób tzw. modalność wewnętrzkładniowa⁵.

⁵ Г.А. Золотова: *Очерк функционального синтаксиса русского языка*. Москва 1973; Wyd. 2. poprawione. Москва 2005, s. 151.

Przy ramie modalnej z czasownikiem wolitywnym predykat dyktalny wyrażany jest bezokolicznikiem, np.: [...] **жаден з них не хтіл выпроводити** го з ліса (Байкы); **Хлопец хтіл** юж втікати (Байкы); [...] по таких великих тулачках і вандрівках по шырокім світі **вышиткы селяне прагнули** вернути до спокійного-родинного жытя на своїй рідній землі (А. Барна); **Я прагну** припомнути хоц кус з тых часів (А. Барна); Давнечко уж єм з Вами не бесідував, бо ся мі пхають на моє місце, якбы не мали місця. І зато, і о тым **мам дяку** гнеска речы слівце (Бесіда); [...] а ту **мам дяку** вернути ся дакус шырше до першой з трьох лем што спомнених статій (Бесіда); Тішыме ся, што в славным Києві, великым центрі ближнього нам народу **люде мають можливість і дяку** чытати о нашым жытю-бытю, о історії і днешнєности Русинів (Лемків) – як ся з привычки, а і переконання, зове (П. Трохановскій); Мусіла голубка / барз міцно любити, / кед уж ани воду / **не ма дяку** пити (А. Гальчак); На прикладі Польщы, Франції і інчых держав европейских **Німіці плянували** заняти част европейску Совітского Союзу перед зимою 1942 р. (А. Барна).

W wypadku ramowego połączenia *мати охоту* w dictum może być bezokolicznik lub grupa z dewerbatywem, np.: **Мал єм охоту** підыйти и обняти іх, **алем не сьміл** (Т. Кузяк); В будці світила ся нафтова лампочка, **але Петро** там **не мал сьмілости** гвыйти (Т. Кузяк); **Хто лем мал охоту** до роботы, **тот міг** єй найти, або в лісах, або в тартаках (А. Барна); **Роздільський Василь** – был перешилідуваний през Комітет сельскій – шыкувал ся, **але охоты не мал** на выїзд (А. Барна). Przy ramie modalnej *мати охоту* relacją taksyczną pomiędzy modusem a dictum jest monosubiektowość. Jeśli przejaw woli zostaje przedstawiony jako realny, to pozostałymi charakterystykami taksycznymi są politemporalność i polimodalność. Dotyczy to także wyrażenia z *охотом*, np.: – Йой, такі єм змучений, **з охотом** люг бым спати (Т. Кузяк).

Поłączenie wolitywnych ram modalnych *марити о тым, быти мрийом, (чыі) мрії* за pomocą спójnika *жебы* ze zdaniem podrzędnym, odnoszącym treść dictum do przyszłości w stosunku do przejawu woli wyrażanego w modusie – bez wskazania w części dyktalnej innego subiektu – tworzy taksyczną relację monosubiektową, politemporalną, a w przytaczanych przykładach także polimodalną: [...] **дівчатка** [...] **марят о тым, жебы** тіж в середній школі в Горлицях могли ся вчыти лемківського языка (Бесіда); **Мрийом пишучого тоты слова єст, жебы** в шлід за книжком выдати плыту ЦД (Ю. Старинскій); І спомнул єм давны **няньовы мрії** – **жебы** мя дати вчыти на ігомостя... (П. Мурянка).

Засовник рамowy *постановити* przy taxis monosubiektowym łączy się z bezokolicznikiem, np.: [...] **жена постановила** зварити му козута (Байкы), natomiast przy taxis polisubiektowym – за pomocą спójnika *жебы* – ze zdaniem podrzędnym, np.: [...] **власти польскы постановили, жебы** діти Русинів

вчыли ся лем польского языка (А. Барна). W wypadku połączenia ze zdaniem podrzędnym za pomocą spójnika *же* relacja taksyczna może być monosubiekto-
wa, np.: *Сонечний цар [...] постановил, же надутого короля Нарциза покарат*
(Байки), bądź polisubiekto-
wa, np.: *Організаторы постановили, же головном атракцийом кулінарном буде „лемківський шведський стил”* (Я. Горошак).

Przy użyciu w ramie modalnej czasownika *мрияти ся* z dictum w formie syntaktemu wolitywno-deliberatywnego w mianowniku oraz modusu wyrażonego frazemem *кормити ся мриями* z dictum w formie syntaktemu *о* + miejscownik typ relacji taxis określony może być na podstawie szerszego kontekstu: [...] *а йому мрияла ся імпреза, котра была бы гордістю Лемків* (А. Рыдзанич); [...] *Петро іщы кормил ся хлопячыма мриями о кольоровых камениках знад гірських потоків* (О. Дуць-Файфер).

W reaktywnych ramach modalnych, wyrażających emocjonalno-oceniający stosunek mówiącego do treści dictum, występują predykatywy, przymiotniki i czasowniki oraz rzeczowniki ze znaczeniem stanu emocjonalnego: *сму́тні, смутно, смутний, смутити ся, смутит, смуток, жаль, жалувати, тішити ся, втіха, задоволений, задоволіня, щасливий, нещасливий, дивити ся, дивувати ся, дивне* і inne, np.: *Было му смутні, же дома не мат з кым побесідувати* (Байки); *І як же смутно, як же жаль, што в такій пропамятній книзі неє тихой, ліричної Меланії Собин* (П. Трохановскій); *Микыта ходил по торговици смутний, же не є купця на його „товар”* (Т. Кузяк); *Смутило ня тото, же цілий час сітило „капусьнячком” і дуже цінного часу треба было пересідити в шатрі* (С. Мадзелян); [...] *жаль ся му ей зробило, же так стоїт коло двери змерзнена* (Т. Кузяк); *Зробило ся мі якоси жаль, жебы такій масток пішол нанич* (С. Мадзелян); *Трапило го, же вечером не освободил свого золотого птаха* (Байки); *Австрія не была задоволена з того, же Польща може стати ся лакомым куском для Росії* (А. Барна); *Бесіду будеме Вам дале пересыпати. І тішити ся з того, што є она хосенна в будованю культуры ближнього українского Народу* (П. Трохановскій); *Воякы тоты тішили ся барз, же кус одпочнут од фронтowego гуку і крику* (А. Барна); *Тішыл єм ся і тішу* з кодифікації русиньского языка на Словеньску (Бесіда); – *А не повідалам! – тішит ся жєна* (Байки); *І з того приводу были тіж щасливы, же аж двоєх синів (з трьох) было на войні і жаден з них не пропал* (С. Мадзелян); *Дивным фактом было і тото, же з нашого села так дуже осіб забрано до лягру в Явожні* (М. Воробель); *Не было нич дивного, же люде з тамтых сел выїхали* (А. Барна); *Інтересуюче є тото, же тота робота ставала ся штораз барже незалежна од Львова* (С. Пыж).

Drugi podtyp reaktywnej ramy modalnej wprowadzają czasowniki, predykatywy i rzeczowniki wyrażające ocenę prawdziwości czyjejś wypowiedzi, jej akceptację lub brak akceptacji: *правдоподобні, правдоподібний, правдоподібнист / правдоподібніст, п(е)реконати ся, п(е)реконаний, п(е)реконаня, годити ся, згад-*

жати ся, пристати приставати, прийняти, узнати, факт, фактичні, пев-
нист / певніст, припуццяня, вірити, звірити, непевний, сумнівий, сумнів
і inne, пр.: Одтале походить **припуццяня Богдана Струмінського, што сьвязц.**
Йоан Корницькій правдоподібні походил з галицкой Лемковины! (Б. Горбаль);
То **фактычні** незауважений блуд технічний (Бесіда); [Оленка] **мала пев-**
нист, же то єй братя (Байкы); В тій ситуації **власти переконали ся, але**
і узнали, же таких люди не належыт уважати за неграмотных (А. Барна);
Хочу я ся переконати, / Ци акурат знаи сьпівати (І. Русенко); **Серед Лемків**
утвердило ся переконання, што Акция „Вісла” тырват дале (Бесіда); **Преко-**
наний єм, же тоты слова, вплетены в народну пісню „Я до леса не піду”, сут
власныма його словами (П. Трохановскій); [...] **был єм дочыста переконаний,**
же бодай єдна страна – з тамтого ци з того боку облачка – бортакувата
быти мусит (П. Трохановскій); **В середовиску лемківськым кружыло і даль-**
ше кружыт переконання, же Русины николи не мали і не мают волоско-ру-
мунського походжыня (А. Барна); [...] **о єдным єм ся переконал, же** чым єм
дальше од рідной землі – то тым красше виджу єй в снах (С. Мадзелян); [...] в
деяких припадках **не згаджал єм ся з** граматычным записом окремых слів
(П. Трохановскій); АННА: Ні Васю, **я того не годна прийняти, жеби** ты да-
коли для мене тяжко робил (П. Стефановскій); **Афтан пристал на кор-**
чмарйову пропозицію (Байкы); **Врадуваны, не могли звірити, же** на місци
загороды чаровника выросла крас зелена трава (Байкы); – **Певно** [Дикач] має
коншахты зо злыма силами, – повідали некотры (Байкы); Они **певно** тепер
сут в лісі (Байкы); Нам приде уж **певно** до кінця жытя ту быти (Байкы);
Певне, же тя за тото газда до двору зас прийме! (Байкы); **На певно** в одежы
жєньскій і мужскій межде селами могли быти деякы ріжници (А. Барна).

Ramy modalne – dwie lub więcej – mogą układać się w kompleksy, struktury
szeregowe lub „piętrowe” bądź jednego typu, np. mentalna – mentalna: **Добрі**
знам, же Ты тото знаи, што і найзлатійше серце з ТЫМ світом так
долго не вытримат... (Бесіда), emotywna – emotywna (np. modus emotywny
і modus potwierdzenia): **В тым місци дівка [...]** **з выразным задоволіньом**
признала ся до того, же часто думала о тым парібку (А. Барна), bądź róż-
nych typów: wolitywna – mowna – mentalna – mowna: **І можу вам повісти,**
кед вы мі не знате повісти, же Миколай ма там добру роботу (Бесіда);
mentalna – mowna: [...] **чує же то штоси з внутрі опоминат, шепче**
непрерывні, же гнів недобрый дорадник (Бесіда); wolitywna – emotywna
– wolitywna – mentalna: **Належыт спілчути, што** рускы вітицьове не
дают своїм сынам познати, же они родили ся і повинни быти Русинами
(Бесіда); reaktywna – wolitywna – mowna – reaktywna: **Оцінюючы** засіданя
комісії **треба повісти, же** было оно потрібне, хоц **напевно** не розвязало
поставлєных на ним проблемів (Бесіда); reaktywna – mentalna – (mowno-)re-
aktywna: **Признам, а думам же и Вы на заперечыте, што** найсмутніишым
незнаным є тото, о котрым ся знати не хце (Бесіда) itp.

Rozdział dziewiąty

Środki kauzacji

Relacja kauzacji, obejmująca dialektyczny związek przyczyny i skutku, wyrażana jest w języku łemkowskim na kilka sposobów¹. Zależność przyczynowo-skutkowa może być przedstawiona w tekście – w sekwencji zdań lub w obrębie zdania – w układzie liniowym, odzwierciedlającym obiektywny porządek przyczyny i skutku, tzn. w językowej wersji perspektywicznej², np.:

- (1) *Добри знаме, же в нашілдітві преселіня* [przyczyna] *стратили сме прави вишитко* [skutek] (Ю. Старинский); [...] *моя Квітуля юж ся впакувала по брих до дачийого вівса ци коничу* [fakt]. *Мал єм прото* [anaforyczne przywołanie faktu jako przyczyny] *нераз велькій клонім* [skutek] (С. Мадзелян); *То моя остатня година на тий землі* [przyczyna]. *Прото* [anaforyczne nawiązanie przyczynowe] *хтіл бым вам штоси дати*

---

¹ Sposobom wyrażania przyczynowości w językach słowiańskich poświęcono wiele opracowań, m.in.: K. Terminińska: *Składnia czasowników kauzatywnych we współczesnym języku polskim*. Katowice 1983; R. Grzegorzczakowa: *Czasowniki kauzatywne i receptywne w języku polskim*. „Poradnik Językowy” 1957, nr 2; A. Grybosiova: *Fraza nominalna przyimkowa w funkcji okolicznika przyczyny*. „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej”, T. 18: 1979; З.І. Іваненко: *Прийменникові конструкції із значенням причини в українській мові*. Чернівці 1971; Z. Kempf: *O sposobach językowego wyrażania przyczyny*, „Prace Filologiczne”. T. 22. Warszawa 1972; B. Klebanowska: *Wyrażenia przyczynowe z rzeczownikami abstrakcyjnymi we współczesnej polszczyźnie*. Warszawa 1982; Cz. Lachur: *O sposobach językowego wyrażania współzależności czasu i relacji przyczynowo-skutkowych*. „Studia i Materiały Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Zielonej Górze”. T. 15. „Filologia Rosyjska”, z. 3. Zielona Góra 1984; J. Łoś: *Funkcje narzędnika w języku polskim*. Kraków 1904; Р.М. Теремова: *Опыт функционального описания причинных конструкций*. Ленинград 1985; *Теория функциональной грамматики*. Т. 6: *Локативность. Бытийность. Посессивность. Обусловленность*. Отв. ред. А.В. Бондарко. Санкт-Петербург 1996 [rozdział IV: В.Б. Евтухин: *Обусловленность*]; М.В. Всеволодова, Т.А. Яценко: *Причинно-следственные отношения в современном русском языке*. Москва 1988; E. Wierzbicka: *Synonimia składniowa konstrukcji przyczynowo-skutkowych we współczesnej polszczyźnie*. Warszawa 1991.

² Г.А. Золотова, Н.К. Оніпенко, М.Ю. Сидорова: *Коммуникативная грамматика русского языка*. Москва 2004, s. 267.

[skutek] (Байкы); *Зато, же мамом была Евдокия зд. Креницких (німа), а отец был незнаний* [przyczyna], *то* дітині дали іменю і назвиско Никифор Креницкій [skutek] (А. Барна);

albo w układzie odwrotnym – w wersji retrospektywnej:

(2) *Товды в Карпатах в роках 1918–1920 sprawy выживліня были тяжкы, навет катастрофальны* [informacja o faktach] *з причины долгых неурожаів* [przyczyna] (А. Барна); [*Пробачте, пане вояк, але*] *я вам не годен помочы* [oświadczenie o sytuacji faktycznej]. *І не зато, же не хочу, лем зато, же не дам рады* [przyczyna] (А. Копча); *Гриця Ключника розстріляли* [fakt] *за то, же был вчений і не хтіл з нима співпрацювати* (С. Мадзелян); *А товды она переселила ся гу своій матері* [fakt], *бо свекра ю ненавиділа* [przyczyna] (Е. Кубек); [...] *лісы газдівскы были дост чысты, не было ани травы* [stan miejsca], *бо худоба вытасла* [przyczyna], *не было голузя*, [stan miejsca], *бо пастухы спалили на огнишка* [przyczyna] (А. Барна).

Elementarna wiedza o rzeczywistości, o regularnym następstwie i zależności faktów pozwala przedstawić relację przyczynowo-skutkową implicite, poprzez zwykle następstwo wypowiedzeń o dwóch sytuacjach, np.:

(3) *В лісы запуцал ся мало хто* [faktyczny uzus]. *Было там можна барз прудко заблудити* [przyczyna] (А. Барна).

Eksplicytnie, jednoznacznie, przyczynowość w języku łemkowskim wyrażają zdania podrzędnie złożone ze spójnikami *зато(,) же*³ oraz *бо*, co zostało pokazane w przytoczonych przykładach, jak również konstrukcje z czasownikami wolitywno-kauzatywnymi i kauzatywne syntaktemy imienne.

Osobno wspomnieć wypada o kauzatywach leksykalnych. Są to czasowniki łączące w jednym leksemie znaczenie przyczyny i skutku. W języku łemkowskim takich czasowników jest wiele, np.: *будувати, збудувати* ‘budować, zbudować’, *вакувати, овакувати* ‘tynkować, otynkować’, *вишати, зависити* ‘wieszać, zawiesić / powiesić’, *выберати, выбрати* ‘wybierać, wybrać’, *выгнати, выганяти* ‘wygnać / wygonić, wyganiać’, *выгребувати, выгребсти* ‘wygrzebywać, wygrzebać’, *выдобувати, выдобыти* ‘wydobywać, wydobyć’, *выімувати, выімати* ‘wyłapywać, wyłapać’, *всыпяти, заснути* ‘usypiać, uśpić’, *золювати, підзолювати* ‘zelować, podzelać’, *кормити, накормити* ‘karmić, nakarmić’, *коротишати, скоротити* ‘skrótować, skracać’, *корчувати / карчыти / каренчыти, выкаренчыти / выкоренчыти* ‘karczować, wykarczować’, *купати, выкупати* ‘kapać, wykapać’, *ламати / ломити, зламати / зломити* ‘łamać, złamać’, *латати, залатати* ‘łatać, załatać’, *лишати, лишыти* ‘zostawiać, zostawić’, *мыдлити (ся), намыдлити (ся)* ‘mydlić (się), namydlić (się)’, *облікати (ся), облечы (ся)* ‘ubierać (się), ubrać (się)’, *огривати / огрівати (ся), огрими / огріми (ся)* ‘ogrzewać, ogrzać’, *оцприти, заоцприти / пооцприти* ‘ostrzyż, naostrzyż’.

³ Także z korelatem zaimkowym: *за то, же*.

насти (ся), напасту (ся) 'paść (się), napaść (się)', *порядкувати, впорядкувати* 'porządkować, uporządkować', *ривнати, виривнати* 'równać, wyrównać', *сідлати, осідлати* 'siodłać, osiodłać'.

Istnieją różne gramatyczne sposoby wyrażania kauzacji.

Kauzatywami składniowymi są czasowniki ze znaczeniem przyczyny, które obligatoryjnie łączą się ze składnikami oznaczającymi skutek, czyli powodowaną czynność, stan lub zmianę cechy atrybutywnej. Podstawowe bezspójnikowe kauzatywne struktury zdaniowe (zdania pojedyncze) to wypowiedzenia z czasownikami wolitywno-kauzatywnymi oraz z syntaktami imiennymi. Regularnym sposobem wyrażania kauzacji w wersji perspektywicznej są w języku łemkowskim konstrukcje, w których wolitywno-kauzatywny czasownik-komplikator łączy się z bezokolicznikiem lub dwerbatywem oznaczającym powodowaną czynność. W tego typu wypowiedzeniach syntaktem mianownika oznacza kauzatora, czynnik przyczynowy.

Czasownik kauzatywny może określać świadome działanie kauzatora-osoby, np.: *Корчмар [...] казал своїм слугам забрати баранка* (Байкы); *В вересни того рока жена короля Яна Казимира – Людвіка Марія зо взгляду на безпеченство Кракова вимогла на єпископі Гембицьким спроваджыня загону 300 піхотчых для зміцніня місцевого гарнізону* (Я. Воргач); [...] *ческы санітарюшкы [...] помогли мі трафити до польового шпыталя* (С. Сквітнянський), albo – homonimicznie – skutek powodowany oddziaływaniem kauzatora niekontrolowanego, wyrażonego dwerbatywem lub rzeczownikiem nieżywotnym, np.: *Надыйстя шнігу казало заперати в стайнях коні, худобу, уці і козы* (А. Барна); *Тот фах вимагат великой докладности і терпеливости* (А. Барна); *Більшой фаховости будовляной вимагали церкви з їх банями, ріжnymi стилями, високостями, бальконами і іконостасами, якы были інчы для каждой будовы* (А. Барна); *Так то лаздивскому сынови і королівському пецухови одвага і добре серце помогли стати ся мудрым і шануваным володарйом* (Байкы); [...] *австрияцка підступна тактыка войскова помогла ім перехытрити і затримати войска російскы на перше представленій лєнії* (А. Барна)⁴. Porównajmy użycie w jednym zdaniu czasownika *казати* w różnych znaczeniach, przy różnego typu kauzatorach – nieokreślono-osobowym, działającym świadomie i nieosobowym (niekontrolowanym): *Дівчыні казали выходити за муж не там, де серце казало, але там, де была добра газдівка і кандидат на мужа* (А. Барна).

Z bezokolicznikiem nazywającym powodowaną sytuację (skutek) łączą się m.in. następujące łemkowskie czasowniki kauzatywne:

⁴ W przytoczonych przykładach wyróżnione zostały: wytłuszczeniem – czasowniki wolitywno-kauzatywne, rozstrzelonym drukiem – wyrażenia oznaczające kauzatora i skutek.

допомочы / допомогти 'dopomóc', пр.: Же нам доля **допомогла** всі труды пренести (І. Горощак); О матко Боска Туховска, **допомож** мі того злодія зімати, а я дам за то, на три мишы святы (Т. Кузяк);

заборонити / забороняти 'zabronić, zabraniać', пр.: Люде скаржыли ся на діяльніст командіра Биржыньского так, же на місце його до табору в Ізбах приишол сам ген. Казимір Пуласкі, але і за нього нич ся не змінило, хоц остро **заборонил** рабувати по селах (А. Барна);

заказати, заказувати 'zakazać, zakazywać', пр.: Певно не хтіл, жебым мал веце золота як він, і прото **заказувал** мі помагати старому! (Байкы);

згодити ся 'zgodzić się', пр.: Ничипір мусів чекати, жебы попросити даяку лаздыню и лазду, котры бы **ся згодили** кумувати (Т. Кузяк);

змусити, змушати / змушувати 'zmusić, zmuszać', пр.: [...] штоси го **змусило** ся схылити (І. Хорощак); Велька [...] злива **змусила** вишитых розбічы ся по бараках (Т. Курилло / П. Трохановскій); [...] выишол, прерываючы тым способом бесіду о сыну, справу яка од свого часу все барже згынат го гу земли, **змушат** вишитко єдно зазерати до сумліня (М. Ковач); Тверде жытя го **змушало** іначы думати (І. Хорощак);

казати 'kazać', пр.: [...] бискуп Якуб Зацік по дальшых 10 роках, т.є. в 1636 р., **казал** замкнути церков в Тыличу (А. Барна); І іцы Матейком **каже** ся называти (А. Копча);

позволяти 'pozwalać', пр.: Выходити з шатра **позволяют** лем в присутности вояка (Т. Курилло / П. Трохановскій);

попросити 'poprosić', пр.: Бурмістр **попросил** складати квітя (П. Трохановскій);

розказати, розказувати 'rozkażać, rozkazywać', пр.: Митро піишол з ним до Марковой жены, а она [...] скоро **розказала** службі рыхтувати весіля (Байкы).

W wyrażaniu różnorodnych relacji przyczynowych uczestniczą łemkowskie syntaktemy imienne. Jedne z nich wnoszą znaczenie czynnika przyczynowego, kauzatora, część ma znaczenie kauzowanej, powodowanej czynności lub cechy, inne stanowią obligatoryjne uzupełnienie czasowników kauzatywnych.

Skutek wyrażają syntaktemy imienne w połączeniach z czasownikami woli-tywno-kauzatywnymi, w tzw. III funkcji składniowej, пр.:

вымушати (biernik), пр.: Природа была вызначником способу жытя, як бы інспірувала і **вымушала** захованя ся люди (Л. Сук); [...] двох проукраїнских [...] спілучасників [...] **вымушало** [...] підмініня мене кымси „правомыслячым” (О. Дуць-Файфер);

заборонити (biernik / dopełniacz), пр.: [...] польскы власти [...] **заборонили** переселенческий рух (А. Барна); [...] ксендзы католицкы [...] **забороняли** хованя наших люди на цмынтерях парафіяльных (А. Барна); Примірно, в 1647 році єпископ **заборонил** старості гнобління підданных (Я. Воргач);

задбати (o + biernik), пр.: На порозі дерев'яної хыжки жегнало сестру, котра поїхала **задбати** о ліпшу долю для родини, дванадцетеро дрибных діти (Байкы);

змушати (до + dopełniacz), пр.: Коли пан схоче, то **змушує** його до уступства зо своей землі (А. Барна); Жебы не **змушати** редактора аж до діліня на аканіты (Бесіда);

нагваряти (до + dopełniacz), пр.: Іщы до того войска росийскы [...] **нагваряли** люди до іханя на схід (А. Барна);

позволити (на + biernik), пр.: [...] родиче бы на то **не позволили** (Т. Кузяк);

помагати (в + miejscownik), пр.: Подякування належат ся вишиткым, котры **помагали** духово, морально, также в збераню материялів (А. Барна).

Przy kauzacji scalenia skutek wyraża syntaktem *в + biernik*, пр.: [...] воякы з талергофского табору і **устанавлиют** нас в ряды (Т. Курилло); Повязаны снопы жытні на поли **укладано** в спеціальны штырьокутны стіжки на дерев'яных коликах (А. Барна); Карпаторуска Рада Народна в Пряшові і Головна Рада Лемковины во Фльоринці **получыли ся** в єдну Карпаторуску Народну Раду в Пряшові (А. Барна).

W konstrukcjach przyczynowo-skutkowych występują m.in. następujące czasowniki wolitywno-kauzatywne: *вымагати* 'wymagać', *вымочы* 'wymóc', *вымусити* 'wymusić', *вымушати* 'wymuszać', *выслати* 'wysłać', *высылати* 'wysyłać', *згодити ся* 'zgodzić się (na coś)', *годити ся* 'godzić się (na coś)', *допомочы* 'dopomóc', *допомагати* 'dopomagać', *допустити* 'dopuszczać', *допушати* 'dopuszczać', *зажадати* 'zażądać', *жадати* 'żądać', *жаднути* 'pragnąć', *pożądać', заварувати 'zastrzec', задбати 'zadbać', замовити 'zamówić', занехати 'zaniechać', zostawić', porzucić', заохотити 'zachęcić', заохочати, заохочувати 'zachęcać', запрагнути 'zapragnąć', прагнути 'pragnąć', спричиняти 'powodować', спричинити 'spowodować', запричинити 'spowodować', запропастити 'zaprzepaścić', змусити 'zmusić', змушувати 'zmuszać', казати 'kazać', кусити, іскушати 'kusić', лишыти 'zostawić', лишати 'zostawiać', нагварити 'namówić', нагваряти 'namawiać na coś', zachęcać do czegoś', наперати 'napierać', наперати ся 'domagać się', нараити 'nastęczyć' (bez pejoratywnego znaczenia), zaproponować kupno / ożenek', wypowiedzieć', namówić', нагварити 'namówić', одгваряти 'przeciwieństwo нагваряти', лишыти 'porzucić, zostawić', привчыти 'przyuczyć', силувати 'zmuszać', спомагати 'wspomagać', спомочы, вспомочы 'wspomóc', спротивити ся 'sprzeciwić się', старати ся 'starać się', стваряти 'stwarzać', створити 'stworzyć', створювати 'stwarzać', формувати 'formować', фундувати 'fundować'.*

Часовники волитивно-каузативне мають свої відповідники синонімічні в постачі по'єчєнь вербално-имієнних, в котрых дєвербатив з значєнєм каузачі л'єчєє є з помочничим часовником-компєнсаторєм, пр.: *розказати* – *выдати розказ*; *заказати* – *выдати заказ*, пр.: [...] *командір роззлостил*

ся і **выдал розказ** повісити на шибениці Івана Сметану (А. Барна); Там в 1626 р. юж по тридцетьюх роках по Унії Бресткій (1596) бискуп краківській Маріян Шишковскі **выдал заказ** будування церкви православного обряду в околицях гміны Мушыны (А. Барна);

Posiłkowy czasownik kompensacyjny, np. *выдал*, pełniący funkcję wykładnika znaczeń gramatycznych i łączący się w orzeczeniu peryfrastycznym z wyrażającym znaczenie leksykalne dewerbatywem, np. *розказ*, uzyskałby w teorii tzw. funkcji leksykalnych Aleksandra Żółkowskiego i Igora Mielczuka⁵ zapis $Oper_1$ (*розказ*). Autorzy tej koncepcji traktują w tym wypadku dewerbatyw jako dopełnienie. „Parametry” czasownikowe $Oper_i$, $Func_i$ oraz $Labor_{ij}$ są pewnym technicznym sposobem zapisu ukierunkowania czynności oznaczanej dewerbatywem względem uczestników danej sytuacji.

Funkcja leksykalna $Oper$ wyznacza czasownik wiążący nazwę pierwszego ($Oper_1$) lub drugiego ($Oper_2$) aktantu w roli podmiotu wyrażonego mianownikiem z nazwą sytuacji (C_0) w roli pierwszego dopełnienia⁶, np.: $Oper_1$ (*розказ*) = *дати, выдати*; $Oper_2$ (*розказ*) = *отримати*; $Oper_1$ (*заказ*) = *выдати*; $Oper_2$ (*заказ*) = *мати*.

Funkcje leksykalne $Func_0$, $Func_1$, $Func_2$, ‘wykonanie’ wyznaczają czasownik, przy którym nazwa sytuacji jest podmiotem wyrażonym mianownikiem, a nazwy aktantów – jeśli występują – są dopełnieniami, np.: $Func_0$ (*розказ*) = *при(й)ти, ніти*; $Func_2$ (*заказ*) = *дотычыти*.

Funkcja $Real_{1,2}$ wyznacza czasownik oznaczający spełnienie „wymogu”⁷ zawartego w nazwie sytuacji C_0 , np.: $Real_2$ (*розказ*) = *выконати, слухати*; $Real_2$ (*заказ*) = *перестерігати*; $Real_2$ (*просьба*) = *пристати на*.

Funkcja $Labor_{12}$ wyznacza czasownik wiążący nazwę pierwszego aktantu w roli podmiotu z nazwą drugiego aktantu w roli pierwszego dopełnienia i z nazwą sytuacji (C_0) w roli drugiego dopełnienia⁸, np. $Labor_{12}$ (*просьба*) = *звернути ся з*.

Приклады: *Єдною зимовою ночы по Новым 1915 Року войска росийскы доста[ли] розказ перервати ленію фронту в сторону села Конечна* (А. Барна); *Выпало, же капраль С. Ханас отримал [Oper₂] розказ пильнувати порядку в Роздзілю* (А. Барна); *В неділю рано / Як стало свитати, / Пришло польске войско, / Лемків выганяти. / Як пришло до села, Такий розказ дало [Oper₁], / Абы в двох годинах, Вишотко ся зобрало* (А. Барна); [...] *прииол [Func₀] розказ іхати на полудне до ческой Прагы* (А. Слива); *Піиол [Func₀] розказ по леніі / Якоси го дали [Oper₁]* (І. Горошчак); [...] *вишотко єдно – розказ мойого діда треба выконати*

⁵ И.А. Мельчук: *Опыт теории лингвистических моделей «Смысл ↔ Текст»*. Семантика. Синтаксис. Москва 1974, s. 78–82, 93–94.

⁶ Ibidem, s. 94.

⁷ Ibidem, s. 97.

⁸ Ibidem, s. 97.

[Fact] (А. Мадзелян); [Воякы] мусіли *слухати* [Real₂] військового *розказу* (А. Барна); *Некотры* виселенці *мали* [Oper₂] виразний *заказ* звязувати ся з іншыма виселенцями в околиці. Такы *заказы* *дотычыли* [Func₂] вишиткых виселенців [...] *Тых заказів не перестерігали* [AntiReal₂] ани молоды, ани старшы виселенці. (А. Барна); [...] бискуп краківській Маріян Шишковскі *выдал* [Oper₁] *заказ* будувания церкви православного обряду в околицях гміны Мушыны (А. Барна); *Не смотрячы на* [AntiReal₂] *заказ*, пару раз ходжу по воду (Т. Курилло); 20 квітня Стоваришыня Лемків *отримало* [Oper₂] з Міністерства Народовой Едукації (МЕРІ) *просьбу* о делегування свого представителя до уділу в працах Комітету Европского Рока Языків (Бесіда); До вас, мамо, *мам* [Oper₁] важну *просьбу* (П. Стефановскій); До тых представителів ріжних делегаций власти польскы *звернули ся* з [Labor₁₂] *просьбом* о продолжання розпочатого в 1944/45 р. переселяня населеня українського-лемківського на Україну (А. Барна); – Даруй ім життя, – просит Ванцьо [...] Володар *пристал на* [Real₂] його *просьбу* (Байкы); Підданы могли глядати собі роботу, де хотят, але мусіли *мати* [Fact] *згоду* пана, який повинен *ей дати* [Oper₁] безплатні (А. Барна); Адукат без порозуміння з інчыми членами Р. Бурсы *зложыл* [Oper₁] до Суду *внесок* о проданя цілого маєтку Бурсы на што *достал* [Fact] *згоду* (А. Барна); [...] до дня 1 марца 1958 р. з заходу до повіту горлицького вернуло і *отримало* [Fact] *згоду* власти повітовых на оселеня ся 330 родин в 30 давных селах лемківських (А. Барна); „Русины то, ци не Русины?” – нашла мя рефлексия і втовды *на поміч пришли* [Oper₁] мі мої філологічны відомости (А. Рыдзанич); Пані директор школы *внесла* [Oper₁] велику *поміч* в тракті організування і твориня умовин, варунків до вчыня лемківського языка (Бесіда).

Znaczenie kauzatora mają syntaktemy imienne w następujących formach:

- mianownik, np.: Причинил ся іщы гу нему *біль*, котрому мено 1947 рік (Бесіда); *Вершы тоты* додали мі охоты до написаня „Кавальчыка” історії мого села (А. Барна);
- з(о) + dopełniacz, np.: Ага, моя свекра [...] барз рада з *твого приїзду* (Т. Кузяк); – Чекай, лайдаку пияцкій – грозил – я тя навчу книти собі *зо свого душпастьця* (Т. Кузяк);
- dopełniacz bezprzyimkowy od rzeczownika abstrakcyjnego lub konkretnego (eliptycznie) przy czasowniku lub innym wyrazie ze znaczeniem „osiągania” (tu: *глядати*) і „unikania” (tu: *бояти ся*), nazywającym emocjonalno-modalny stosunek do czynności, stanu, obecności kauzatora, wyrażonego dopełniaczem, np.: Дівка з зятём *выіхали*, сын з невістом *тіж кращой долі пішли глядати* (Т. Кузяк); Він *псів* ся не боял (Т. Кузяк);
- dopełniacz bezprzyimkowy rzeczownika zdarzeniowego przy zaprzeczonym czasowniku modalno-reaktywnym (tu: *не подарувати*), np.: Але юж зараз по причасті Фецьо повіл, што мі не подарує *того дрыління* в коприву (Т. Кузяк);

- *од* + dopełniacz oznaczający motywację nominacji językowej, np.: *Втовды вишиткы його колеги закричали: Згоріл-КА! Йой, згоріл-КА! И так потім, од імени чорта КА, який згоріл, назвали тому оковитку згорілка* (Т. Кузяк);
- *од* + dopełniacz w znaczeniu kauzatora (bądź subiektu) potencjalnej czynności, np.: *Нибы вина од того гуңцвота – кывнули головом в сторону кута, де я стоял як на терню* (Т. Кузяк);
- *од* + dopełniacz w znaczeniu przyczyny alternatywno-warunkującej, w kontekście z wyrażeniem oznaczającym taką zależność, np.: *Запожычаючы ся в нас, они были материяльні залежны од наших люди* (Б. Горбаль);
- *од* + dopełniacz rzeczownika zdarzeniowego lub – metonimicznie – rzeczownika konkretnego, np.: [...] *збудил ем ся над раном од рясной стрілянины* (П. Кирпан); *Рана од косы ся загоїт, од слова – ніт* (Бесіда);
- *за* + *причином* + dopełniacz rzeczownika zdarzeniowego lub – metonimicznie – rzeczownika konkretnego, np.: *Так розбавлене ціле небо за причыном Микытовых сьпіванок забывало, же треба ити на всеночне чи одспівати акафіст* (Т. Кузяк);
- celownik bezprzymkowy rzeczownika osobowego nazywającego przyczynę, a jednocześnie obiekt relacji emocjonalno-oceniającej, np.: *Выглядат на то, же кус маш людям тото за зле, але сам працуеш в великом місті, яке єст дост далеко на захід од твого села – циж не так?* (Бесіда);
- *дякувати* + celownik nazywający zdarzenie lub – metonimicznie – osobę jako przyczynę sprzyjającą, np.: *Не была то зрештом єдина конференция, яка дякувати Професорови Лужному ввела лемківскы справы в почесны муры будинку Польской Академіи Знань* (О. Дуць-Файфер);
- *завдякы* + celownik, analogicznie jak *дякувати* + celownik, nazywa przyczynę sytuacji korzystnej, np.: *Завдякы парохови Горлиц, о. Романови Дубецови, котрого горячых і міцных слів послушали його вірны і кіснісьо выполнили тому салю* (Бесіда);
- *вдякы* + celownik, analogicznie jak *дякувати* + celownik, nazywa przyczynę sytuacji korzystnej, np.: *І так, вдякы мудрости скромного і бідного дівчате, поправила ся доля ей велькой родины* (Байкы);
- biernik bezprzymkowy ze znaczeniem kauzatora, a jednocześnie obiektem relacji emocjonalnej lub/i oceniającej, np.: *Няньо тіж любил оружа* (Я. Горощак);
- *за* + biernik rzeczownika zdarzeniowego, np.: [...] *підданы жалили ся за гнобліня зо стороны старосты* (Я. Воргач);
- *на* + biernik rzeczownika zdarzeniowego, np.: *На його просьбу о невинности цивільных люди, Німці розпустили вишиткых домів, без жадных закладників*. (А. Барна);

- *про* + biernik, np.: *Не плакала про пышного няня, але про Сонечного царя* (Байки); [...] *про наше свариня* легко было ім вкрасити наши горы (С. Мадзелян); [...] лем *про них, про тых Лемків-Українів* і зробила ся тота біда (Н. Репела);
- *narzędnik bezprzymkowy*, np.: [...] *набырміла тугом* душа як боден (П. Муриянка);
- *за* + *narzędnik rzeczownika zdarzeniowego*, np.: *Лем за паньським позволіньом* хлоп міг перенести ся на інче місце (А. Барна);
- *під* + *narzędnik rzeczownika zdarzeniowego*, np.: *Войска австрияцкы* [...] *одступляли під напором* рускых войск (А. Барна);
- *по* + *miejsownik (temporatyw-kauzatyw)* ze znaczeniem faktu poprzedzającego sytuację, którą ów fakt spowodował, np.: *Зо виштыкого брали што лем на столі было, а смакувало ім по семотижньовім пості*, барз (Т. Кузяк);
- *при* + *miejsownik*, np.: [...] *такы „на око” невинны яркы і яружкы при велькых зливах* заміняли ся в дикы потоки (С. Мадзелян);

Wyrażanie relacji kauzatywnej w zdaniu pojedynczym związane jest z jego polipredykatywnością. Nadieжда Onipienko przedstawia relację kauzatywną jako współdziałanie dwóch sfer subiektywnych (podmiotowych): sfery subiektu modelu bazowego – S_1 , i sfery kauzatora – S_2 ⁹. Zależność pomiędzy stanami rzeczy wyrażanymi przez predykaty obu sfer może być scharakteryzowana w ramach kategorii *taksis*, w ujęciu poszerzonym przez G. Zolotową, czyli wedle trzech aspektów predykatywności: osoby (subiektu), czasu i modalności.

Występujące w konstrukcji kauzatywnej predykaty – przyczyny i jej skutku – odnoszą się albo do różnych subiektów, jak w (4) – jest to struktura polisubiektowa, albo do tego samego subiektu, jak w (5) – struktura monosubiektowa. Podstawowa jest struktura polisubiektowa, wyrażająca przyczynę zewnętrzną.

(4) *Ной казал отворити ковчег* (Т. Кузяк);

(5) *Софрон аж посиніл зо злости* (Т. Кузяк).

Konfigurację monosubiektową wyrażającą zależność kauzatywną między stanem wewnętrznym a jego zewnętrznym przejawem, jak w (5) oraz w:

(6) *Якым аж почервеніл зо стыду* (Т. Кузяк);

(7) *Волося на голові ся му зіжыло зо страху* (Т. Кузяк);

(8) *Ангеликови аж ся очы заіскрили зо втіхы* (Т. Кузяк);

(9) – *Йой, йой, – скручал ся з болю хытрый корчмар* (Байки);

(10) – *Хууурраа!!! – крычали воякы короля з радости* [...] (Байки);

(11) *Од радости розсвітили ся ей смутны очы* (Байки)

– pomimo realnej równoczesności obu tych stanów rzeczy – N. Onipienko traktuje jako konfigurację politemporalną, argumentując, że percepcja zmiany

⁹ Г.А. Золотова, Н.К. Онипенко, М.Ю. Сидорова: *Коммуникативная грамматика...*, s. 271.

w wyglądzie zewnętrznym i wiedza o jej przyczynie należą do różnych rejestrów komunikacyjnych¹⁰. Taka interpretacja wykluczałaby z rejestru ewokacyjnego (reprodukcyjnego) imienne grupy ze znaczeniem przyczyny, jako że komunikowanie zależności przyczynowej jest komentowaniem, a więc działaniem językowym właściwym dla rejestru informacyjnego.

Istotnie, syntaktemy *з(о) + dopełniacz, од + dopełniacz* rzeczowników zdarzeniowych wnoszą do zdania informację o relacji przyczynowo-skutkowej pomiędzy zdarzeniami, a więc sens interpretacyjny, przy czym jedno z tych zdarzeń (zmiana stanu fizycznego osoby lub jej zachowania) jest obserwowalne, wyjawiające perceptorą, podane w rejestrze ewokacyjnym, natomiast wiedzę o drugim zdarzeniu, niepercepcyjnym, powodującym ową zmianę, czyli o stanie psychicznym osoby, komunikuje w rejestrze informacyjnym wszechwiedzący narrator. Jednakże w takich wypowiedzeniach następuje nie tylko zmiana rejestru komunikacyjnego z ewokacyjnego na informacyjny, ale dochodzi dodatkowo do nakładania się tych dwóch rejestrów w syntaktemie *з(о) + dopełniacz*. Wprowadzając bowiem informację o przyczynie, komunikujemy tym samym (retrospektywnie) o jej skutku, nazwanym za pomocą czasowników: *посиніл, почервеніл, зіжыло ся, заіскрили ся, розсьвітили ся, скручал ся, кричали*. W ten sposób oba kompleksy predykatywne związane relacją przyczynowo-skutkową umieszczone są na jednej płaszczyźnie rejestru informacyjnego.

Cecha rezultatywna jako skutek wywołany przyczyną nazwaną syntaktemem *з(о) + dopełniacz* lub *од + dopełniacz* wyrażana jest też przymiotnikiem: *Березы білы од стыду / шуму молчаня* (П. Мuryнка).

Stan wewnętrzny może być nie tylko kauzатorem przejawów zewnętrznych, ale również bezpośrednią przyczyną innego stanu wewnętrznego, np.: *[Дівка] [...] з жалю і страху достала помішання розуму* (А. Барна).

Oдноśnie do taksycznej relacji temporalnej można przyjąć – nie wchodząc w filozoficzne rozważania z zakresu ontologii – że w potocznym rozumieniu przyczyna poprzedza skutek, przez co zdarzenia przedstawiane jako reprezentujące relację przyczynowo-skutkową są tym samym charakteryzowane jako politemporalne. Jednakże wypowiedzeń o zewnętrznych przejawach stanu psychicznego nie sposób rozumieć inaczej niż jako komunikujące o zdarzeniach bądź stycznych, bądź nakładających się na siebie w czasie. Istotna jest przy tym tekstowa funkcja czasownika oznaczającego przejaw zewnętrzny, czyli funkcja aorystyczna, jak w wypadku przykładowych czasowników: *посиніл, почервеніл, зіжыло ся, заіскрили ся*, lub funkcja imperfektywno-procesualna, jak w wypadku przykładowych czasowników: *скручал ся, кричали* itp. Na podstawie tego wyводу można sformułować konkluzję, iż wypowiedzenia takie jak (5) – (10) reprezentują typ monosubiektywny i monotemporalny.

¹⁰ Ibidem, s. 272.

Monosubiektywnością i monotemporalnością mogą się też charakteryzować peryferyjne konstrukcje kauzatywne z syntaktemami substantywnymi, wyrażającymi znaczenie przyczynowe w kontekście z predykatami stanu (predykatywami i czasownikami w funkcji perfektywnej), np.: *Без тебе тяжело было* [...] *Без него было так жлі* (Лемківска Ластівочка); *Так ппанно / як рано без дугану, / і так пусто / як в бочиці без капусти, / так тяжело / як без гнізда пташкам* (Ю. Харитун); *Тобі без пінязя не даст ся быти* (П. Муryanка); *Прикро было дома без мамы* (А. Барна); *При дыханню таким повітрям зубы можна одморозити* (Т. Кузяк); *При вдарінню оба паровозы станули „дуба”* (С. Мадзелян).

Analogiczną charakterystykę taksyczną – monosubiektywność i monotemporalność – mają konstrukcje kauzatywne z imiesłowami przysłówkowymi niedokonanymi. Nakładanie się w czasie najwyraźniej komunikują zdania z czasownikiem niedokonanym w komponencie skutkowym, np.: *Бо маючи свої ліси, Лемкы знали їх шанувати* (Л. Сук). Czasowniki dokonane oznaczają stan perfektywny, który powstał w czasie sytuacji nazwanej imiesłowem, np.: *Недобрі ся му зробило, мало не заплакал, смотрячы на живишу* (Л. Демян); [...] *Лешко Чорний* [...], *боячы ся нападу зо стороны Руси, лишил ту частину війск* (Лемківській Календар 1997); *Обертаючи ся в широкым світі, хоц-чого єм ся навчыл* (Л. Сук).

Znaczenie przyczynowe w wersji monosubiektywnej i monotemporalnej używać mogą w kontekście syntaktemy imienne, oznaczające różnorodne uwarunkowania sytuacyjne, np.: *Далеко од міста, небогаты родиче, без традиції на дальшу науку, молодіж тота оставала в селі пасти худобу і уці і помагати родичам на газдівках* (А. Барна).

N. Onipienko¹¹ zwraca uwagę na metaforyczny charakter konstrukcji z pseudoakcjonalnymi czasownikami kauzatywnymi i mianownikowymi kauzatorami (deadiektywami, dewerbatywami lub innymi rzeczownikami abstrakcyjnymi), oznaczającymi w takich konstrukcjach nie ukierunkowanego na cel działacza, ale cechę predykatywną (właściwość, stan, czynność), powodującą inny stan lub zachowanie tego samego subiekta, np.: [...] *страх перед кыйом не давал мысліти о науці* (Т. Кузяк); *Страх єдних перед другыма не давал спокійні спати* (А. Барна); [...] *покарала Рыбу нерозумна ненавист до Руснака* (Бесіда); [...] *хтіла іцы дашто повісти, але плач ій не дал* (Байкы); *[Миколай] з бігом часу понял і того, же бываня, трачыня часу по льокалях приносит лем хвильове задовоління* (М. Ковач).

Ciekawy przypadek monosubiektywności i politemporalności ilustruje wypowiedzenie o spełnieniu dawnego pragnienia, choć można tę wersję autokauzacji interpretować jako monotemporalną, bo w chwili przystąpienia do realizacji pragnienia jest ono nadal aktualne: *В поворотній дорозі з Мармароша я*

¹¹ Ibidem, s. 273.

дал задоволення *мойому давньому жычынню* – *видіти Велику Копаню* (А. Митрак).

Тип polisubiektowy i monotemporalny reprezentują konstrukcje kauzatywne komunikujące o relacji pomiędzy okolicznościami zewnętrznymi a czynnościami lub stanem człowieka¹², np. metaforyczne z kauzатorem w mianowniku: *Гірска, часто змінна погода* *вымагала* *доброго вычутя і скорого діяня* (А. Барна); *Суботня погода* *не заохочувала до ізды на ватру* (І. Дзядик), як również z peryferyjnymi imiennymi syntaktemami, które uzyskują znaczenie przyczyny w odpowiednim kontekście, np. temporalno-kauzatywne: *Віктор Гальле – отец мамы загынул в далекій Росіі, підчас революційной завірухы* (М. Сандович).

Ta wersja *taksis* realizuje się też w wypowiedzeniach o niezamierzonej kauzacji faktem czyjejs obecności lub nieobecności, np.: [– *Позерайце! Наш когут! Як добрі!*] *Без него* *было так жлі*. (Байкы); *Котрисого разу* *обі з дівком зачали на пасербицю вельку біду робити і одганяти ей од себе, же ся ім при ній не каре* (Байкы); *Разом* *нам буде ліпше* (Бесіда).

Polisubiektowe i politemporalne są konstrukcje, w których компонент przyczynowy wyraża czynność, a skutkowy – stan innego subiektu, np.: *Римокатолицкы ксьондзы в своїх казанях, зо своїх амвон шырили ненавист до нас* (Г. Костельник). Przyczyną wywołującą stan innego subiektu może być sposób wykonania czynności, np.: – *Не розумію вас – повіла спокійні, а тот спокій впровадил Мирослава в іщы векше отуманія* (П. Полянскій / П. Мурянка); [...] *слезу з ока потягнула мі сама бесіда, – мамина, няньова* (П. Мурянка).

---

¹² Por. Ibidem, s. 275–276.

Rozdział dziesiąty

Stosunki współrzędności

Współrzędność jest określana według kryteriów formalnych i semantycznych. Stanisław Karolak za współrzędny proponuje uznawać taki związek między wyrażeniami, „w którym nie istnieje obligatoryjność udziału któregośkolwiek ze składników: każdy składnik może być z niego usunięty bez zniekształcenia jego struktury”¹. Taki związek S. Karolak nazywa „związkiem bez implikacji, kombinacją lub współrzędnością”². Przykładowo, jeśli ze zdania *Ha двори студено i вимер* (П. Мурянка) usunięty zostanie bądź składnik *студено* → *Ha двори вимер*, bądź składnik *вимер* → *Ha двори студено*, to w każdym wypadku będą to nadal strukturalnie poprawne zdania o stanie miejsca. Jeśli jednak brak obligatoryjnej implikacji strukturalnej będzie przyjęty jako formalne kryterium współrzędności, to np. w zdaniu *Роман i Марта ідуть до діда* (П. Мурянка) wyrażenia połączone spójnikiem *i* nie zostaną uznane za współrzędne, jako że forma liczby mnogiej orzeczenia wymusza obecność obu rzeczowników w podmiocie³. Współrzędność rozumiana jest też jako równoważność syntaktyczna. Pojęcie to Andrzej Bogusławski zdefiniował jako stosunek między frazami, a także między frazą a częścią innej frazy, „polegający na tym, że mogą się one swobodnie zamieniać miejscami przy zachowaniu specyficznej intonacji wyliczeniowej”⁴. Wyrażenia *студено i вимер* oraz *Роман i Марта* w przytoczonych wyżej zdaniach spełniają to kryterium. W zdaniu *В роках двадцятих i пізнійше люде зачали вставляти в ізбах, коморах i сінях підлогу з дощок* (А. Барна) można swobodnie zamieniać miejscami wyrażenia: *ізбах, коморах, сінях*. Jeśli jednak operacja ta przeprowadzona zostanie z wyrażeniami *в роках двадцятих i пізнійше* → *пізнійше i в роках двадцятих...*, to uzna-

¹ S. Karolak: *Zagadnienia składni ogólnej*. Warszawa 1972, s. 58.

² Ibidem

³ Ibidem.

⁴ A. Bogusławski: *Semantyczne pojęcie liczebnika i jego morfologia w języku rosyjskim*. Wrocław–Warszawa–Kraków 1966, s. 40.

nie tych wyrażeń za równoważne syntaktycznie będzie zależne od pojmowania „swobody” w zamianie miejscami. Gramatyczny charakter przysłówka *нізнійше* ogranicza – nawet abstrahując od wypaczenia sensu zdania z tak przedstawionymi składnikami – swobodę takiej operacji. *Пізнійше* jest bowiem wyrazem anaforycznym, a po dokonaniu przedstawienia pozbawiony zostaje antecedensu. Wykluczenie połączenia *в роках двадцятих і пізнійше* z zakresu współrzędności byłoby jednak zbyt arbitralne.

Semantyczne kryterium współrzędności zaproponowała Anna Wierzbicka, która – analizując szeregi łączne – doszła do wniosku, w ślad za Gottlobem Fregem, iż „takie wyrażenie jak »NP₁ i NP₂« jest prezentowane jako alternatywny w stosunku do (danego eksplicytnie lub implicytnie) wyrażenia »NP« sposób wyznaczenia określonego obiektu, z tą jedną różnicą, że wyrażenie »NP₁ i NP₂« ujmuje ów obiekt jako grupę elementów, podczas gdy wyrażenie »NP« ujmuje go jako całość”⁵. Zaakceptowanie tej idei pozwala za współrzędność semantyczną uznać zgodność cech semantycznych elementów spójnej wypowiedzi (od znaczeń najogólniejszych poczynając, a na bardziej szczegółowych kończąc), wynikającą stąd, iż mówiący wyprowadza znaczenia tych elementów ze wspólnej podstawy jako jej części składowe⁶. W przytoczonym wyżej zdaniu wyrażenia *в роках двадцятих* i *пізнійше* spełniają tak sformułowane kryterium współrzędności semantycznej.

Podstawa treściowa szeregu współzrędnego może być nazwana wyrażeniem uogólniającym umieszczonym w zdaniu przed szeregiem współzrędnym albo po nim: *Давно, давно тому жили обік себе **дває брата**: Сидор і Афтан (Байкы); Мостиша, як рідна фльориньска матір, мыла і купала в банюрах **свої діти** – мазураты лемчата, быркаты (кучерявы) циганчата, пейсаты жыденята і пыркаты ляшата (С. Мадзелян); Ци інтелігента, ци бортака – **каждого** дамска урода фасцинує і притігат (Я. Горощак).*

Nie wszystkie połączenia wyrażeń spełniają równocześnie warunki współrzędności formalnej i semantycznej. Za współzrędnę semantycznie uznać można wyrażenia *мурянка з муряночком (=мурянкы)* w zdaniu *Мурянка з муряночком доріжком стежечком серед свого світа диганяют жытя* (П. Мурянка), ale wyrażenia te zarówno nie spełniają kryterium braku implikacji strukturalnej, jak i nie przechodzą pozytywnie testu na równoważność składniową: **мурянка ... диганяют*; **з муряночком ... диганяют*; **з муряночком мурянка ... диганяют*. Niemniej jednak związki składniowe bez obligatoryjnej implikacji strukturalnej są z reguły współzrędnę semantycznie.

Przy opisie relacji współzrędných pamiętać należy, iż współzrędnosc jako mechanizm składniowy stanowi wprawdzie część systemu językowego, jednakże

⁵ A. Wierzbicka: *Dociekania semantyczne*. Wrocław–Warszawa–Kraków 1969, s. 131.

⁶ Dokładniej na ten temat zob.: H. Fontański: *Stosunki współzrędnosci w zdaniu pojedynczym w języku polskim i rosyjskim*. Katowice 1980, s. 26–28, 35–59.

jest ona zjawiskiem tekstowym. W realizacjach mownych, w określonych kontekstach i sytuacjach wyeliminowana zostaje z reguły wieloznaczność wyrażen i ukonkretniona ich referencja.

Stosunki współrzędne opisywane są w gramatykach zwykle osobno dla zdań pojedynczych i złożonych. Niezależnie jednak od osobliwości relacji współrzędnych pomiędzy komponentami szeregów składniowych i specyfiki zdań współrzędnie złożonych można zaobserwować analogiczne semantyczne typy stosunków współrzędnych w obu tych sytuacjach tekstowych, jak również użycie tych samych środków językowych, przede wszystkim spójników.

Spójniki współrzędne, ze względu na ich większą lub mniejszą ogólność czy też – ujmując to z drugiej strony – mniejszą czy większą specjalizację znaczeniową, przedstawić można w układzie hierarchicznym⁷.

Najbardziej ogólną relację pomiędzy wyrażeniami połączonymi spójnikiem *i/u*, spójnikiem *ma* lub asyndetycznie, intonacją wyliczeniową można określić umownie jako wiążącą, czyli komunikującą wspólną podstawę treściową oraz powiązanie pomiędzy stanami rzeczy oznaczonymi przy udziale wyrażen współrzędnych. Zarówno spójnik *i* (w piśmie oraz w wymowie także w wariancie *u*), jak i spójnik *ma*⁸ relacji tej nie precyzują. Sens połączeń współrzędnych zdeterminowany jest jednak nie tylko najogólniejszym relacyjnym znaczeniem spójnika *i*. Wypowiedzenia zawierające wyrażenia (zwłaszcza czasowniki) ze spójnikiem *i* mogą mieć różny sens w zależności od znaczeń leksykalnych łączonych składników, ich form gramatycznych i różnych elementów kontekstu, np.: [...] *нішлю го до шкiл i будут з него люде* (Байкы) – składnik *будут з него люде* *ma* sens skutkowy; *Поiл собі, закурил i вснул на травi під деревом* (Байкы), *Повечеряли та лягли спати* (Байкы) – następstwo zdarzeń; *Іде сой Матвіiу дорогом i iст [...] хлiб* (Байкы) – równoczesność czynności; [...] *отец [...] смотрит i очам не вірит* (Байкы) – percepcja i wywołana nią towarzysząca jej emocja.

Spójnik *i/u* używany jest często w funkcji zamykającej wyliczenie, tak jak przy przedstawianiu stereotypowego cyklu czynności, np.: *Старец погладил руком свою долгу сиву бороду, підкрутил баюсы i сягнул під пазуху по файку. Потим вынял дуган з табакеркы, наклал го до цибуха, закресал губку i пыкнул* (Байкы). Zamiana składników współrzędnych miejscami nie jest w takich wypadkach możliwa (jeśli, oczywiście, za istotny uznany zostanie sens wypowiedzenia i jego odniesienie do oznaczanych sytuacji). Z analizy wypowiedzeń

⁷ Klasyfikację funkcji spójników współrzędnych w języku łemkowskim przedstawiam według koncepcji zaproponowanej w artykule: Idem: *Hierarchia funkcjonalna spójników współrzędnych w języku rosyjskim i polskim*. „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Powstańców Śląskich w Opolu”, „Filologia Rosyjska”, T. 17. Opole 1979, s. 23–46.

⁸ Łemkowskie częstotliwe słówko *ma* występuje nie tylko w funkcji spójnika współrzędного, ale także w funkcji partykuły, tłumaczonej na język polski, w zależności od kontekstu, jako: *to, więc, no, a, no i, no to, przecież* i inne.

w szerszym kontekście wynika, iż z reguły szyk składników współrzędnych jest istotny z takich czy innych względów komunikacyjnych. Jednym z takich szczególnych typów orzeczeń szeregowych, w których składników nie da się zamienić miejscami bez wypaczenia sensu wypowiedzenia, są połączenia czasowników stanowego (oznaczającego położenie lub ruch ciała człowieka) i czynnościowego (oznaczającego wykonywaną na tym tle przez tegoż człowieka czynność)⁹, np.: *Група старших жен сідила при столі і пряла лен* (Байкы); *Няньо сідили на стільци и зшивали кантар на коня, мама прали, а я сідил при столі и розскубувал волну* (Т. Кузяк). S. Karolak uważa, iż pierwszy z tych czasowników odgrywa rolę aktualizatora znaczenia drugiego czasownika, umiejscowienia go w czasie i przestrzeni¹⁰.

W zdaniu może być kilka spójników *i*, wiążących różne pary składników, np.: *По Службі лаздове взяли крест і коругви і vyšли на двір* (Байкы) – *взяли і vyšли, крест і коругви*.

Uzasadnione wydaje się wyróżnienie nieco bardziej szczegółowej funkcji wyrażanej m.in. powtarzającym się spójnikiem *i*, a mianowicie funkcji, którą można nazwać umownie łączną. Chodzi o podkreślenie właśnie łącznej realizacji, współwystępowania (niekoniecznie jednocześnie) stanów rzeczy oznaczanych składnikami współrzędnymi. W wypowiedzeniach z wyrażoną w ten sposób funkcją łączną może – bez wypaczenia sensu – być użyty pojedynczy spójnik *i* lub zastosowane wyliczenie bezspójnikowe, por.: [...] *адоптували они дві кореаньскы дівчынкы, котры знають бесідувати і по польскы, і кус по лемківскы* (О. Дуць-Файфер); [...] *знають бесідувати по польскы і кус по лемківскы*; [...] *знають бесідувати по польскы, кус по лемківскы*. Jednakże przekształcenie odwrotne wypacza sens wypowiedzenia, jeżeli współrzędne zestawienie ma implicite znaczenie bardziej szczegółowe, np. następstwa czasowego, przyczynowo-skutkowe, wynikowe czy – jak zostało pokazane wyżej – czynności wykonywanej w określonym stanie (położeniu), por.: [...] *вчера Гершко прислал секвестратора і взяв мі за долг поле На Долинці* (Бесіда) → ? [...] *Гершко і прислал секвестратора, і взяв мі за долг поле*; [...] *на право од них сідит пані і стукат на машині до писаня* (С. Мадзелян) → ? [...] *і сідит пані і стукат на машині до писаня* itp.

Wyliczenie z powtarzaniem spójnika *i*, jak zresztą również innych wyrażań, jest wykorzystywaną często w poezji figurą, zwaną w terminologii stylistycznej anaforą, np.: *Мы своє маме, як і друзы: / Своі звичаї і бесіду, / І свої гунькы, свої чугы, / Своі сьніванкы, свою біду. / Своі кычеры і ростокы, / І свою брындзю, і свій сыр, / Жбыры, парії і потоки, / І кеселицю, і свій чыр* (І. Русенко); *Бо ци-м годен позабыти нашу гірску красу, / І смеречкы, і поляны, де ся уці пасут, / І черниці, і яфыры, ягоди, малины? [...]* (І. Русенко).

⁹ H. Fontański: *Stosunki współrzędności...*, s. 58–59.

¹⁰ S. Karolak: *Zagadnienia składni ogólnej...*, s. 126.

Przy przeczeniu najogólniejszą funkcję wiążącą pełnią spójniki *ани* і *ни*, np.: *Я іщы днес не сьпівал в гаю ани в лісі* (Я. Дудра); *Через вікы не змінили мовы ни обычаів* (С. Мадзелян). Spójniki te przy przeczeniu przeważnie powtarzają się, także więcej niż dwukrotnie, czemu można przypisać funkcję łączną oraz funkcję pewnej ekspresji, wzmocnienia przeczenia. Powtarza się najczęściej ten sam spójnik, chociaż odnotowano także sekwencję *ани – ни*, np.: [...] *на гробах не было ани крестів, ани написів* (Т. Кузяк); *А тепер смутно там в Карпатах, / Нигде не дзвонит в церквах дзвон, / Не видно там нашого брата / – ани в Высовій, / – ани в Лабовій, / Вишиткы вон!* (І. Русенко); *Придут часы даколи, / Придут часы золоты, Же никому не бракне / Ни хліба, ни роботы* (І. Русенко); *Мы нич не годни ім были ни дати, ни продати* (П. Кирпан); *Для тя моя хыжка / як тріска / ани ся ньом не нажреш / ни не натішыши* (П. Мурянка).

W łemkowskich wypowiedzeniach z pochodnymi spójnikami *і такой, а такой, а такой і* (lub w innym ujęciu: w połączeniu spójników *і, а* z partykułą *такой*) można upatrywać funkcji, którą można nazwać funkcją jednoczącą. Chodzi o zakomunikowanie, iż to, do czego odnoszą się człony współrzędne, posiada cechę, którą można określić jako zespolone cechy wyrażone przez składniki współrzędne¹¹. W języku polskim taki sens mają wyrażenia spójnikowe: *а jednocześnie, а równocześnie, і jednocześnie, а при tym, а zarazем, а tym samym*; por.: [*а jednocześnie / і jednocześnie*] – [...] *мож мати дім в собі, будувати го жытя ціле і такой од завсе і все го мати* (П. Жак); [*інсценізація „Сон Білого Хорвата”*] *перенесла нас в IX–X століття, до поганьскых іщы вірувань наших далеких предків і такой початків християнства на Лемковині* (П. Жак); [*як również*] – *Сам знає ся на вишиткым і такой вишитко потрафит зробити* (В. Дзядик); [*а jednocześnie; а tym samym*] – *Кінцьом зышлого рока появила ся можливіст зміны сідибы Головного Заряду Стоваришыня Лемків (а такой і сідибы лігницького кружка СЛ)* (Бесіда); [*а przy tym, а zarazем*] – *Завдякы 10-літній діяльності Стоваришыня Лемків мож явні достеречы тырвале уж і такой неквестіонуване істніня лемківскої етнічної меншости серед інчых польскых і європейскых меншынових етносів* (О. Дуць-Файфер); [*а jednocześnie; а równocześnie; а przy tym*] – *Адже абсурдом было бы організувати Лемківску Творчу Осін і такой цільово обнижувати ей престіж через дискредитацію Авторів, а через тото і нашої сучасной літературы* (Бесіда); [*а jednocześnie*] – *Представліня в Рускій Бурсі тото зьвіданя ставлят і такой вказус нам одповід* (М. Сандович).

Analogiczny sens wprowadza spójnik *такой і* (z odwrotną kolejnością składników) przy łączeniu dwóch zdań: *11 лютого в Рускій Бурсі odbyла ся премєра шукы Клавдіі Алексович „Отуманєна”. Была то такой і [jednocześnie,*

¹¹ Por.: H. Fontański: *Hierarchia funkcjonalna...*, s. 29.

тут *самут*] премєра діяльности Молодіжного Театру „Терка”, діючого при Рускій Бурсі (Бесіда).

Wyrażenie spójnikowe *i такой* w określonych kontekstach wyraża bezpośrednie następstwo zdarzeń ‘i wtedy’, ‘i od razu’, ‘po czym’: *Бараковому шевцьови лем гнеска доставлено скору i такой* дораз взяв ся до роботы (Т. Курилло / П. Трохановскій); *Жене Мірко, як вітер. Чуті його цупканя по сходах. Влітує до мешканя i такой* кричит: [...] (П. Мурянка); *Баран подумал i такой* повіл: [...] (Бесіда).

Parzysty spójnik *так...*, *як i* wprowadza dwudzielność konstrukcji, a w aspekcie semantycznym – odmienność pod jakimś względem, zbliżając taką relację do przeciwstawności. Taką jego funkcję można nazwać funkcją zestawiającą. Jest ona realizowana w następujących zdaniach: *Як треба, то засьпіват так* при сьвященнику православным, *як i* грекокатолицкым (В. Дзядик); *Так* польскій, *як i* українскій страні повинно залежати на підтримуваню лемківскої культуры загроженої асиміляційом (О. Дуц-Файфер); *Выступліня так* урядовых, *як i* русинских репрезентантів з каждой державы мали свою одмінніст оддзеркалюючу спечифіку ситуациі русинской менишны в ріжних державах (О. Дуц-Файфер); *Цілком новым явиском, так* в сенсі часу, *як i* стилю є „Брат-Склад” (П. Трохановскій); *Видно было одталь дуже так* лемківських, *як i* ляцких сіл (С. Мадзелян); *Час то так* відповідній, *як i* уж конечний (П. Трохановскій).

Dwudzielność strukturalno-semantyczna ujawnia się wyraźniej w wypadku większej liczby składników współrzędnych, które dzielone są spójnikiem *так...*, *як i* na dwie grupy, przez co zaznaczony jest wspólny ogólniejszy sens każdej z tych grup, np.: *Мають в своїм репертуарі так* народны співанкы і пісні, *як i* духовны і модерны (А. Копча); [...] *Лемкы уж од парох гардых років за стараньом Стоваришыня (а i* при опорі і протестах не-Стоваришыня) істніють так в загальногромадскій свідомости, *як i* в урядовых реєстрах ци науковых клясифікациях, як єдна з етнічных менишын в Польцы (О. Дуць-Файфер); *Тычыт ся то так* науковых інституцій, товариств, організацій, *як i* індивідуальних чытателів (Бесіда).

Użycie pojedynczego spójnika *як i* wprowadza analogiczną relację zestawienia, co zdeterminowane jest także znaczeniami składników współrzędnych, np.: [...] *выступили родимы, як i* заграничны ансамблі (Я. Воргач); *Він додав, же Русины в Америці, як i* Русины европських країв, симпатизуют з дужыньом України вступити до Европской Унії (А. Зозуляк).

Relację rozłączności rozumieć można jako uściślenie relacji wiążącej w tym sensie, że stany rzeczy oznaczane za pomocą składników współrzędnych mają wspólną podstawę treściową i są w pewnej relacji. Uściślenie polega na tym, iż możliwe stany rzeczy komunikowane z udziałem składników współrzędnych przedstawione są jako niewspółistniejące w czasie, niemogące być jednocześnie.

Szczególnym typem stosunku współrzednego jest niejednoprzeciwność odniesienia¹². W wyrażaniu tej relacji uczestniczą najczęściej spójniki rozłączne: *чи (то) ... чи (то), або, або ... або*, spójnik łączny *i*, a także wyrażenia *єдны ... други ... (треті ...)*. Niejednoprzeciwność odniesienia lokuje się pomiędzy relacją łączną a rozłącznością, ponieważ oba – czy też więcej niż dwa – składniki współrzedne odnoszą się do stanów rzeczy współistniejących, jednakże każdy z tych stanów rzeczy dotyczy innego zakresu wyrażenia nadrzednego względem elementów współrzednych, np.: *Села на тій лінії фронту були **або** знищені, **або** спалені* (А. Барна); *В декотрых селлах были млины водны ставляны над потоками **або** над ріками* (А. Барна); [...] *єдны мої приятелі поїхали на Схід, **а** других везли на Захід* (А. Барна).

Najogólniejszą relacją rozłączną jest alternatywa zwykła. Jej istota polega na tym, że treści przedstawione w wyrażeniach współrzednych współistnieją w możliwości, ale nie współistnieją w realizacji. W najprostszym przypadku wystąpienia dwóch składników zrealizować się mogą oba albo tylko jeden z nich bądź żadna z nazwanych możliwości nie stanie się faktem. Relacja alternatywy zwykłej wyrażana jest pojedynczymi lub powtarzającymi się spójnikami *або* i *чи*, przy czym kontekst nie zawiera informacji o jednorazowości realizacji, np.: [...] *многим ся в тот ден хоц што розбило **або** попсуло* (Байки); – *Певно штоси страшит **або** злодіє хцут нас окрасти!* (Байки); *Нарід, який там проживал по обох сторонах той часті Карпат, называл себе „Русинами” **або** „Руснаками”* (А. Барна); *Хоц бесіда наша проста, / Виповісти вишитко знає, / **Чи** весело нам на душі, / **Чи** нам смуток серце крає* (І. Русенко); *Тераз пришла така мода: / **Чи то** стара, **чи** молода, / Підстрижена, підголена, / **Чи то** дівка, **чи то** жена, / Смотри – кабатик гет високо* (Н. Репела); *Каждий божий ден зимяки, / **Чи** там срулі, **чи** компері, / **Чи** бандурки – всі єднакы* (І. Русенко); *Може то і добре для человека без душі, **або** інакше, матеріялісты* (С. Мадзелян);

Relacja alternatywy ma odmianę, która odpowiada alternatywie zwykłej wyróżnianej w logice¹³, określanej jako alternatywa zwykła z niewspółniezajściem. Osobliwość tej alternatywy polega na tym, że mówiący nie dopuszcza myśli, że jeden z możliwych stanów rzeczy nie zajdzie: któryś musi zajść albo mogą zajść wszystkie możliwe stany rzeczy, oczywiście niejednocześnie. Tak jest w wypowiedzeniach o przyszłości oraz w wypowiedzeniach w trybie rozkazującym, np.: *МАРТА: – Не жартуй, лем воз відро и принес воды зо студні, **або** з потока* (П. Стефановский).

W relacji dysjunkcji chodzi o możliwość jednorazowego zajścia jakiegoś stanu rzeczy. Pod względem możliwości realizacji stanów rzeczy nazywa-

¹² Idem: *Niejednoprzeciwność odniesienia jako rodzaj stosunku współrzednego: (na materiale polskim i rosyjskim)*. „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Powstańców Śląskich w Opolu”. „Filologia Rosyjska” T. 16. Opole 1979, s. 149–152.

¹³ L. Borkowski: *Elementy logiki formalnej*. Warszawa 1974, s. 31.

nych przez składniki współrzędne jest to stosunek niewspółzajścia – mówiący dopuszcza zatem myśl, że żaden z tych faktów nie zdarzy się, ale nie mogą wystąpić oba, np.: *МАРТА: Дала бы-м ей корову, але што зробіти як лем едну маме. Яливку може си взяти зараз, або товды як доросне до коровы* (П. Стефановский).

Alternatywa wykluczająca jest relacją, w której mówiący kładzie nacisk na jednorazową realizację jednej z sytuacji oznaczanych przez składniki współrzędne i wyklucza zaistnienie obu (współzajście) tych stanów rzeczy, nie dopuszcza też myśli o niezajściu żadnej z tych możliwości, np.: *Чом нас бідных не навчыла-с / Як маме робити, / **Або** вишиткы оставати, / **Або** вишиткы ити* (І. Горощак); – ***Або** Ілька буде моя жена, або ніхто!* (Е. Кубек).

Jeśli komunikujemy o jednym momencie w przeszłości lub teraźniejszości, w którym zaistniała lub właśnie ma miejsce jedna z wykluczających się sytuacji, to za pomocą szeregu rozłącznego ze spójnikami *ци (то) ... ци (то)*, або wyrażamy niepewność mówiącego, która z tych możliwości się wydarzyła lub ma miejsce, np.: *Баба не были юж зобовязаны до жадной роботы і **ци то** з нуды, **ци** з призвычаіня, все штоси смачне в відерку до стайні несли і підставляли Квітули під морду* (С. Мадзелян); ***Ци** ся дітхла, **ци** не дітхла, / Добрі не виділи* (М. Буряк); *Коли юж переиош більше як піл рікы, раптом, **ци то** му вода дручок підірвала, **ци то** він не потрафил ногом стати на камін, дост же полетіл разом з Парасьом під воду* (М. Дзіндзьо); [...] *то было деси в червци **або** липци* (Л. Сук).

Za rozłączną uznać wypada relację następstwa w czasie. Może ona być odniesiona do wszystkich struktur (także tych wymienionych wyżej), w których mówiący dopuszcza możliwość zaistnienia wszystkich sytuacji nazwanych z udziałem składników współrzędnych, czyli przy braku zaznaczenia jednorazowości. Odnosi się to również do wypowiedzeń o przeszłości, np.: *Сідали сме си в траві, **або** о дуба старого операли, **або** на мосточку през фосу превішеним ногами над водом переберали и на далеке смотріли* (П. Ксенич); *Так і досьпівали Мама жытя – **ци** в болю, **ци** в радости – до вісемдесятого і девятого літа* (П. Мурянка); *Тепер в неділю **ци** при векишым святі могли сме ся уж посилити кавальчыком мяса **ци** зісти яйце **або** даяку яшничку* (Я. Гудак); *Не писал він по русиньскы, хоц часто втручал – **ци то** устами своїх героів, **ци тіж** в описах – окремы слова бесіды, яка была рідном його вітцям (може і йому – не знам)* (П. Мурянка).

Relację następstwa w czasie może, oczywiście, uściślać kontekst. W wypadku użycia spójników rozłącznych *або, ци* nie jest zakomunikowana kolejność zdarzeń ani ich powtarzalność. Uściśleniu kolejności służą przysłowki oznaczające następcość, m.in. *найперше, пізнійше, потім (потим), на кінци* oraz ich kombinacje, przy czym przed drugim wyrażeniem lub następnymi takiego szeregu współrzędnego używany jest dodatkowo spójnik *а*, np.: *В загородах і на меджах поля приставали тіж черешині, **а потім** сливки, вишині, ябка*

і грушкы (А. Барна); Куме-волку, помож нам **найперше** засьпівати по нашому – бе-ее, **а потім** нас зіш, – гварят уці (Байкы); З той самой причыны товдышні племена провадили жытя вандрівне, жебы найти для себе новы териториі потрібны до творіня **найперше** малых, **а пізнійше** білиых осад людских з утриманьом в них своїх родин і своей племенной власти (А. Барна); Виштыко кошыня odbyвало ся косом і сушене было **найперше** на сонци, **а часом** – **пізнійше** на сохах (рогалях) (А. Барна); Поза штоденным кормліньом і напаваньом статку, люде в зимі мусіли занимати ся дуже інчыма роботами, **найперше** были роботы з леном і вовном, а было то пряджыня, тканя, плечыня на дротах, **а на кінци** робліньом лонтів і інчыма роботами потрібныма до прибраня і обуця своїх родин зимом і на інчы часы (А. Барна); Знаме, же давно праві виштыкы жытели гір **найперше** занимали ся пастырством овец і коз і худобы, **а пізнійше** рільництвом і пастырством (А. Барна); Часто роботы в лісах были організуваны през них в ратах, **найперше** в стинаню, **потім** на звозыню на поляны лісовы (А. Барна); З народных трагедий **найперше** розпочало ся переселеня в 1940 рока части люди на Схід, **потім** забераня молодежи на роботы до Німеччыны, **пізнійше** был вербунок лемківских хлопців до Червеной Армії **і зараз потім** в 1945–1946 пришили часы переселеня люди на Схід, **а на кінци** в 1947 р. пришла акция „Вісла” (А. Барна); **Початково** было охочо, **потім** примусово, **а пізнійше** визначали кілко ма село дати люди на роботы (А. Барна); [...] надходжали святкы католицкы, **потім** нашы руснацкы (Бесіда); **Найперше** іли сіль, хліб и чеснок, **потім** кеселицю, грибы, компері (Бесіда); На меджах і полянах лісовых приставали ягоды, яфыры, малины, **а на кінци** черниці (А. Барна).

Następstwo czasowe może być uszczegółowione jako powtarzalność, co w wypadku szeregów rozłącznych jest równoznaczne z wymiennością sytuacji oznaczonych składnikami współrzędnymi. Konkretyzatorami relacji wymienności są: spójnik *то* (зас), najczęściej powtórzony *то ... то*, także *а то ... а то* oraz zgramatyzalizowany przysłówek *часом*, np.: [...] курили зме поважні, як стары курякы, пуццали дым **то** гамбом, **то** носом (Т. Кузяк); Водит гнескы маестро Полянський ключ „Журавлів”, сідат з нима **то** в горах, **то** над морем і сьпіват... (С. Мадзелян); Так помаленькы выще буде пняти ся тота дорога, **часом** попаде на долинку, закрутит ся танечным кроком – **то** в ліво, **то** в право (В. Грабан); Од того часу *то* юж мі роботу даяку вынаходили, **а то** куры не пуццати на гряды, **або** до зерна (як юж приставало), **а то** гуси пасти, **або** коровы зо старшым братом (Т. Кузяк); **Часом** скортило ня вылізти на сосну і порахувати сорочата **або** воронята в гнізді, **часом** забавил єм ся з маціцькым заячыком **або** колячым іжом (С. Мадзелян); **Часом** вела барз великы буквы, **часом** маленькы (Б. Лемко-Миссельвіц); Сьпівали мы, чытали, **часом** з даяком шкляночком, **часом** на сухо (П. Трохановскій); И як сме так з дідом Ваньом о далекім думали, **то часом** єден до другого

штоси забесідувал, **часом** другий першого штоси звідати замыслил (П. Ксенич); **Часом** єм ся бавил з дітми – інчыма пастухами, а **часом** ловили сме рыбы в Шпротавці (Л. Сук).

Znaczenie następstwa czasowego w kontekście ze spójnikami rozłącznymi i konkretyzatorami wymienności wzmacniają powtarzające się przyimki, np.: *Позерам **на** верхы, **на** досконало вірны старій архітэктуры хыжы, **на** маківкы лемківскых святынь, **то** **зас** **на** автора тых творів* (В. Грабан).

Stosunek przeciwstawności polega na komunikowaniu niezgodności treściowej łączonych składników współrzędnych, a dokładniej – konfliktu między możliwością a jej realizacją¹⁴. Wyjaśnię to przy omawianiu szczegółowych relacji przeciwstawnych i środków ich wyrażania w języku łemkowskim.

Stosunek zespalająco-przeciwstawny zasadza się na istnieniu określonych powszechnych skojarzeń pomiędzy pojęciami, np. *зароблений → змучений, змордуваний, не выпочатий; вивчений → мудрий, а не глупий, бортак; велькій → тяжкій, а не легкій*. Podstawą stosunku zespalająco-przeciwstawnego jest właśnie para skojarzeń, lecz członami tej relacji przeciwstawnej, wyrażanej spójnikiem *але*, są pewne pojęcie i antonim lub zaprzeczenie wywoływanej przez nie asocjacji, np.: *В тым місци вартат припомнути старе, **але** знане повіджыня* (А. Барна); *Мали далде по тринадцет років, **але** были высокы, уж розвинены* (В. Полянський).

Podstawę stosunku ograniczająco-przeciwstawnego tworzy para: przesłanka – wniosek lub konsekwencja, przy czym drugi z komponentów szeregu współrzędnego ze spójnikiem *але* lub *та* nazywa coś innego (bądź przyczynę czegoś innego), niż oczekiwana logiczna konsekwencja wynikająca z przesłanki, którą nazywa pierwszy komponent (np. *глядати → найти*). Może to być po prostu zaprzeczenie wniosku lub antonim sytuacyjny, np.: *Звідалам ся мамы, **але** она лем дигла раменами* (Б. Лемко-Миссельвіц / М. Трохановска, П. Мурянка); [...] *ту-м глядал помочы, **та** єм не нашол* (П. Трохановський); *Написал бым дашто о столі / **та** мій стіл по хыжы не ходит* (П. Мурянка); *Віркі студено в рукы, **та** она не нарікат* (П. Мурянка).

Na relacje zespalająco-przeciwstawne i ograniczająco-przeciwstawne mogą nakładać się sensy wartościujące negatywnie lub pozytywnie. Charakterystyka negatywna składnika szeregu współrzędnego, drugiego w parze przeciwstawnej, wyrażana jest za pomocą spójnika *хоц* (*i*). Taki wariant relacji przeciwstawnej można nazwać zakłócająco-przeciwstawnym, np.: *Сонце здавало ся тепле, **хоц** заступляли го тяжкы, дощовы хмары* (М. Сандович); *І по знесеню паньщыны не наступила поправа жытя люди по селах, **хоц** **i** увласнено хлопів*. (А. Барна); [...] *фінанцы підут дальше границом і трафлят на його*

¹⁴ J. Wajszczuk: *Przeciwstawienie jako struktura właściwa szerokim kontekstom*. W: *O spójności tekstu*. Red. M.R. Mayenowa. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1971, s. 141–148; H. Fontański: *Stosunki współrzędności...*, s. 103–127.

свѣжы, **хоц і** прикурены шлѣды (А. Барна); *Остало нам ішчы 50 миль, нич не гіршой, **хоц** не платной дороги* (С. Мадзелян).

W relacji przyzwalająco-przeciwstawnej mamy sytuację odwróconą. Komunikowana jest realizacja treści drugiego komponentu wbrew temu, co wyraża pierwszy komponent. Wykładnikiem stosunku przyzwalająco-przeciwstawnego jest para spójnikowa *хоц ... але (і)*, np.: *И **хоц** Кузьма был бідаком, **але** його особа в селі была потрібна* (Т. Кузяк); *И **хоц** Кузьма был православний, **але** медже небіщыками ріжници не робил – закопувал в каменисту земличку виштыкых ёднакова и справедливо* (Т. Кузяк); [...] ***хоц** в білшости мешкали ту руснакы, **але і** поляків было близко четвертой части* (Т. Кузяк); *Она **хоц** старенька, [...] **але** барз рада собі побесідувати зо вченыма людми* (Т. Кузяк); [...] ***хоц** повільно, **але** неминучо зближат ся наш конец* (С. Мадзелян).

W stosunku wyrównująco-przeciwstawnym drugi komponent przeciwstawienia wartościowany jest pozytywnie, co zostaje wyrażone za pomocą zbitki spójnikowej *але зато*, rzadziej *та зато*, np.: *В історіі польскій маме барз мало споминів о конфедератах, **але зато** веце довідуеме з літературы лемківской і людских переказів* (А. Барна); *Тых священників, што заостряли ситуацію, а особливо тых, што наказували українізувати і латинізувати богослужыня, выслал на Схід, што не было на руку більшости клеру, **але зато** было на руку вірным* (А. Барна); *Петро Трохановскій [...] робит тото барз селективні, **але зато** з велькым смаком* (А. Рыдзанич); *Роботы не было вельо, **та зато** прогультли мы ся* (Т. Курилло / П. Трохановскій); *Найбарже знаныма в його творчости сут байкы. Просты, **та зато** оргінальны, переполнены народном жытьовом мудрістю* (П. Мурынка).

Połączenie spójnikowe *але зато* wykazuje cechy enantiosemiczne, tj. bywa używane jako wykładnik relacji zakłócająco-przeciwstawnej, np.: [...] *в новым, незнаным і неприязным середовиску [...] жытя выдавало ся быти лекишым і лагіднішым, **але зато** грізным в ріжных стрічах товариских* (А. Барна).

W wypadku podkreślenia negatywności jednego ze składników współrzędnych oraz dodatniej oceny przeciwstawianego mu składnika występuje relacja przyzwalająco-wyrównująca. Środkiem jej wyrażania są pary spójnikowe: *хоц ... але зато, хоц ... та*, np.: *Некотры газдове робили в тартаках коло села і там при кльоцах і дошках могли заробити **хоц** не великий грош, **але зато** дост вартісний* (А. Барна); *Мішок **хоц** невеликий, **але зато** дост тяжкий* (А. Барна); *І я не пан, а **хоц** родом попович, **та** душом ваш* (П. Полянський / П. Мурынка).

Szczególny typ relacji stanowi stosunek zestawiająco-przeciwstawny. Jest on oparty na dwóch podstawach uwspółrzednienia. Pierwszy człon każdego z komponentów przeciwstawienia ma rozwinięcie w postaci członu zależnego, a spójnik przeciwstawny *а* sygnalizuje niezgodność pomiędzy tymi rozwinięciami, np.: *Оповідання о „Кресанчыку” юж скоріше обробил Петро Мурынка, **а** „Байку о тым, як теля хлопа зіло” – померший в предден вказаня ся*

книжки, Теодор Кузяк (Байки); *Мы, діти поховали сме ся під столом, дідо Акым запалили гримницю, а мама з няньом зачали ся кстити і гварити „Отче наш”* (Байки) – tu są trzy pary w zestawieniu; *3 нозгри бухала му пара, а з пыска – оген* (Байки); *Коні зимом напавали в стайнях, а худобу, уці і козы переганяли до напаваня до річки, покаль вода в ній не замерзла* (А. Барна).

Poprzez stosunek wzmacniająco-przeciwstawny mówiący neguje ewentualne przypuszczenie odbiorcy, iż realna jest jedynie sytuacja oznaczona za pomocą pierwszego członu szeregu współrzędnego, poprzedzonego przez *не лем*, następnie – po drugiej części spójnika *але і* – nadawca komunikuje właściwe uzupełnienie: *Люде до него приходили не лем на роботу, але і на гостину* (Байки); *Люде повідали, же їх пан часто для розрывки не лем полювал, але і выдумувал дивачны конкурсы для підданых* (Байки); *Фарбу мають не лем червену, ружову, жолту ци помараньчову, але грают вишиткыма фарбами сьвіта, од рудой, білявой, зеленой аж по злату* (Байки); *Потішыли ся ньом не лем земля і дерево зо сьпіваючыма квітками, але і сонце, і місяц на небі* (Байки); *І зас не лем мясо рушене, але і пероги, і галушкы* (Байки); *Я часто (і не лем я) любил заходити до нанашка Тимка, не лем зато, же нанашко знал добрі оповідати о минулых діях, але і зато, же нанашка Наста завсе нас дачым почестували* (Т. Кузяк); [...] *а по полудни не то же ляло, але на землю сходили тяжкы од воды хмары і страшным громом рычали Карпаты* (С. Мадзелян);

Stosunek wyłączająco-przeciwstawny zasadza się na dopuszczeniu możliwości przypuszczenia przez odbiorcę, iż właściwy jest związek, który mówiący akurat neguje. Można to wyrazić na dwa sposoby: gdy w pierwszej kolejności występuje człon negowany, wówczas wykładnikiem tej relacji są pary spójnikowe *не ... лем, не лем ... але*, natomiast w wypadku kolejności odwrotnej relację tę wyraża spójnik *а не*, np.: *І буде в нас безпека, / Лем нам треба признати, / В каждом нашым чловеку / Не ворога, лем брата* (І. Русенко); *Ци ты даколи виділ, жебы сьніг не лежал, але стоял?* (Бесіда); *Вечіркы кінчили ся перед сьвятами Рождества Христового організованим закінчыньом званым „ламаньчыком”, де ламаны были не куделі, а патыкы* (А. Барна); *Тоты вымінены села могли быти опуцены з причыны великой біды, яка там панувала під зарядом панів, якы дбали лем о свої податкы, а не о бідных люди* (А. Барна); [...] *релігія має програм науки духовной, а не сьвітской* (А. Барна); [...] *роботу там сполняють машины, а не руки* (А. Барна).

Jadwiga Wajszczuk¹⁵ wykazała, że w aspekcie semantycznym struktura przeciwstawna składa się z ustalonej sekwencji komponentów, która w całości (rzadko) albo częściowo realizuje się w szerszym kontekście, niejednokrotnie przekraczającym granice zdań. Wyraża się ona następującą ogólną formułą:

¹⁵ J. Wajszczuk: *Przeciwstawienie jako struktura...*, s. 141–148.

F , na tej podstawie Φ (NV), ale nie V , lecz W , ponieważ C .

W formule tej F oznacza poprzedzający Φ realny fakt, stanowiący przesłankę, na podstawie której można wnioskować o Φ , czyli o możliwości zaistnienia V (N jest wykładnikiem nierzeczywistości, „chciał”); W oznacza informację o fakcie, który wydarzył się zamiast V .

W tekstach łemkowskich można znaleźć przykłady realizacji takich struktur przeciwstawnych, np.: *А дівчата? Давно полігали [F] спати [$\Phi \leftarrow NV$], але не сплят [nie V], слухают співу хлопців [W]. Неєдна розпознає голос свого милого и любує ся ним [C] (Т. Кузяк); [...] дідо в неділю пізно вертал з корчмы [F] [...], але не од Хаїма [nie V], лем од Абрама [W] (Т. Кузяк); В неділю рано пішов Ничипір Сивак по сусідах, глядати тых, хто бы хотіл быти нанашком для малого Сивака [F], але не нашол [nie V] никого, бо люде пішли юж до церкви [C] (Т. Кузяк); О герезії Ілька довідали ся священники обох церкви [F] і старали ся [N] одтягнути Ілька од того святотатства [V], але він не сперечал ся з нима [nie V], лем гарді їх просил, жебы лишили го в спокою [W] (С. Мадзелян); Над Могавк і Гадсон вернуло зас літо [F], але юж не тото спекотне – парне [nie V], лем приємне, лагідне [W] (С. Мадзелян).*

Rozdział jedenasty

Typy zdań złożonych w języku łemkowskim

Części zdania złożonego swoją dwuczłonową budową przypominają zdania pojedyncze, ale pod względem skończoności wyrażanej myśli i, co za tym idzie pod względem intonacyjnym, nie są autonomiczne. W zdaniu złożonym polipredykatywność wyrażona jest w sposób najwyraźniejszy poprzez spójniki – ustalające pomiędzy dwiema lub więcej jednostkami predykatywnymi wzajemne relacje strukturalno-semantyczne i taksyczne. W typie zdań złożonych bezspójnikowych rolę tę spełnia intonacja.

Zdania złożone współrzędnie

Przy omawianiu środków wyrażania współrzędności zwracałem uwagę na analogie w tym zakresie pomiędzy szeregami składniowymi w zdaniach pojedynczych a częściami zdań współrzędnie złożonych. W wypadku najogólniejszej relacji wiążącej – w strukturze bezspójnikowej lub ze spójnikiem *i* (*u*) – zależność logiczna, myślowa wynika z zestawienia sensów składowych jednostek predykatywnych, wspieranego ewentualnie przez kontekst i sytuację, np.: *Сонце сіло за Кычеру i вітер уж стихат* (I. Русенко) – sens zestawienia łączny: jednoczesność zdarzeń, relacja taksyczna monotemporalna, monomodalna, polisubiektowa; *Ліс спокійний перед вечером i легко оддыхат* (I. Rusenko) – sens zestawienia łączny: jednoczesność zdarzeń, relacja taksyczna monotemporalna, monomodalna, monosubiektowa (podmiot *ліс* niepowtórzony, rekonstruowany kontekstualnie); *Роса падат, місяц зышоу* (I. Rusenko) – sens zestawienia łączny: jednoczesność zdarzeń, relacja taksyczna monotemporalna, monomodalna, polisubiektowa; [...] *тишына на селі – / Лем здалека чути граня циганьської капелі* (I. Русенко) – sens zestawienia łączny: jednoczesność zdarzeń, relacja taksyczna monotemporalna, monomodalna, polisubiektowa; wyraz *лем* to w tym wypadku partykuła ograniczająca ‘tylko, jedynie’; *Гвойду до тебе мій вершу /*

і ворітцята затрісну (П. Мурянка) – sens temporalny, następstwo zdarzeń, relacja taksyczna politemporalna, monomodalna, monosubiektywna; *Вырубал Ігор колесо леду і гуски дораз потягнули ся до проруби* (П. Мурянка) – sens przyczynowo-skutkowy, relacja taksyczna monotemporalna, monomodalna, polisubiektywna itd.

Relacje taksyczne mogą być bardziej skomplikowane w wypadku polipredykatywności części zdania współrzędnie złożonego, np. *Демка болит зуб і мама не позволила му їти на санки* (П. Мурянка) – sens przyczynowo-skutkowy, relacja taksyczna między częściami współrzędnymi monotemporalna (*не позволила* – aktualny stan rezultatywny), monomodalna, polisubiektywna; druga część jest polipredykatywna, toteż relacja taksyczna pomiędzy *позволила* i *їти* jest inna: politemporalna, polimodalna i polisubiektywna). Oto przykłady innych relacji współrzędnych w łemkowskich zdaniach złożonych: [...] *няньо іщы не купили Кубы, ани дідо Штефан Інядого* (П. Мурянка); *Та бодай бы му іщы хоц колесо в тій парії злетіло, або ось в возі трісла...* (І. Желем); *Жена слова дотримала, але і Павил не брал ся більше за палюнку* (І. Головчак); wiele innych egzemplifikacji łemkowskich zdań współrzędnie złożonych zamieszczonych zostało w rozdziale o środkach wyrażania współrzędności.

Zdania złożone podrzędnie

Jak trafnie zauważa Galina Zołotowa¹, w określeniu funkcji części zdania złożonego w jego całości pomaga przyrównanie tej części do składnika zdania pojedynczego. Jednakże słuszna krytyka tej metody – według G. Zołotowej – wynikała z jej niedociągnięć mających swoje źródło w słabości tradycyjnej nauki o częściach zdania, w której kryteria formy, znaczenia i funkcji stosowano nie w ich jedności, ale oddzielnie, co powodowało niekonsekwencje w kwalifikacji części składowych zdania złożonego.

W prezentowanym tu przeglądzie zdań (części) podrzędnych uwzględniłem rozwiązania zaproponowane w koncepcji – preferowanej w całym niniejszym opracowaniu – gramatyki funkcjonalno-komunikacyjnej².

Ze względu na sposób przyłączenia do zdania nadrzędnego wyróżnić można następujące typy części podrzędnych:

¹ Г.А. Зоłотова, Н.К. Оніпенко, М.Ю. Сидорова: *Коммуникативная грамматика русского языка*. Москва 1998, Изд. 2. Москва 2004 [rozdz. 8. Структурно-смысловые отношения предикативных единиц в сложных предложениях], s. 346; zob. też opis typów zdań złożonych w: M. Chomiak, H. Fontański: *Gramatyka języka łemkowskiego*. Warszawa 2004, s. 163–174.

² Г.А. Зоłотова, Н.К. Оніпенко, М.Ю. Сидорова: *Коммуникативная грамматика...*, s. 344–360.

- Зданя podrzędne **zastępcze**, zajmujące pozycję składnika imiennego zdania (syntaktemu), np.: *Хто не робил дома панцаків, міг їх купити в склені, або на ярмаку* (А. Барна); por.: *Каждий міг їх купити...*
- Зданя podrzędne **kompensacyjne**, kompensujące niepełноznacznosć, niepełноsć znaczeniową zaimka, np.: *Хто мал коня і добрий віз, тот міг заробити кус веце гроша* (А. Барна).

G. Zołotowa wyodrębnia jeszcze trzeci typ zdania podrzędnego – według kryterium niekonieczności jego włączenia do struktury zdania złożonego, a mianowicie

- Зданя podrzędne **przydawkowe**, określające imienny składnik zdania nadrzędnego, np.: *На похорон вітиця, котрого привалило в лісі дерево, не приїхал* (М. Сандович); por.: *На похорон вітиця не приїхал*.

Trzeci typ wyróżniony jest nie na zasadzie dopełnienia i przeciwstawienia w stosunku do dwóch pierwszych, jako że zdania przydawkowe mogą reprezentować typ zastępczy lub kompensacyjny, jednakże nie są one strukturalnie tak niezbędne, jak m.in. typy: podmiotowy, predykatowy i obiektowy.

Зданя podrzędne podmiotowe

Чесć podrzędна в zdaniu złożonym podmiotowym pełni rolę подmiotu części nadrzędnej, то значы вызнача предмет мысли, который uzyskuje charakterystykę predykatywną w części nadrzędnej. W części nadrzędnej w typie kompensacyjnym występują wyrazy spójnikowe (zaimki) *то, тот* (*тота, тото*), а в części podrzędnej – przede wszystkim zaimki: *хто, што, котрий* (*котры*), але также *же, штобы, ци* i inne.

Przykładami typu zastępczego są podrzędne części podmiotowe w następujących zdaniach: *Хто был свідком таких сцен, хто сам таке пережив, не забуде того до гробовой дощкы* (С. Мадзелян); *Котры вписали ся на листу, гладали дощок і збивали з них ріжны скрині* (А. Барна).

Przykładami typu kompensacyjnego są następujące zdania podrzędne podmiotowe: *Хто ма шувні пінязи, тот може купити шинку, краківску kobасу, хрін і інче* (П. Курилло / П. Трохановскій); *Хто мал дуже діти, тот мусіл быти готовий на дальше діліня своей землі і лісів* (А. Барна); [...] *хто при жнивях попывал палюнку і добрі закусувал солонином, тот вытримувал в роботі цілий час жнивний. А тот, што пил воду, тот не вытримувал великой спекоты* (А. Барна); *Хто сильнійший, хто зубатийший, / Тот і правду має* (І. Кызак); *Іщы ся тот не вродил, / Штобы каждому угодил* (А. Павлович); *А ци тото, што діяло ся по першій світовій війні, не єст так само феноменом?* (П. Феціца); *То чудове, же пришло ту тільо люди* (С. Мадзелян).

Здание подрздне подmiotowo-lokatywne

Wobec uznania podmiotu lokatywnego za jeden z typów wyrażeń podmiotowych – por. w zdaniu pojedynczym: *А на дворі дойдж і студено ся зробило* (П. Ксенич) – wypada konsekwentnie wyróżnić typ podmiotowo-lokatywny zdania подрздного. W tekstach odnotowałem wariant kompensacyjny: *Там де смеречкы / Порожнє місце* (В. Грабан)³; *Там де в родині было вецє дорослых осіб, там молочня было лекше і скорше* (А. Барна) – także z zaimkami miejsca w obu częściach.

Здание подрздне подmiotowo-kauzatywne

W zdaniu złożonym podmiotowo-kauzatywnym zdanie подрздне ze spójnikiem *же* zajmuje pozycję analogiczną do mianownikowego podmiotu-kauzatora w kauzatywnej modyfikacji zdania pojedynczego: *Мене смутит, же сами не видят яке то парадоксальне* (Бесіда); *Мамиці зас не подабало ся, же курит Петро як комин* (П. Ксенич) – użycie w wariacie zastępczym; por. *Мене смутит парадиксальніст того*.

Wariant kompensacyjny reprezentują następujące użycia: *Смутило ня тото, же цілий час сітило „капуснячком”* (С. Мадзелян); *Непокоїло ня барз тото, же ношу чуже імє і назвиско* (С. Мадзелян).

Здание подрздне predykatowe

Здание подрздне – w wypadku zdania подрздного predykatowego – zajmuje pozycję orzeczenia lub jego części, ewentualnie przy udziale odnośnego wyrazu zaimkowego część predykatowa łączy się z główną za pomocą spójników *як, як бы, же* i wyrazów spójnikowych *што, хто, якій, котрий*, np.: *Бача – то такий чловец, што знає поробити на добре і на зле* (Байкы); *Та-ж преці згадувати то не тото, што здогадувати ся!* (В. Грабан); *Який липец на погоды, такий серпец на уроды* (przysłowie); *Плян коллоквиум был такий, же Русинам каждой державы посвячена была година часу* (О. Дуць-Файфер).

³ W tekstach poetyckich znaki przestankowe bywają pomijane. Bez przecinka zapisywana jest zbitka zaimkowa *там де* w zdaniu składowym o funkcji dopowiedzenia, np.: *Раз на кінци свѣта, там де росли тоты чудесны квітки, розпадал ся міцний і густий дощ* (Байкы).

Zdanie podrzędne przydawkowe

W zdaniach podrzędnych przydawkowych części podrzędne zajmują pozycję analogiczną do przydawki określającej rzeczownik, z częścią nadrzędną łączą się za pomocą wyrazów spójnikowych (zaimków względnych) *котрий, який, де* oraz spójników (*што* i niektórych innych). W podtypie kompensacyjnym występują zaimki *тот, такий*.

Частінь таких здань не zawiera односного wyrazu zaimkowego: *Сут люде віруючы, / Баптисты і мормоны, / Што не курят дугану / І не тют самогоны* (І. Русенко); *Вкусила єм яблко, котрым почастувала ня якыса тета* (Байкы); *Михал Варга, який проводил делегациям Руснаків Югославії на більшости конгресів, бесідувал акуратні о цілій тій конгресовій каденції* (І. Дзядик); *А може то з коминів, што ледво вырастали над стріхы, ішол дым* (В. Грабан); *Жыд зазрил до шуфляды, де складал пінязі* (Байкы); *Хыжа з високом соломьяном стріхом, над яком што рано дымил комин, то іх хыжа* (В. Грабан); *Впустили маларя в келю, де сідил тот чловец* (Байкы); *В селі, де стояло сто хыж, а може кус менче, жыла собі єдна родина* (Байкы).

Składowe zdanie przydawkowe może wypełniać treść односного zaimka w części nadrzędnej: *Бо каждый з нас в серци чує / Любовь до рідного краю, / До тых грядок, до той землі, / Што в ній предкы почывають* (І. Русенко); *Бо і гнеска таких маме, / Што ся сперечают / І нікому ані на грош / Правды не признают* (М. Буряк); *І в собі єм был чул уж тот вітрик, што шаліл помедже лісы, прегыбы і хыжы* (В. Грабан); *Я сестричка той яличкы, котру хцеш зрубати* (І. Головчак); *Але з того місця, де сховал ся пуцер – чути йойк* (І. Русенко).

Zdanie przydawkowe rozszerzające

Частінь przydawkowa może pełnić nie tylko funkcję charakteryzującą dany przedmiot, wyróżniającą go spośród innych o podobnej nazwie, ale może również wnosić dodatkową treść odnoszącą się do przedmiotu, np. wiążącą go z komunikacyjnie nowymi faktami. Уżywane są tu przede wszystkim spójniki *котрий, який, де, што*. W tekstach odnotowałem również podtyp bez односных wyrazów zaimkowych w części głównej: *В 1918 р. вертають з сестром до Смеречного, де газдуют на своїм* (О. Дуць-Файфер); *Доля іх пожене / в далеку чужыну, / де смутно ім буде* (Іван Горошак); *Трафил до королівського замку, де пришло му палити в пецах* (Байкы); *Найвеце дерева ішло до тартаків, яких в околиці села было аж три* (А. Барна); *Вандруючы зашол до єдного села, де заскочыла го нич* (Байкы).

Здание подрzędне obiektowe

Ten typ zdania подрzędного – jako część zdania złożonego zastępująca obowiązkowy syntaktem obiektu przy czasowniku tranzytywnym – występuje rzadko, ponieważ obiekt czynności wyrażany jest z reguły grupą imienną. Odnotowałem takie zdania подрzędне typu kompensacyjnego m.in. przy czasowniku „osiągania” *глядати*, tzn. zastępujące dopełniacz kauzatywny.

*В неділю рано пішов Ничипір Сивак по сусідах глядати **тих, хто бы хотіл бути нанашком для малого Сивака*** (Т. Кузяк); *За каждым разом глядали **таких, што „добровільно на силу” служили в войску совітскім*** (А. Барна).

Чесць подрzędна obiektowa pojawia się przy dewerbatywach od czasowników tranzytywnych: *Одтале тіж родит ся почутя одповідальности за продолжныя в часі, за утримання безперерывности **того, што од поколінъ было сутю ведіня границ „свойскости” і „чужости”*** (О. Дуць-Файфер); *По другій сторони тартаку было велике сортуваня **того, што нарізано в тартаку*** (А. Барна).

Здания подрzędне obiektowo-deliberatywne

Често używane są zdania подрzędне ze znaczeniem deliberatu (treści mowy lub myśli) przy wymagających uzupełnienia czasownikach i przymiotnikach w zdaniu głównym. Tu również stwierdza się podtypy z odnośnikiem zaimkowym w części głównej i bez takiego zaimka. Чесць подрzędна przyłączana jest za pomocą spójników *ци, што, же* oraz różnych wyrazów spójnikowych: *хто, што, який, як, де, одкаль*; np.: *Зато повідали пані Олена **о тым, як зрозуміти и шанувати традицію: як быти Лемком гнеска*** [...] *потім присутна на сали пані Галина оповідала **о тым, чого на фільмі уж не было*** (П. Коробчак); [...] *молодіж – в тлі, з другого пляну – музыком і співом оповідала **о тым, што їх молоды нашілідникикы представляют*** (П. Мусянка); *З шематизмів за 1879 р. 1909 р. 1930 р. і 1936 р. (Розділ 14) довідуємо ся, **хто был священником в селі, які были школы, які читальні і іншы інформації о тых селах*** (А. Барна); *До гнеска не выяснено до кінця, **хто причинил ся так направду до його смерти*** (А. Барна); *Прецін добрі знате, **же наш закон того заказує*** (Т. Кузяк); [...] *бесіда зышла на **тото, одкаль то ся взяла згорілка и хто ей выдумал*** (Т. Кузяк); – *А я вам повім, **хто вынашов згорілку*** (Т. Кузяк); *За дня нарід шол до міста / Дознати ся, **што нового, / Ци продати іщы дашто, / Ци купити недорого?*** (І. Русенко); *І так думал коло воды, / **Што дале робити*** (М. Буряк); *Вы забыли, **што прадіды / Свято заповіли?*** (Н. Жилич); *Правду повісти, уж не знам, **як і де тя глядати***

і ци тя глядати (П. Стефановскій); *І не знам, / І не мам надію, / Де я ся на старіст подію* (І. Желем); *Дідусь, в капелюсі з перком, в старий і кус прикісний гуньці, был барз цікавий, де то подорожник іде* (Байки); *Баба, няньо, стариша сестра і старишы братя може і знали або лем пречували, якій то буде ден* (Л. Сук); *І певно єс уж призабыл / де десне рамя твое / де шуче / де отец / а де сын* (П. Мурянка).

Zdania podrzędne przydawkowo-deliberatywne

W zdaniach podrzędnych przydawkowo-deliberatywnych znaczenie części podrzędnej jest takie, jak w wypadku zdań obiektowo-deliberatywnych, z tym że treścią zostaje uzupełniony rzeczownik ze znaczeniem mowy lub myśli. Spółsób przyłączania jest analogiczny jak w zdaniach obiektowo-deliberatywnych: [...] *є там важна інформація о тым, як згинул єден з наших героїв воєнного часу Грегор Водзик* (Я. Горощак).

Zdania podrzędne obiektowo-kausatywne

Części podrzędne w zdaniach podrzędnych obiektowo-kausatywnych odnoszą się do czasowników ze znaczeniem emocji i oznaczają zjawisko lub zdarzenie, które tę emocję spowodowało. Można wyodrębnić: wariant zastępczy: *І іщы-м ся так втішыла, же вас, кумо, виджу* (І. Желем), oraz wariant kompensacyjny: *„Бесіду” будеме Вам дапе пересылати. І тішыти ся з того, што є она хосенна в будуваню культуры ближнього українского Народу* (П. Трохановскій).

Zdania podrzędne przyczynowe

(прошто? чом? з якої причини? одчого?)

Spójnikami przyłączającymi zdanie podrzędne przyczyny są *бо, зато же*. Najczęściej zdania przyczynowe mają charakter zdań typu zastępczego, tzn. bez wyrazów zaimkowych w części głównej, ale w typie kompensacyjnym ze spójnikiem *же* w zdaniu nadrzędnym używane są odnośniki *длятого* i *з той причини*: *Брак охоты до роботы, / До ідла і до забавы, / Бо каждому в мысли стоїт / Рідний край і рідне село* (І. Русенко); *Зато же солідарні одмовили працювати в неділі, газдове не давали їм в неділю їсти* (Т. Курилло / П. Трохановскій); *Села тоты і назвиска селян подаю длятого, же вишиткы они в тых роках слободы повоєнної были найблизшыма сусідами і приятелями* (А. Барна); *Остала і дальше остає іщы головна*

перешкода, яком были і сут східні віроісповідання, грекокатолицьке і православне, хоц меньше спорным было і єст тото перше з той причини, же підпорядкуване єст структурам римским і уважане єст за західне і своє (А. Барна).

Wyrażenie – w pisowni łącznej *зато* lub rozdzielnej *за то* – umieszczane bywa w części głównej, a wówczas traktować je wypada jako zaimkowy odnośnik do części podrzędnej kompensacyjnej, np.: *Ненавиділ го зато, же Панько полювал в його лісі, и не лем в його* (Т. Кузяк); *Дудич с Берега, як му астряб куру затолк, то ся барз старал не о куру, а за то, же му сіл забиту нести і мельдувати поліції в Роні* (П. Стефановській).

Zdania podrzędne celowe (пошто? з яком цілю?)

W zdaniach podrzędnych celowych typowymi spójnikami są *жебы*, *штобы* oraz *бы*, np.: *Коло кухні стіл і лавкы, / Жебы было на чым сісти* (І. Русенко); *Штобы добрі шла капеля, / Тра єдного учителя* (І. Русенко); *Бо Комісія є од того, жебы передовиштым выслухати* (Бесіда). Końcówki osobowe łączą się ze spójnikami: *Но, а тобі, сіра зозулечко, / Все бым садил дубы і смеречкы, / Жебыс в лісі на них сой кукала, / Добрым людям роки рахувала* (І. Головчак); *Рідне слово, помож ты нам / Свого ся тримати, / Бы сме славний одказ предків / Могли дотримати*. (А. Гальчак).

Znaczenie celu wchodzi w szerszy zakres relacji przyczynowo-skutkowej (Aristoteles wyróżniał m.in. przyczynę celową). Dlatego w niektórych zdaniach ze spójnikami typowo przyczynowymi odczytywać można znaczenie celu, np. ze spójnikiem *бо*: *Мамко, мамко, куп мі книжку, / Тинту, папір і табличку, / Бо я піду до школы – / Вчыти ся поволи* (А. Духнович).

Zdania podrzędne warunkowe (під яком вимогом? при яких обставинах?)

Typowymi spójnikami przyłączającymi części podrzędne warunkowe są *кебы*, *кед*, *як бы*, *коли*: *Кебы я мал, добры люде, / шапку невидимку, / Поіхал бым зараз дохыж, / хоц лем на хвилинку* (І. Русенко); *Коли мал бым / черевічки / в котрых міг бым / морьом іти / за кордоны / гет бым пішол / Лемків-братів / обудити* (Я. Шкірпан); *Я бым сой співала, / Кебым голос мала* (z piosenki ludowej); *Може бы дашто з того было, кебы не было так як є* (Бесіда); *Не было бы такой страты, / Як бы были в облаку краты!* (І. Русенко).

Здание подрзѣдне przyzwalające (несмотрячы на што? незважаючы на што? наперекір кому? чому?)

W zdaniach przyzwalających część podrzędna typu przyzwalającego wyraża przewyższenie nazwanej w niej przeszkody w realizacji tego, o czym jest mowa w części głównej, lub zaprzeczenie presuponowanego związku przyczynowo-skutkowego pomiędzy sytuacjami nazwanymi w obu częściach. Typowymi spójnikami są: *хоц, хоц бы, хоц і, хоцкі, най*, пр.: *І хоц єс святий / хоц ти дали митру / а небом над тобом / хмары женут вітры* (П. Мурянка); *І хоц мі тяжко / здох бым / кед бы мя выпрягти* (П. Мурянка); *Повіл єм му, же най ту здохне, а не дам за глупство* (Т. Кузяк); *Музиканте, так заграйте, / Най потрачу і гунянки, / Нич не дбайте* (І. Русенко); *Най нам буде тяжко, мы не зрезигнуєме* (М. Хомяк); *Хоц стерегли нас добрі, йому удало ся пустити лист в місточку Фрыштак на польській почти* (А. Барна); *Хоцкі він вділ гуню, барз змерз* (М. Хомяк).

Zdania podrzędne typu okolicznikowego – miejsca i kierunku oraz czasu – zajmują pozycje analogiczne do rzeczownikowych syntaktemów lokatywnych, dyrektywnych i temporatywnych. W wielu wypadkach tego typu zdania podrzędne wprowadzają sens przyczynowo-skutkowy⁴.

Здания подрзѣдне miejsca (де? докаль? одкаль? кади?)

Часті подрзѣдне oznaczające miejsce i kierunek występują zarówno w wariacie zastępczym, jak i kompensacyjnym. Typowymi wyrazami przyłączającymi są wyrazy spójnikowe *де, докаль, одкаль, кади*, którym w części głównej – w wariacie kompensacyjnym – odpowiadają odnośniki zaimkowe, najczęściej *там, ту, всяди*. Do wyrazów spójnikowych odnieść można także rzeczowniki kategorialne wymagające wypełnienia konkretną treścią, tu: *місце (в місци, на місци itp.)*⁵. пр.: *Не може быти музики, / Де сут самы капельники* (І. Русенко); [...] *баранок [...] собі стал, / Де му было ближше* (І. Кызак); *Де колиси буйне жытя / Такє красне было, / Там волк выє, кричат совы / Бадыля всьо вкрыло* (Н. Жилич); *Ту маш рости, дика ружо, / де я тобі кажу* (С. Мадзелян); *Я всяди тя глядала, де лем єм знала* (П. Стефановскій); *Закопал ей під старым дубом, в місци, де крижуют ся дороги* (Байкы).

⁴ Ibidem, s. 356.

⁵ W wypadku użycia w zdaniu nadrzędnym połączenia z zaimkiem *тот* (в тым місци, на тым місци) składowe zdanie podrzędne reprezentuje typ przydawkowy, пр.: *І в нас на тым місци, де мама закопали тоту „хованцову” пшеницю, каждого рока росне высоке бодача* (Байкы), jako że podrzędne zdanie składowe nie jest wówczas strukturalnie niezbędne, por.: *І в нас на тым місци каждого рока росне высоке бодача*.

Zdania podrzędne czasu (коли? одколи? докля? / як долго?)

Zdania podrzędne czasu często wprowadzają także sens przyczynowy lub warunkowy. Część podrzędną czasu zazwyczaj przyłączają spójniki: *коли, кед, як, покля, аж*, w typie kompensacyjnym wyrazy zaimkowe: *то, товды, покля, так долго*, пр.: *А кед мы грошы заробили, / Зас сме вернули в старий край* (І. Русенко); *О даякій час, кед позволят обставины* – зложу другу антольбогію діточой прозы (П. Трохановскій); *Кед не прийду рік-два, / Не верну ся нигда* (z piosenki ludowej); *Кед пішоп до шкіл, уж ся не вернул більше до Керестура* (П. Трохановскій); *В ночи, кед слуга спал в стодолі, зобудил го страшечний крик* (Байкы); *Коли дотерли на місце, Дикачову хыжу обнимали велькы поломени огня* (Байкы); *Коли вернули до свого села, вишитко оповіли людям* (Байкы); *Як сме выходили, запер ем двери патыком* (Байкы); *Хлопец клякнул на шолковий мох і грибочок за грибочком зачал обризувати цизориком, покля не наскладав полний кошык* (Байкы); *Носити мал так долго, аж ся міх не розодре* (В. Заяц); *Вишитко зачало ся товды, коли покликано до жытя осередок в Цеплицах* (Бесіда); *Лист [...] дішол до села акурат товды, як в селі вишиткы были готовы до выїзду на Схід* (А. Барна).

Zdania podrzędne sposobu (як? яким способом?)

W zdaniach podrzędnych sposobu z reguły w części głównej występuje zaimek *так*, który tworzy parę ze spójnikiem *як, же, жебы*: *Мус робити так, жебы першу, пополудньову част імпрезы змістити медже 14.00-ом а 17.45* (П. Трохановскій); *Так, ци сьак – але буде так, як час покаже* (А. Барна); *І робили вишитко так, жебы ту не трафил ани еден Словак* (Бесіда).

Zdania podrzędne miary i stopnia (в якій мірі?)

Typ kompensacyjny zdań podrzędnych miary i stopnia zawiera zaimek *так* w części głównej. O kwalifikacji jako część miary i stopnia decyduje sens zdania głównego, a w szczególności obecność wyrazów „parametrycznych”, jak w przykładach *глубоко, дуже, назв cech stopniowalnych* obiektywnie lub subiektywnie *узко, чыдесні* albo czynności mogących mieć różną intensywność: *Тот фестіваль закарбувал ся в моім „я” так глубоко, же буде жыти разом зо мною на все* (С. Мадзелян); *Люди, худобы, возів было так дуже, што тоту велику гурму не спосіб было помістити на визначеным пляцу* (Л. Сук); *Часом было так узко, же треба было отерати ся о дерева* (С. Молодчак); [...] *воды в потоку так прибыло, што слуга боял ся*

переходити (П. Муриянка); *Не сьпівають лем танцюють так чудесні, же їх плавны рухы зливають ся в єдно* (С. Мадзелян); *Заколысал розбійник паном так, аж тот вылетіл на землю* (В. Заяц).

Zdania podrzędne porównawcze i zestawiające

Znaczenia porównawcze i zestawiające wyrażają zdania składowe nieskorelowane z częściami zdania pojedynczego, o strukturze formalnej nieskomplikowanej: w typie porównawczym ze spójnikami *як, яко*, z ewentualnym jednoznacznym zaimkiem w części głównej, a w typie zestawiającym z parą spójnikową *чым ... тым* z komparatywami po każdym z tych wyrażen: *Было так тихо, спокійні, жадного вітрика, листок на дереві ся не рушал, яко бы вишитко замерло, скаменіло на видок тягнутой ся чергы возів, рычучых быдлят, бечучых овец і кіз, форкаючых кони і засмученых люди, обляных стікаючым по лиці потом змішаным з гіркыма слезами* (Л. Сук); *Так сой жыют, як тоты два сивы голубы* (П. Трохановскій); *Як на невелику, бл. 300 членів, нашу організацію і небарз великы фінансовы можливости, были они дост богаты* (А. Копча); *Чым барже ясніла, тым грубіша ся ставала* (П. Коробчак); *Чым більше РАЗОМ захраниме, тым ліпше і для Них і для нас* (Бесіда); *Чым прудише ся спостережеш, / Тым властивіше жытя ведеши* (z ludowej przysłówki).

Pod względem semantycznym typ zestawiający jest skomplikowany, a jego interpretacja wchodzi, zdaniem Galiny Zołotowej⁶, w składnię tekstu. Przytoczone przykłady wyrażają nieoczywistą relację przyczynowo-skutkową – albo wynioskowaną z obserwowanych procesów, albo spodziewaną. Przeprowadzenie szczegółowej analizy tego typu zdań w języku łemkowskim wymaga szerszego materiału tekstowego.

---

⁶ Por. analizę różnych typów wypowiedzeń rosyjskich ze spójnikiem *чем – тем* w: Г.А. Зоłотова, Н.К. Онипенко, М.Ю. Сидорова: *Коммуникативная грамматика...*, s. 368–372.

Źródła materiału językowego

„Бесіда”. Лемківскій тримісячник. Крениця [Головний Заряд Стоваришыня Лемків].
„Голос Ватры” [письмо организаторів „Лемківской Ватры”].
„Загорода” [Тримісячник. Выдає Музей Лемківской Культуры в Зиндранові].
„Лемківска Сторинка” [стала част в часописі „Наше Слово”].
„Лемко”. Бюлетин РДКЛ „Господар”.

Duć H.: *W modlitewnym bluźnierstwie*. Nowy Sącz 1985.
Graban W.: *Rozsypane pejzaże*. Krynica 1995.
Graban W.: *Na kolпаку gip*. Kraków 1991.
Murianka P.: *Suchy badyl*. Sądecka Oficyna Wydawnicza 1983.
Stefanowski P.: *Łemkowski pejzaż*. Warszawa 1985. / *Лемківска ікона*. Warszawa 1985.

Барна А.: *Кавальчык тернистой історії села Чорне на Лемковині*. Legnica 1996.
Барна А.: *Хмары и сонце над Лемковином*. Legnica 2008.
Буквар. Львов 1935.
Гоч Ф.: *Куме Гнате*. [без місця і дати видання].
Грабан В.: *Великны рэмінісценції*. http://www.graban.com.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=147:2012-02-17-08-53-09&catid=3:wiersze-lemkowskie&Itemid=5 [data dostępu: 15.04.2014]
Карпатска Русь [gazeta Łemków amerykańskich]. Йонкерс. N.Y.
Копча А.: *Одтяте кориня*. Драма в трійох актах, 1988 [maszynopis autora].
Кузяк Т.: *Давно, то были часы. Оповідання і гуморескы з Лемковины*. „Наша Загорода”. Крениця 1999.
Курилло Т.: *Дневник Лемка з Талерхофу (од 14 вересня 1914 рока до 20 серпня 1915 рока)*. З великоруского языка перевеюл П. Трохановскій. В: *Лемківскій Річник 2004*. Выдана посвячене історії і культурі Лемків. Крениця–Лігниця 2004, s. 12–116.
Лемківскій календар. Крениця–Лігниця [1991–1998].
Лемківскій Календар 1997. Редакция загальна П. Трохановскій. [b.m.].

- Лемківський Ричник* 2007. Редакція загальна П. Трохановській. Крениця–Лігниця 2007.
- Лемківський Ричник* 2011. Редакція загальна П. Трохановській. Крениця–Лігниця 2011.
- Лемлівський Річник* 2004. Выдана посвячене історії і культурі Лемків. Крениця–Лігниця 2004.
- Мамко, куп мі книжку. *Антольоґія дїтячої поезії*. Зобрав і упорядкувал П. Трохановській. Товаришыня Лемків 1995.
- Мадзелян С.: *Смак долі*. Крениця 2000.
- Мерена Я.: *Мої вершы*. Legnica 1993.
- Муryanка П.: *А–Я ЗНАМ АЗБУКУ. Лемківський буквар*. Warszawa–Legnica 2003.
- Муryanка П.: *Млинські камені*. „Наше Слово” 1990, nr 4–6 („Лемківска Сторінка”).
- Муryanка П.: *Як сокіл воды на камені. Jak sokół wodę z kamienia*. Przekład B. Dohnalik. Warszawa 1989.
- Муryanка П.: *А Я ЗНАМ АЗБУКУ. Лемківський буквар*. Warszawa–Legnica 2003.
- Муryanка П.: *Планетники*. Крениця–Лігниця 2001.
- Русенко И.: *Байки*. Товаришыня Лемків 1991.
- Русенко И.: *Вертеп в Карпатах*. Товаришыня Лемків [b.r.w.].
- Русенко И.: *Вершы*. Товаришыня Лемків 1991.
- Русенко. *Выбране*. Выдана посвячене 120. річници народжыня і 50. річници смерти. Ред. П. Трохановській. Крениця–Лігниця 2010.
- Руска Бурса. *100 років. RUSKA BURSA 1908–2008*. Горлиці 2008.
- Стефанівський П.: *Лемківський край*. [без місця виданя] 1993.
- Стефановский П.: *Лем*. Warszawa 1991.
- Стефановський П.: *Любов неволю лаге*. Юнкерс Н.Й. 1960.
- Телеп П.: *Муж умер. Комедия в I акті*. Cleveland 1934.
- Феціца П.: *Старый лемко оповідат*. Kraków–Tarnopol 2004.
- Ци то лем туга ци надія. Антольоґія повиселенчої лемківской літературы в Польщы*. Вибір, редакція, вступны тексты О. Дуць-Файфер / *Czy to tęsknota czy nadzieja. Antologia powysiedleńczej literatury łemkowskiej w Polsce*. Wybór, redakcja, teksty wstępne H. Duć-Fajfer. Legnica 2002.
- Чародійскы гушлі. Лемківскы легенды*. Запис і літературне оформління В. Хомик. Вільний пересьпів з українского П. Муryanка. Лігниця–Крениця 1992.
- Чайковський К., Муryanка П.: *Земля кличе*. Legnica-Krynica 1994.
- Як Липняне сонце до міха імали. Баї, байки і оповіданки Лемків*. Ред. Ю. Старинський, А. Рыдзанич. Лігниця 2010.

Literatura

- Bogusławski A.: *Problems of the Thematic-Rhematic Structure of Sentences*. Warszawa 1977.
- Chomiak M., Fontański H.: *Граматыка лемківського языка / Gramatyka języka łemkowskiego*. Wyd. 2. Warszawa 2004
- Fontański H., Chomiak M.: *Gramatyka języka łemkowskiego / Граматыка лемківського языка*. Katowice 2000, 188 s.
- Fontański H.: *Aktualne problemy języka łemkowskiego (normalizacja pisowni)*. W: Русинський язык межи двома конгресами. Ред. А. Плішкова. Пряшів 2008, s. 50–56.
- Fontański H.: *Aktualne problemy kodyfikacji języka łemkowskiego w kontekście ogólnorusińskim*. W: *Dylematy tożsamościowe Łemków – aspekt historyczny, kulturowy, językowy, społeczny*. „Rocznik Ruskiej Bursy”. Gorlice 2007, s. 181–184.
- Fontański H.: *Anaforyczne przymiotniki wskazujące w języku polskim i rosyjskim*. Katowice 1986.
- Fontański H.: *Czasowniki niewłaściwe o odmianie analitycznej w języku łemkowskim*. W: *Semantyka i pragmatyka w opisie języków słowiańskich*. Red. M. Blicharski, H. Fontański. Katowice 1993, s. 101–108.
- Fontański H.: *Czasowniki niewłaściwe w języku łemkowskim*. W: *Semantyka i pragmatyka w opisie języków słowiańskich*. Red. M. Blicharski, H. Fontański. Katowice 1993.
- Fontański H.: *Elementarz łemkowski z pozycji gramatyki funkcjonalno-komunikacyjnej*. W: *Gramatyka a tekst*. T. 3. Red. H. Fontański, J. Lubocha-Kruglik. Katowice 2011, s. 7–63.
- Fontański H.: *Gramatyczne wyznaczniki kompozycyjne opowiadań i humoresek łemkowskich Teodora Kuziaka*. W: *Gramatyka a tekst*. Red. H. Fontański, J. Lubocha-Kruglik. Katowice 2007, s. 69–94.
- Fontański H.: *Gramatyczne wyznaczniki kompozycyjne opowiadań i humoresek łemkowskich Teodora Kuziaka*. W: *Gramatyka a tekst*. Red. H. Fontański, J. Lubocha-Kruglik. Katowice 2007, s. 69–94.
- Fontański H.: *Miejsce modalności w opisie podstawowych modeli zdaniowych (problem wyrażen wolicjonalnych)*. W: *Aktualne problemy językoznawstwa słowiańskiego*. Katowice 1992, s. 75–81.

- Fontański H.: *Modele podstawowe a struktura tematyczno-rematyczna zdań rosyjskich i polskich* W: *Zagadnienia słowotwórstwa i składni w opisie współczesnych języków słowiańskich*. T. 1. Katowice 1997, s. 126–133.
- Fontański H.: *Podstawowe modele zdań pojedynczych w języku Łemków*. W: *Słowotwórstwo, semantyka i składnia języków słowiańskich*. T. 2. Red. M. Blicharski przy współpracy J. Lubocha-Kruglik. Katowice 2000, s. 199–206.
- Fontański H.: *Referencja a założenia opisu składniowego: tradycyjne części zdania i opis predykatowo-argumentowy*. W: „Prace Językoznawcze”. T. 14. Red. M. Blicharski. Katowice 1988.
- Fontański H.: *Składnik modalny pod akcentem logicznym*. W: *Zagadnienia słowotwórstwa i składni w opisie współczesnych języków słowiańskich*. T. 2. Red. M. Blicharski, H. Fontański. Katowice 1998, s. 161–168.
- Fontański H.: *Sytuacja językowa Łemków*. W: *Słowiańszczyzna w kontekście przemian Europy końca XX wieku (język – tradycja – kultura)*. Red. E. Tokarz. Katowice 2001, s. 105–109.
- Fontański H.: *Zdania elementarne ze znaczeniem relacji w języku rosyjskim i polskim*. W: *Słowotwórstwo, semantyka i składnia języków słowiańskich*. T. 1. Red. M. Blicharski, H. Fontański. Katowice 1999, s. 213–217.
- Grybosiova A.: *Fraza nominalna przyimkowa w funkcji okolicznika przyczyny*. „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej”, T. 18: 1979.
- Horoszczak J.: *Словник лемківско-польскій, польско-лемківскій / Słownik łemkowski-polski, polsko-łemkowski*. Warszawa 2004.
- Jurkowski M.: *Łemkowszczyzna (materiały do bibliografii)*. „Slavia Orientalis” 1962, nr 4, s. 525–536.
- Karolak S.: *Podmiot (subjekt)*. W: *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Red. K. Polański. Wrocław 1993, s. 401–403.
- Kempf Z.: *O sposobach językowego wyrażania przyczyny*. W: „Prace Filologiczne”. T. 22. Warszawa 1972.
- Klebanowska B.: *Wyrażenia przyczynowe z rzeczownikami abstrakcyjnymi we współczesnej polszczyźnie*. Warszawa. 1982.
- Koschmieder E.: *Nauka o aspektach czasownika polskiego w zarysie. Próba syntezy*. W: „Rozprawy i Materiały Wydziału I Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie”. T. 5, z. 2. Wilno 1934, s. 38.
- Lachur Cz.: *O sposobach językowego wyrażania współzależności czasu i relacji przyczynowo-skutkowych*. W: „Studia i Materiały”. T. 15. „Filologia Rosyjska”, z. 3. Zielona Góra 1984.
- Lubocha-Kruglik J.: *Rosyjskie zdania egzystencjalne w konfrontacji z polskimi*. Katowice 2001.
- Łemkowie i łemkoznawstwo w Polsce*. W: „Prace Komisji Wschodnioeuropejskiej Polskiej Akademii Umiejętności”. T. 5. Red. A. Zięba. Kraków 1997.
- Łemkowie: Kultura – sztuka – język*. Kraków 1987.
- Łoś J.: *Funkcje narzędnika w języku polskim*. Kraków 1904.
- Reinfuss R.: *Śladami Łemków*. Warszawa 1990.
- Rieger J.: *Łemkowie i ich język*. W: *Łemkowie. Kultura – sztuka – język*. Warszawa–Kraków 1987, s. 21–39.

- Rieger J.: *Słownictwo i nazewnictwo łemkowskie*. Warszawa 1995.
- Saloni Z., Świdziński M.: *Składnia współczesnego języka polskiego*. Warszawa 1985, s. 85 i nn.
- Stieber Z.: *Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny*. Z. 1–8. Łódź 1956–1964.
- Stieber Z.: *Dialekt Łemków. Fonetyka i fonologia*. Wrocław 1982.
- Strawson P.F.: O odnoszeniu się wyrażeń do przedmiotów. W: *Logika i język. Studia z semiotyki logicznej*. Red. J. Pelc. Warszawa 1967.
- Tokarz E.: *Mikrojęzyki słowiańskie – problemy badawcze językoznawstwa porównawczego*. W: *Nowe czasy, nowe języki, nowe (i stare) problemy*. Red. E. Jędrzejko. Katowice 1998, s. 242–251.
- Wierzbicka A.: *The Semantics of Grammar*. Amsterdam / Philadelphia 1988.
- Wierzbicka E.: *Synonimia składniowa konstrukcji przyczynowo-skutkowych we współczesnej polszczyźnie*, Warszawa 1991.
- Арутюнова Н.Д.: *Предложение и его смысл*. Москва 1976.
- Вардудль И.Ф.: *Основы описательной лингвистики*. Москва 1977.
- Верхратский І.: *Про говор галицьких Лемків*. Львів 1902.
- Всеволодова М.В., Ященко Т.А.: *Причинно-следственные отношения в современном русском языке*. Москва 1988.
- Дуць-Файфер О.: *Лемки в Польщі*. In: *The Persistence of Regional Cultures. Rusyns and Ukrainians in their Carpathian Homeland and Abroad*. Ed. P.R. Magocsi. New York 1993, s. 80–102.
- Золотова Г.А., Онипиенко Н. К., Сидорова М.Ю.: *Коммуникативная грамматика русского языка*. Москва 2004.
- Золотова Г.А.: *Коммуникативные аспекты русского синтаксиса*. Москва 1982, wyd. 2. Москва 2001.
- Золотова Г.А.: О главных членах предложения: дискуссионные вопросы. В: *Функциональные и семантические характеристики текста, высказывания, слова. Вопросы русского языкознания*. Вып. 8. Ред. М.Л. Ремнева, Е.В. Клобуков. Москва 2000.
- Золотова Г.А.: О синтаксической форме слова. В: *Мысли о современном русском языке*. Red. В.В. Виноградов. Москва 1969.
- Золотова Г.А.: *Очерк функционального синтаксиса русского языка*. Москва 1973; wyd. 2. poprawione. Москва 2005.
- Золотова Г.А.: *Синтаксический словарь. Репертуар элементарных единиц русского синтаксиса*. Москва 1988.
- Іваненко З.І.: *Прийманикові конструкції із значенням причини в українській мові, Чернівці* 1971.
- Колшанский Г.В.: *Соотношение субъективных и объективных факторов в языке*. Москва 1975.
- Лекант П.А.: Что же такое подлежащее? В: *Коммуникативно-смысловые параметры грамматики и текста*. Москва 2002, s. 135–139.
- Онипенко Н.К.: *Концепция коммуникативной грамматики и ее место в современной русистике*. W: *Aktualne problemy komparatystyki słowiańskiej. Teoria i metodologia badań lingwistycznych*. Red. E. Koriakowcewa. Siedlce 2010, s. 203–222.

- Русановский В.М., Жовтобрюх М.А., Городенская Е.Г., Грищенко А.А.: *Украинская грамматика*. Киев 1986.
- Струмінський Б.: *Про походження лемків з мовознавчої точки бачення*. In: *Symbolae in honorem Volodymyri Janiwa*. Monachii 1983, s. 839–848.
- Теория функциональной грамматики. Т. 6: *Локативность. Бытийность. Посессивность. Обусловленность*. Ред. А.В. Бондарко. Санкт-Петербург 1996.
- Теремова Р.М.: *Опыт функционального описания причинных конструкций*. Ленинград 1985.
- Фонтанський Х.: *Лемковський язык как один из литературных вариантов русинского языка*. In: „Mundo Eslavo” Revista de Cultura y Estudios Eslavos. 1/2002. Universidad de Granada, s. 13-22.
- Фонтанські Г.: *Кодифікація лемківського языка*. В: *Русини / Руснаци / Ruthenians (1745–2005)*. 2. том, Ред. М. Фејса. Универзитет у Новом Саду. Филозофски факултет – Одсек за русинистику, ИК Прометеј, КПД ДОК, 2009.
- Фонтанські Г.: *Лемковина*. В: *Русыньскый язык*. Red. P.R. Magocsi. Opole 2004, s. 211–262.

Henryk Fontański

A Study into the Lemko Syntax

Summary

The Study presented in this monograph focuses on syntactic units and constructions of the contemporary Lemko speech – one of the Slavic languages used in Poland, officially recognised as a minority language.

The study is based on Lemkos' written records published since the mid-twentieth century as well as a number of earlier texts representative of literary standards of the contemporary Lemko language. The description is based on the theory of functional linguistics put forward by Galina Zolotova. Main assumptions of her theory are discussed in the first chapter.

A Significant part of this study (i.e. chapter two) includes a dictionary of syntactic forms of Lemko nouns. Chapter three and four are devoted respectively to categorial meanings and syntactic functions of Lemko verbs and predicatives.

The fifth chapter presents basic types of Lemko monopredicative sentences while subsequent four chapters focus on phase, modal and subject modifications of monopredicative sentences as well as constructions introducing polypredicativity: modal frames, means of authorisation and causation.

Chapter ten is devoted to the ways of expressing coordinate relationships, and the final eleventh chapter presents types of complex sentences in the Lemko dialect.

Генрик Фонтаньский

Исследования по синтаксису лемковского языка

Резюме

Предметом исследований, складывающихся на предлагаемую монографию, являются синтаксические единицы и конструкции современного лемковского языка – одного из используемых в Польше славянских языков, законодательно признанного языком меньшинства.

Источниками языкового материала были лемковские письменные тексты, издаваемые со второй половины XX столетия по сегодняшний день, а также некоторое количество более ранних печатных изданий, представительных для литературного стандарта современного лемковского языка.

Описание опирается на теорию функционально-коммуникативной грамматики, разработанную Галиной Александровной Золотовой. Основные идеи этого подхода изложены в первой главе работы.

Обширную и существенную часть монографии (вторую главу) составляет словарь элементарных синтаксических форм (синтаксем) лемковских существительных, а третья и четвертая главы посвящены описанию категориальных значений и синтаксических функций глаголов и предикативов лемковского языка.

Пятая глава содержит описание основных типов монопредикативных предложений лемковского языка, четыре же очередных главы посвящены фазисным, модальным и субъектным модификациям монопредикативных предложений, а также конструкциям, вводящим полипредикативность: модусным рамкам, средствам авторизации и каузации.

В десятой главе рассматриваются сочинительные отношения, а в последней, одиннадцатой, представлены типы сложных предложений в лемковском языке.

Na okładce zamieszczono grafikę
przedstawiającą widok z Uścia Gorlickiego (Ruskiego) w kierunku Hańczowej,
wykonaną przez autora książki na początku lat dziewięćdziesiątych na Łemkowszczyźnie

Redaktor: Olga Nowak

Projekt okładki: Marek Francik

Redaktor techniczny: Małgorzata Pleśniar

Łamanie: Alicja Załęcka

Copyright © 2014 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336

ISBN 978-83-226-2296-4
(wersja drukowana)

ISBN 978-83-8012-027-3
(wersja elektroniczna)

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12 B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie I. Ark. druk. 13,0. Ark. wyd. 16,0. Papier
Alto 80 g, vol. 1,5   Cena 24 zł (+ VAT)

Druk i oprawa: „TOTEM.COM.PL Sp. z o.o.” Sp.K.
ul. Jacewska 89, 88-100 Inowrocław

Więcej o książce

CENA 24 ZŁ
(+ VAT)

ISBN 978-83-226-2296-4